47 metmenys

kūryba ir analizė 1984

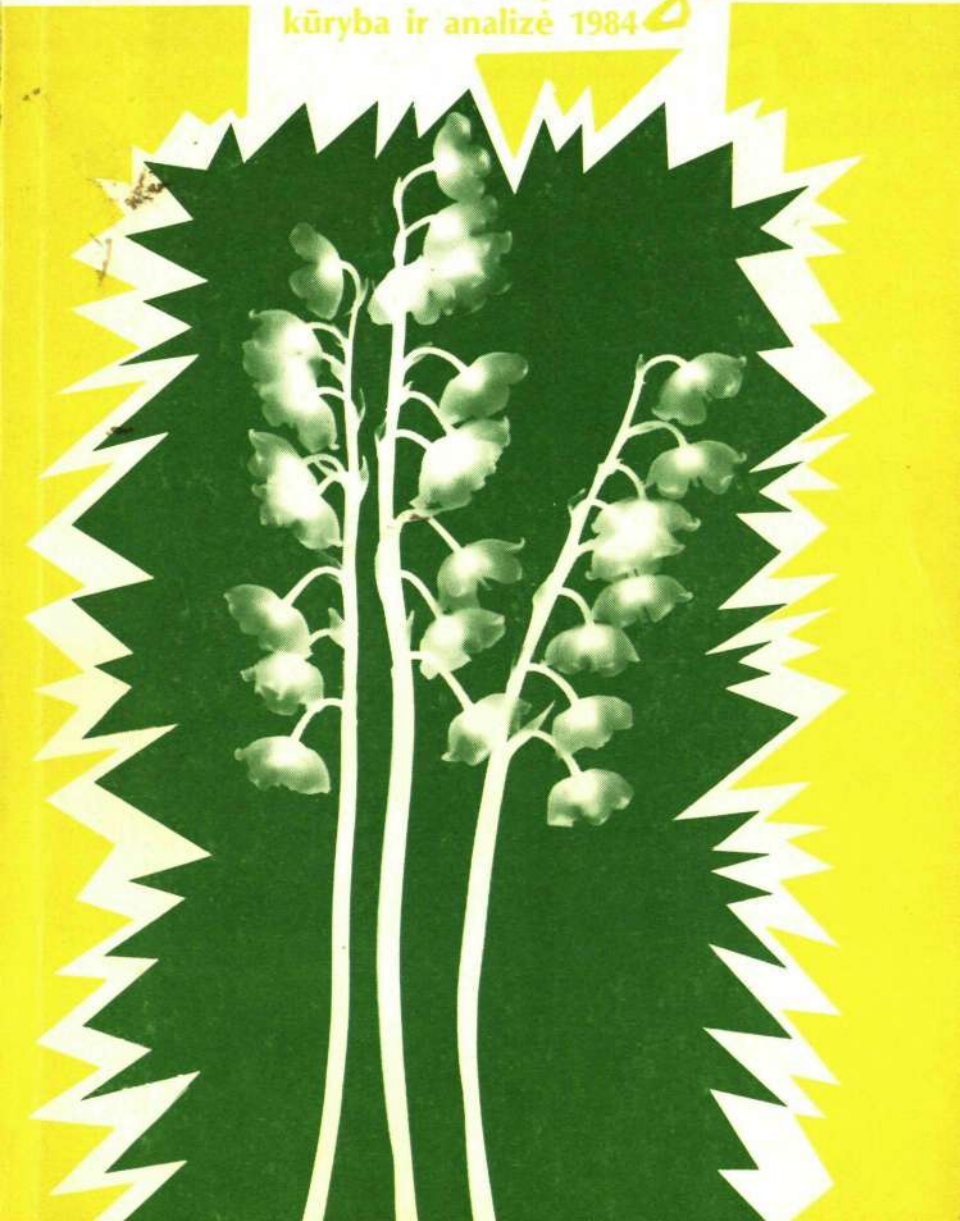

metmenys

Živilė Bilaišytė, Filosofija 3, Melinda 6 * *Vincas Trumpa,* Šubravcovai ir senasis Vilniaus universitetas 9 * *Marija A. Rasa,* Zekai 28 * *Kostas Ostrauskas,* Napoleonas, varna ir višta 45 * *Živilė Bilaišytė,* Kosto Ostrausko vėlesnioji dramaturgija 52 * Iš J. Tumo-Vaižganto laiškų Petrui Klimui ir Bronei Mėginaitei-Klimienei 78 * *Vytautas Kavolis,* Lietuvių moralinės vaizduotės evoliucija: II 83 * *Friedrich Hölderlin,* Pusė gyvenimo 114, *Giacomo Leopardi,* Vienišas žvirblis 115, *Edgar Allan Poe,* Annabel Lee 118, *Charles Baudelaire,* Albatrosas 120, *Stefan George,* Karalius ir arfininkas 121, *O. V. de Lubicz-Miłosz,* Naktį sustojusi karieta 123, Lapkričio simfonija 126 *(vertė A. Nyka-Niliūnas)* * *Violeta Kelertienė,* Iš mūsų pasakojimo pirmuoju asmeniu istorijos 129 * *Leonas Lėtas,* Čia 155, Vivaldi 156, Medūzos 157, Tokata 158, Deja 159 * *Aldona Veščiūnaitė,* Firenze 160, Žemės muzika 163 * *Tomas Venclova,* Kalėjimas kaip komunikacijos reiškinys 165 *

Institucijos ir išlaisvinimas, *Algis Mickūnas* 177 *

A 27-6712

Dailės darbai: *Romas Bartuška 146 - 154; Livija Livaitė 70 - 77; Žibuntas Mikšys 113, 126.*

FILOSOFIJA

ŽIVILĖ BILAIŠYTĖ

(Kad kaulai, kuriuos tu sulaužei, džiaugtųs . . .)

Visai tylu dabar.
O, taip, mes sutarėme, mandagiai, tyliai:
tu imk septynis apvalus vyno stiklus,
knygas dalinsimės lygiai,
aš imsiu visus šešis sraigės kiautus
ir akmenuką apvalų, kurį tu radai kapuose.

(Atrasti, kas tikra ir tiesu, žvelkite į šiuos akmenis . . .)

Tą popietę, kai saulė įžiebė
žalias atšlaites,
migdolų pilna burna,
tirpo tamsus šokoladas,
gulėjom aukštoje žolėje
ir lapas kiekvienas mums žeidė akis.
Vienas medis,
senų antkapių šimtas,
jaunos motinos, bevardės, mirę gimdydamos,
ir tėvai, patriarchai šeimų,
mirties glėbyje turtai ir žemė
(Elzbieta, jo žmona) — nuosavybė,
jaunuoliai, karo lauką bučiavę,
angelai verkiantys,
maži kauleliai žvėriuko, sveiki ir balti.
Tu juos ant plokščio akmens išdėliojai,
į mane nepakėlei akių,
ir šienaujantis traktorius juos sutriuškino.

Taikos momentas,
dialogas,
leista kvėpuoti.

(Tas, kuris pajėgia žeist ir ranką sulaiko . . .)

Kaktą praskėlė,
žandikaulį laužė,
kaimynai žengė baukščiai
tarp skeveldrų stiklo ir kiauto.

Dabar išmainiau
kaulą ir sąnarį
į granitą —
gyvenu kalno viršūnėje,
spaudžiu apvalų akmenuką delne,
kad mane mokytų prasmės.

MELINDA

I

Žengiant šlapia šilta gatve,
jos siuvinėtas juodas apsiautas —
nuostabi burė tamsoje,
vėjo pilna.
Ji pasakoja:
— Su mama šį paltą siuvome,
brolis kirpo,
tėvas šilką iš Kinijos parvežė.
Dabar visi gyvenam atskirai.
Sužalotas mano veidas,
aš ją slaugiau,
jos veidui žadėtus randus gavau.
Dabar aš ištremta,
veidas ir tyla priekaištauja.

II

Melindos veidas plastinis,
judesys lankstus šiluma,
plazda kristalo veidrodžiais,
šiltas virtas kiaušinis kišenėje,
ji šoka gatve,
mažais grakščiais žingsniais,
plastikos batukais permatomais.

III

Saulės ryškioje šviesoje,
kur bulvaras skęsta į jūrą,
žiūrim į saulę:
tirpsta jūra ir uolos,
geriame pigų baltą vyną
iš plastikinių puodukų,
kalbam apie jūrą, audras ir likimą.
Nenusileist. Prisiekt.
Banga po bangos,
maži akmenukai rieda gilyn . . .

IV

Aukštai ant stačios uolos
putoja fontanas,
žydi kalla lelijos.

Nenusileist.

Šį rytą ji leidžias uola žemyn,
pirštai vos vos liečia akmenis,
kerta,
aštru,
stačiai į jūrą,
lelija rankoje,
balta spiralė gilyn.

ŠUBRAVCAI IR SENASIS VILNIAUS UNIVERSITETAS

VINCAS TRUMPA

Nors Šubravcų draugija (Towarzystwo Szubrawców) nebuvo tiesiogiai susirišusi su Vilniaus universitetu, tačiau jai priklausė gerokas skaičius to universiteto profesorių, studentų ir auklėtinių, tad kalbant apie ano meto Vilniaus universitetą negalima jos apeiti. Dar daugiau. Jos negalima aplenkti ir kalbant aplamai apie ano meto Vilniaus ir visos Lietuvos intelektualines problemas. Taip tie dalykai buvo vienas su kitu susipynę. Aptardama Adomo Mickevičiaus ir jo bendralaikių intelektualinį gyvenimą Alina Witkowska berods bus teisingai pastebėjusi, kad tuos pačius žmones galima buvo sutikti „iš ryto universitete, popiet pas šubravcus, vakare pas masonus".*(1)* Šubravcų sugretinimas su galingąja ano meto masonija arba net su pačiu universitetu rodo, kiek daug dėmesio jiems tada buvo skiriama. Net ir tie, kuriems šubravcų *Wiadomości Brukowe* (Gatvės žinios) gana smarkiai kailį karšė, negalėjo atsilaikyti jų neskaitę.

Mūsų kultūros ir literatūros istorijoje šubravcų vaidmuo dar nėra pakankamai išryškintas. Tiesa, apie juos nemažai kalbama sąryšyje su vadinamuoju lituanistiniu ano meto sąjūdžiu ir aplamai su lietuviškais dalykais Vilniaus universitete (V. Maciūnas), prisimenamos jų pažiūros į baudžiavą (J. Jurginis), tačiau dar nėra pakankamai iškeltas tos draugijos

ir jos leidžiamo žurnaliuko originalumas, tiesiog unikalumas, labai turtingame ano meto dvasiniame Vilniaus ir Lietuvos gyvenime. Nors, kaip teisingai pastebi V. Maciūnas, tai buvo lenkiško patriotinio pobūdžio draugija,*(2)* tačiau ji buvo išaugusi iš ano meto Lietuvos ir taip glaudžiai suaugusi su Lietuvos gyvenimu, kad tik čia ji buvo pilnai suprantama.

Stanislovas Moravskis, barokinių atsiminimų autorius, ano meto Vilnių ir jo universitetą pavadino vulkanu, iš kurio veržėsi, lyg kokia karšta lava, visokios naujos idėjos, daugiausia pažadintos Šviečiamosios gadynės ir Didžiosios prancūzų revoliucijos. Jaunutė Gabrielė Giunterytė-Puzynienė prisiminė Vilnių, kaip bičių avilį, kuriame tiesiog ūžte ūžė gyvenimas. Pagarsėjęs istorikas, Vilniaus universiteto auklėtinis ir jo profesorius Jokimas Lelevelis, atkreipdamas dėmesį į lenkų (ir lietuvių) tautos individualizmą ir net tam tikrą anarchizmą ir lygindamas Lenkijos (ir Lietuvos) istoriją su Rusijos, pirmąją pavadino skruzdėlynu, kuriame visi darbavosi atskirai, nepasiduodami jokiai vienijančiai ar vadovaujančiai valiai, o Rusiją — bičių aviliu, kuriame bitės darbininkės lengvai pasiduoda visagalinčios motinėlės (valdovų — carų) valdžiai, dažnai nematomai ir nesuprantamai.

Kaip ten bebūtų, Vilnius ligi 1823-24 m. studentų ir gimnazistų bylos gyveno smagius laikus. Tik tokiais laikais, šalia labai rimtų, tiesiog vienuolišku organizacijų, kokios, pavyzdžiui, buvo filomatų ir filaretų draugijos, pasišventusios mokslo meilei ir jauno žmogaus charakterio ugdymui, galėjo atsirasti ir toks šubravcų sambūris, į viską žiūrėjęs skeptiškai, mokėjęs iš visko pasišaipyti, nieko nelaikydamas šventu ir neliečiamu, viską norėjęs tiesiog aukštyn kojomis apversti. O versti buvo daug ką: ne tik senas sukalkėjusias, dėl to juokingas, tradicijas, bet ir visas tas keisčiausias naujoves, kurios dažnai buvo nemažiau juokingos, kaip, sakysime, medinės knygos arba visokie archeologiniai radiniai. Nereikia pamiršti, kad Vilnius tada buvo ne tik Šiaurės Atėnai, bet ir visokių sukčių Eldorado, kad šalia universiteto buvo ir

kišenvagių mokyklos („akademijos"), kad šalia Mickevičiaus poezijos klestėjo taip pat baisiausia grafomanija, kad tas pats prof. Andrius Sniadeckis šalia pionieriškų organinės chemijos veikalų rašė ir filosofinį traktatą apie dykinėjimą ir valkatavimą. Kiekvieno pavasarinio potvynio metu į paviršių išplaukia visokios atmatos, drumzlės ir šiukšlės. Puiki medžiaga šubravcams ir jų *Gatvės žinioms.*

Negalima pamiršti ir to, kad Vilnius, kaip ir visa Lietuva, dar taip neseniai, tik maždaug prieš 15 metų, neteko savo laisvės ir nepriklausomybės ir buvo jeigu ne organiška, tai bent integrali Rusijos imperijos dalis. Formaliai ji nesinaudojo ne tik politine, bet ir kultūrine autonomija. Tačiau tai, atrodo, visiškai nekliudė nepaprastam Lietuvos ir ypač Vilniaus kultūriniam suklestėjimui. Žinomas ano meto lenkų publicistas Pranciškus Grzymala rašė apie 1822 m., kad „Vilnius turi būti laikomas svarbiausiu šviesos židiniu visame plačiame lenkų kalbos plote".*(3)* Taigi Vilnius, o ne Varšuva, nors ši pastaroji buvo apdovanota plačia politine bei kultūrine autonomija ir labai liberalia 1815 m. konstitucija, kurią, beje, garantavo visos Napoleoną nugalėjusios valstybės. Charakteringai rašė vienas vilnietis studentas filomatas, kad tik į Varšuvą nuvažiavęs jis patyrė, kas tai yra nelaisvė.*(4)* Vadinas, Vilniuje gyvendamas jis tos nelaisvės jausmo neturėjo.

Iš tikrųjų Varšuva daugiausia ir buvo kalta, kad tuo nelaisvės pajutimu užsikrėtė ir Lietuva, daugiau negu vadinamasis napoleoniškasis interliudas, kuris greitai atėjo ir palyginti greitai buvo užmirštas, ypač po plačios Aleksandro I amnestijos visiems bendradarbiautojams su Napoleonu. 1821 m. Varšuvoje susikūrė labai slapta Patriotinė draugija (Narodowe Towarzystwo Patriotyczne), kurios pagrindinis tikslas ir buvo atgaivinti unijines idėjas buvusiose Lietuvos provincijose, kurias ji laikė integraline Lenkijos dalimi. Tai ir buvo tas lenkiškasis irredentizmas, gyvas per visą XIX a. ligi pat 1918 m. ir po to. Anksčiau Vilniaus jaunimo ir studentų

organizacijos gana stropiai vengė politinės veiklos. Dėl to vietinė rusų administracija ir pats Petrapilis pro pirštus žiūrėjo į jų veiklą. Pats Aleksandras I prašė savo įtakingą generolą Arakčejevą informuoti jį, ką rašo šubravcų *Gatvės žinios.*

* * *

Nepaisant nepaprasto Vilniaus universiteto ir paties Vilniaus dominavimo visame ano meto Lietuvos (ir ne tik Lietuvos) kultūriniame ir intelektualiniame gyvenime, ne visiškai norėjo jam pasiduoti Žemaitija, kuri jau nuo neatmenamų laikų ėjo truputį skirtingu keliu. Nepriėmė ji iš Lenkijos pasiskolinto administracinio pasidalinimo į vaivadystes, stropiai saugodama Žemaičių kunigaikštijos titulą ir herbą, o svarbiausia nepasiduodama polonizacijos bangai, kuri baigė užlieti kitas Lietuvos sritis.

Žemaitija šiek tiek išsiskyrė iš kitų Lietuvos provincijų savo didesne ekonomine gerove, tankesniu mokyklų tinklu ir ypač lankstesne socialine struktūra. Būdama arčiau svarbiųjų Baltijos uostų, ji geriau galėjo išnaudoti tarptautinę konjunktūrą. Amerikos karas dėl nepriklausomybės ir ilgai nusitęsęs konfliktas tarp Prancūzijos ir Anglijos (1792-1815) nepaprastai iškėlė Baltijos jūros reikšmę tarptautinėje prekyboje.*(5)* Kaip praktiškai tai atsiliepė į Žemaitijos ūkį galima matyti kad ir iš tokio pavyzdžio. Vienas atsiminimų autorius, kalbėdamas apie Telšių pavieto valstiečių vargus Respublikos žlugimo metais rašė: „1795 metai, po karo ir visuotino nederliaus, kai visai Žemaitijai grėsė badas ir ligos, o pavasariui artėjant nebeliko javų sėklai, turtingesnieji žemaičiai kiekviename valsčiuje sumetė didesnes sumas pinigų, sumobilizavo vežimus ir iš Liepojos, Klaipėdos ir Rygos atvežė tūkstančius statinių brangiai įperkamų javų, kuriuos biedniesiems veltui išdalino duonai ir sėklai. Taip

pasikartojo nekartą ir vėliau esant panašioms aplinkybėms".*(6)* Tokie ir panašūs faktai rodė ne tik tam tikrą įvairių Žemaitijos luomų solidarumą, bet ir liudijo, kad Žemaitijos vadovaujantieji sluoksniai dar nebuvo taip labai atitolę nuo paprastų žmonių. Niekur kitur Lietuvoje nebuvo tiek daug vadinamų laisvųjų valstiečių kaip Žemaitijoje.

Iš dažnai cituojamo lenkų domininkono K. Baginskio šventosios Žemaitijos aprašymo (apie 1780 m.) matyti, kad Žemaitijos bajoras nuo mužiko tik tuo tesiskyrė, kad jis nešiojo kardą. O prie lietuvių kalbos jis taip buvo prisirišęs, kad tik girtas būdamas imdavo šiaip taip krevezoti lenkiškai. Rimtesnis Žemaitijos lenkėjimas prasidėjo tik su Edukacinės komisijos mokyklų tinklo plėtimu ir ypač su labai aktyvia Vilniaus universiteto švietimo politika. Tačiau dar ir XIX a. pradžioje Ksaveras Bogušas, būsimasis studijos apie lietuvių kalbos ir tautos ištakas autorius, vizitavęs Žemaitijos mokyklas priėjo išvados, kad žemaičiai, „mažai mokėdami lotyniškai, dar mažiau lenkiškai ir visiškai nesuprasdami rusiškai tik per generalinę vizitaciją išgirsta apie Vilniaus universitetą ir neturėdami jokių ryšių negali juo pasinaudoti". Užtat, sakė Bogušas, gal būtų gerai steigti atskirą Žemaitijos universitetą.*(7)* Netrukus po to Vilniaus universiteto prof. I. N. Loboika svarstys žurnalo lietuvių (žemaičių) kalba reikalą.

Tas pats kun. Ksaveras Bogušas atkreipė dėmesį į nepaprastą žemaičių palinkimą į mokslą. Jis net pastebėjo, kad kai kur vaikai patys prašėsi „beržinės košės", manydami, kad tai galėtų prisidėti prie jų mokslumo. „Kur kitur, rašė Bogušas, visa tai neatbaidytų žmogaus nuo mokslo? Tik ne žemaičiuose. Ir ko tik su tokiais pasiryžėliais ir įnykusiais į darbą žmonėmis nebūtų galima padaryti".*(8)* Panašiai pastebėjo ir Ignas Liachnickis, žinomos *Valstiečio biografijos* autorius (1815 m.). Turėjo įvykti žmonių galvosenoje nemaža revoliucija, kai užuot laikydami valstiečius paprasta dvaro inventoriaus dalimi ėmė rašyti jų biografijas.

* * *

Mūsų literatūros istorijose gana daug kalbama apie tariamą žemaičių studentų organizaciją (būrelį ar ratelį) Vilniaus universitete, ypač nagrinėjant Simono Stanevičiaus odę „Šlovė žemaičių", kuri buvusi lyg savotiškas tos organizacijos himnas.*(9)* Iš tikrųjų toje odėje, parašytoje 1823 m., skaitome:

Mačiau Vilnių, šaunų miestą,
Seną mokslų gyvenimą,
Nuo žemaičių beapsėstą
Ir jų tikrą sutarimą.

Vilniaus universitete buvo gana daug žemaičių studentų (apie 10 procentų). Kalbėdamas apie jų „tikrą sutarimą" S. Stanevičius lyg ir prileido mintį, kad tarp jų galėjo būti tam tikri draugijiniai ryšiai. Iš kur kitur žinome, kad kai kurie iš jų rinkdavosi pas prof. Loboiką ir ten svarstydavo lietuviškus reikalus. Tačiau ligi šiol nesurasta jokių apčiuopiamų duomenų — nei tokios draugijos vardo, nei narių sąrašo, nei vadovybės sąstato — kuriais pasirėmus būtų galima nesvyruojant tvirtinti, kad iš tikrųjų tokia organizacija egzistavo. Aplamai, tas universitetas buvo per daug aristokratiškas ir per daug užgožtas lenkų kultūros, kad jeigu jame ir būtų buvęs koks žemaitiškas ar lietuviškas būrelis, jis būtų turėjęs jaustis kaip pelė po šluota. Nepaisant bendros liberalinės linijos ir aiškaus pasisakymo prieš obskurantizmą ir atgyvenusias tradicijas, universiteto studentija (žinoma, ir profesūra) buvo labai elitinė ir tuo savo elitiškumu nepaprastai didžiavosi. Užtat turbūt reikia sutikti su Mykolo Biržiškos nuomone apie ano meto Vilniaus ir Dorpato universitetus: „Ne lietuviškoms ar gudiškoms, ne latviškoms ar estiškoms baudžiauninkų minioms universitetai buvo skiriami ir mužiksūniams nemaža kliūčių, ne tik svetimą

kalbą tekdavo įveikti, kad patektų bajoriškojo akademinio jaunimo tarpan ir įsigytų aukštąjį mokslą".*(10)* S. Daukantas, Valančiaus liudijimu, ligi senatvės neišmoko, o gal ir tyčia nekalbėjo taisyklingai lenkiškai. Vilniaus universiteto bendra atmosfera buvo visiškai nepalanki betkokiam lietuviškam sambūriui reikštis. Jeigu toks sambūris būtų buvęs, jis būtų turėjęs nusileisti tiesiog į dvigubą pogrindį, ne tiek saugodamasis ano meto carinės administracijos, kuri, beje, ligi 1823 m. mažai į jį tesikišo, kiek ypač lenkiškojo gaivalo, kuris apie jokį žemaitišką ir lietuvišką sąjūdį nei girdėti nenorėjo. Tiesiog reikia stebėtis, kad tame draugijų ir draugijėlių šurmulyje beveik visiškai neiškildavo lietuviškas reikalas, nors jų narių tarpe buvo nemaža žmonių iš etnografinės Lietuvos ir Žematijos.

Tiesa, toks raseiniškis filomatas D. Chlevinskis pastebėjo, kad artimesniuose prie Baltijos jūros pavietuose liaudis buvusi turtingesnė, gausiau leidusi savo vaikus į mokyklas ir kad jų gimtoji kalba buvusi lietuvių. Tą pastebėjo ir daugumas mokyklų vizitatorių. Tačiau išskyrus prof. Loboiką universitete neatsirado nei vieno žmogaus, kuris būtų susirūpinęs lietuvių kalbos kultūra. Net ir tokiam Kazimierui Kontrimui, kuris 1822 m. siūlė įvesti lietuvių kalbos dėstymą Vilniaus universitete, toji kalba labiausiai reikalinga buvusios didelės ir galingos valstybės istorijai suprasti. Jis visiškai nesipriešino antižemaitiškai šubravcų akcijai.

* * *

Vilniaus universiteto negalima kaltinti dėl jo lietuvių kalbos ignoravimo. Lietuvos vadovaujantieji sluoksniai jau seniai buvo atsisakę, o gal niekados ir nelaikė lietuvių kalbos valstybine kalba. Vilniaus universitetas buvo skiriamas ne tik etnografinei Lietuvai, bet ir visai didžiulei Vilniaus švietimo apygardai, kuri apėmė ne tik beveik visą Gudiją, bet ir

nemažą dalį Ukrainos. Lotynų kalbai išeinant iš mados, lenkų kalba buvo neabejotinai dominuojanti, ypač tos srities vadovaujančiuose sluoksniuose, kuriems iš tikrųjų ir turėjo tarnauti tas universitetas.

Tik viena ano meto Vilniaus organizacija rodė daugiau susidomėjimo lietuviškais dalykais. Jos nariai pasirinko savo slapyvardes iš senosios lietuvių mitologijos, jos organas buvo primargintas visokiais, dažnai iškraipytais ir sunkiai beatpažįstamais lietuviškais žodžiais ir posakiais, jai dažnai užkliūdavo ano meto lietuviškasis sąjūdis Žemaitijoje.

Turime galvoje Šubravcų draugiją ir jos laikraštuką *Gatvės žinias*. Nors ji veikė vos tik šešerius metus (1817-1822), tačiau savo originalumu užsitarnavo didelio dėmesio. *Gatvės žinios* buvo lygiai populiarios gausiose ano meto smuklėse, kaip ir didžiūnų palociuose. Kiekvienas su baime ieškodavo jose savęs ir dažnai surasdavo. Keista tai buvo organizacija. Nors ji buvo suskilusi į vadinamus miestiečius (urbanus) ir kaimiečius (rustikanus), bet ją sudarė palyginti aukšto lygio intelektualai, pasinešę kalbėti tiesiog gyvenimo padugnių adresu. O tas padugnes sudarė ne liaudis, bet aukštoji visuomenė, pretenduojanti į paskutinį šviesos, mokslo, pažangos žodį, bet kurią iš tikrųjų sudarė visokie dykaduoniai, grafomanai, netikę archeologai ir istorikai, labai juokingi mokslininkai ir technokratai.

Bet kuo laikė save patys šubravcai? Savo laiku, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto klestėjimo metais, buvo gana populiarus, ypač vadinamųjų amžinų studentų sluoksniuose, inteligentiško chuligano idealas. Tokiais inteligentiškais chuliganais („chudopacholek literacki") vadino save ir šubravcai Vilniaus universiteto aukso amžiaus metu. Reikia nepamiršti, kad viena iš įstojimo į tą draugiją sąlygų buvo sugebėjimas rašyti ir ne bent kaip, bet gerai rašyti. Kitos sąlygos — geras vardas ir nesutepta reputacija. Faktas, kad *Gatvės žinių* redaktoriai keitėsi rotacine tvarka, liudijo, kad kiekvienas šubravcas mokėjo ne tik gerai rašyti, bet ir

redaguoti. Redaktoriai turėjo savo kišene atsakyti už kiekvieną praleistą gramatinę klaidą. Kuris dabar iš mūsų redaktorių dėl tokio įsipareigojimo nesubankrutuotų.

Įvairiai tos organizacijos pavadinimas buvo bandomas versti į lietuvių kalbą: nenaudėlių, niekadėjų, kartais tiesiog niekšų (Lietuvių enciklopedija) draugijos vardu. Nelabai aiški žodžio šubravcas etimologinė kilmė. A. Brückneris siejo jį su XVI a. polemistu Szudrovijum.*(11)* Iš tikrųjų gal bus tas žodis paskolintas iš čekų kalbos, kurioje jis reiškia nešvarų žmogų, brudą. Lietuvių kalboje žodį brudas jau pažinojo Mikalojus Daukša. *Didysis Lietuvių kalbos žodynas* žino ir žodį brudija — apsileidę, utelėti, nešvarūs žmonės. Taigi Šubravcų draugija galėtų tiesiog būti pavadinta brudija. Negalėdami pasirinkti tinkamiausio vertimo vartosime šubravco vardą, kuris buvo gana populiarus ano meto Vilniuje. Adomas Mickevičius jį nukėlė net į beveik legendarinio lenkų karaliaus Mieško I laikus.

Jeigu kitas Vilniaus jaunimo organizacijas, kurių buvo privisę kaip grybų po lietaus, buvo galima gretinti su visokiais Vokietijos universitetų tugendbundais ir buršenšaftomis, tai šubravcų atitikmenų reikėtų ieškoti priešrevoliucinėje Prancūzijoje arba ypač ano meto Anglijoje visokių keisčiausių klubų pavidalu (Street Club, Humdrum Club, Punning Club). Kai kurie anglų satyriniai laikraščiai, kaip *Tattler* (Plepys) arba *Spectator* (Žioplys) galėjo būti pavyzdžiu šubravcų *Gatvės žinioms.* Bet aplamai šubravcai ir jų savaitinukas buvo išaugę iš ano meto Vilniaus socialinių, kultūrinių ir ekonominių sąlygų, tik čia jie buvo suprantami ir įvertinami. Tarp kita ko *Wiadomości Brukowe* pavadinimą pirmasis panaudojo I. E. Liachnickis, gindamas tada gana populiarią magnetistų arba mesmeristų ideologiją, kuri vėliau gana triukšmingai pasireiškė Spindulingųjų draugijoje.

Šubravcai buvo labai kovinga, bet visiškai apolitinė organizacija. Dėl to ji buvo toleruojama carinės administracijos ir nemėgiama Varšuvoje, kuri vis negalėjo pamiršti, kad

Pu 27-6712
LTSR Valst. Respublikinė Biblioteka

ten, Lietuvoje, žmonės baisiai kenčia ir laukia, kaip gervės giedros, susijungimo su Lenkija. Tuo tarpu šubravcai ir daug kas tuomet Vilniuje ir Lietuvoje, visiškai tos kančios nejautė ir gyveno labai smagiai. Jie čia galėjo kurti visokiausias draugijas, leisti visokius laikraščius ir žurnalus, galėjo kritikuoti viską ir visus, svarbiausia, galėjo juoktis iš visų ir iš pačių savęs. Neliesk tik jau ir šiaip gana hibernuojančios šiaurės meškos. Ypač tokia dvasia jautėsi Vilniaus universitete, kurį 1823-24 m. studentų ir gimnazistų bylos vyr. prokuroras ir būsimasis universiteto kuratorius Novosilcevas, savo raporte d. kun. Konstantinui, visiškai teisingai pavadino „valstybe valstybėje ir tėvyne tėvynėje" (status in statu, patria in patria).

Laimingu supuolimu beveik visą tą laiką Vilniaus generalgubernatorius buvo senyvas generolas Aleksandras Rimskis-Korsakovas, labai padorus žmogus, kuris visiškai nesikišo į universiteto reikalus, kuriems sumaniai vadovavo caro draugas Adomas Čartoriskis. Nemažą vaidmenį čia suvaidino ir gražioji lytis, kurios Vilniuje niekados netrūko ir kuriai ir pats generalgubernatorius nebuvo abejingas. Garsėjo jų salonai ir kaukių baliai, į kuriuos lankydavosi aukštieji carinės administracijos pareigūnai. Joms tarpininkaujant lengvai pasisekdavo išspręsti visokius nesusipratimus tarp vadinamų akademikų ir įgulos karių bei policijos. Jos kartais susigalvodavo įdomių žaidimų, mokėdamos po rublį, jei tie kariai leisdavosi mušami į veidą tų ponių vaikams. Tokiu būdu buvo ugdomas jaunosios kartos patriotizmas ir rezistencijos dvasia. O kai 1823 m. nemažas būrys to jaunimo pakliuvo į bazilijonų vienuolyno rūsius, tos ponios taip gerai aprūpindavo juos maistu ir visokiomis gėrybėmis, kad kai kurie jų sakėsi niekados savo gyvenime tokie sotūs nebuvo.

Galima įsivaizduoti, kodėl toks gyvenimas ir tokia atmosfera buvo labai palanki šubravcams ir jų *Gatvės žinioms* ir kodėl savo pagrindiniu ginklu jie pasirinko satyrą. Jie neturėjo jokios pozityvios ideologijos ar programos, bet skelbė kovą visoms savo laiko blogybėms. O tų blogybių

buvo ligvaliai. Dar daugiau. Nesant vienos didelės blogybės, blogybe pavirsta viskas ir iš visko galima juoktis.

* * *

Ano meto Lietuvos visuomenė, t.y. jos vadovaujantieji sluoksniai, kaip ir kiekviena visuomenė, buvo suskilusi į dvi dalis: dauguma tikėjo mokslu, technika, švietimu, pažanga, socialinėmis ir ekonominėmis reformomis, ateitimi. Kiti, ypač išsigandę Prancūzų revoliucijos, bijojo per greitos pažangos, per didelio pasitikėjimo mokslu ir pažanga, per radikalių reformų, per didelės laisvės. Pirmųjų pažiūroms prigijo ką tik Ispanijoje atsiradęs liberalizmo vardas, antruosius buvo galima pavadinti konservatoriais, nors tas žodis į politinį žodyną atėjo gerokai vėliau, po 1848 m. revoliucijos. Kadangi beveik visa XIX a. minties istorija buvo beveik išimtinai pirmųjų (liberalų) rankose, tai suprantama, kad jiems ir dėmesio daugiau buvo skiriama, antriesiems nesigailint visokių piktažodžių. Būdingas tuo atžvilgiu buvo lenkų literatūros istoriko Petro Chmieliowskio veikalas, parašytas pozityvizmo žydėjimo metu (1898 m.), kuriame nagrinėjamas kaip tik tas Lietuvos ir Vilniaus universiteto laikotarpis, kai čia veikė šubravcai ir visos kitos studentų ir nestudentų organizacijos (filomatai, filaretai, spindulingieji, reformuoti ir nereformuoti masonai ir t.t.). Jis savo veikalą pavadino *Liberalizmas ir obskurantizmas Lietuvoje ir Rusioje (1815-1823 m.)* (Liberalizm i obskurantizm na Litwie i Rusi, 1815-1823).

Aišku, šubravcai buvo liberalizmo pusėje, tačiau kritiškai ir skeptiškai žiūrėdami į viską, jie savo ironiją ir satyrą mokėjo nukreipti ne tik į obskurantus (tamsuolius), bet ir į mokslo, technikos ir pažangos išpažinėjus ir garbintojus. Jie suprato, kad gyvenimas daug sudėtingesnis ir juokingesnis, kad jį būtų galima suvesti į paprastas liberalizmo-obskurantizmo lygtis, kad pažanga labai reliatyvus dalykas, kad

mokslas ne tik sprendžia, bet gal dar daugiau gimdo naujų problemų.

Viena tokia nauja idėja XVIII-XIX amžių sąvartoje buvo labai greita technologijos pažanga, iššaukusi vadinamąją pramonės revoliuciją, kuri pasireiškė naujais išradimais, naujais technologiniais procesais, naujomis mašinomis. Šubravcams ypač patiko žemės ūkio suintensyvinimo ir supramoninimo idėja. Daug kas ją panaudojo baudžiavos kritikai, laikydami, kad laisvas darbas našesnis už baudžiauninko darbą. Šubravcai nesileido į tokias spekuliacijas, kuriomis, beje, dar galima buvo užsitarnauti vadovaujančių sluoksnių ir Rusijos nemalonę. Jiems rūpėjo pats žemės ūkio našumo pakėlimas ir viskas. Jokūbas Šimkevičius, žemaitis, vienas iš masonų reformatorių Lietuvoje ir labai aktyvus *Gatvės žinių* bendradarbis, parašė visą eilę feljetonų, pavadindamas juos „Kelionėmis ant stebuklingosios ližės", tuo lyg norėdamas pajuokti aukštaičius, kur raganos ant ližių jodinėdavo, tuo tarpu kai žemaičiuose jos jodinėjo ant šluotos. Viename tokių feljetonų jis aprašė vieną dvarininkę, kuri industrinę revoliuciją labai sumaniai pritaikė savo ūkiui. Pirmiausia ji nugirdydavo savo baudžiauninkus ir įtikindavo juos, kad jų apsirengimui visiškai pakanka pakulų, o gerąjį linų ir kanapių pluoštą pati pasiimdavo. Paskum toji išradingoji ponia („przemyślna pani") nebijodavo lankytis kiaulmigiuose, kur buvo skerdžiamos lašininės, geriausią mėsą pati pasiimdama, mužikams palikdama tik galvą, pažandes ir kojas košelenai. „O kaip gaila, sušunka Šimkevičius, kad jie dar neišmoko ruliado gaminti!". Trečias tos pramoningos ponios išradimas vadinosi „ostrzyžyny" (apkirpimas). Ji liepdavo savo ekonomui suvaryti visas mergaites ir ištekėjusias moteris į dvarą, išbardavo jas dėl švaros nesilaikymo ir liepdavo visoms nukirpti plaukus. Paskum feljetono autorius sužinojo, kad toji sumani ponia linus parduodavo pirkliams, kanapes — virvininkams, kiaulieną — smuklininkams, ilgesnius plaukus — perukinin-

kams, o trumpesnius — krėslininkams. Iš to ji padariusi tokį gerą biznį ir iškėlusi tokią puotą, kokios niekas Vilniuje nėra matęs.

Šubravcai mokėjo ir kitur pritaikyti naujus technologinius išradimus ir tokiu būdu pagerinti „gyvenimo kokybę". Jie pastebėjo, kad visokie grafai ir kiti tituluoti ponai labai mėgo didžiuotis savo bibliotekomis, bet nemėgo nei knygų pirkti, nei jas skaityti. Esą, į senatvę žmogus atsikrato daugybės aistrų, tik ne šykštumo aistros. Ir štai *Gatvės žinios* paskelbė (Nr. 82, 1818 m.), kad vienas senas grafas gamindavo medines knygas, jų nugarėles gražiai papuošdavo didžiųjų rašytojų vardais ir sustatydavo į lentynas. Taip jo bibliotekoje atsirado pilni Voltaire'o, Rousseau ir kitų didžiųjų raštų leidiniai. Ir gražu, ir pigu, ir, svarbiausia, nereikia skaityti. Ištikrųjų šubravcai tokiems tinginiams buvo sugalvoję net ir specialią skaitymo mašiną.

* * *

Bet galbūt pati didžiausia šubravcų kontribucija technologinei pažangai ir žemės ūkio revoliucijai tai valstiečiams plakti mašinos („machina do bicia chlopów") išradimas. Dvarininkų — baudžiauninkų santykių klausimas kvaršino tada visiems galvas. Baudžiavos panaikinimą svarstė rimti Vilniaus universiteto profesoriai, dėl to visokiuose seimeliuose ginčijosi dvarininkai, baudžiava jau buvo naikinama Estijoje, Kurše ir Livonijoje. Ji formaliai buvo panaikinta ir kongresinėje Lenkijoje. Su baudžiavos panaikinimu, žinoma, būtų pranykusi ir valstiečių mušimo pareigybė. Caras, rusų dvarininkų spaudžiamas, pasakė ne, ir tie visi ginčai turėjo nutilti. Pasiliko baudžiava, pasiliko ir baudžiauninkų mušimas. Gal, Rusijos įtakoje, ta bausmė dar sustiprėjo.

Šubravcai nebūtų šubravcais, jeigu jie čia nebūtų suradę išeities ir, svarbiausia, nebūtų pritaikę naujos technologijos.

Pirmiausia, *Gatvės žinios* (Nr. 8, 1817 m.) konstatavo, kad „niekados žmonės taip vieningai ir taip lengvai nesusitarė, kaip dėl to, kad iš nemušamo valstiečio nieko gero negali būti". Bet dėl to mušimo kentėjo ne tiek pats mušamasis valstietis, kiek jį mušantysis ponas ar ekonomas. Viename iš J. Šimkevičiaus feljetonų rašoma, kaip grįžtant iš Rygos įlūžo ledas ir sušlapo brangusis cukrus. Pagal ano meto taisykles tą vežiką reikėjo nubausti 500 rykščių. Ponas teįstengė atskaityti 250, baisiai pavargo, kitus atidėjo sekančiai dienai. Naktį jis negalėjo miegoti, o jo žmonelė, užjausdama savo nusikamavusį ir susikrimtusį vyrą, bėdavojo: „Kiek tie chamai mano mylimam vyreliui sveikatos kaštuoja". Rytoj gal jis iš viso nenorės tos bausmės vykdyti, o nuo to nukentės teisingumas. Štai kodėl šubravcai ir sugalvojo tą valstiečiams plakti mašiną. *Gatvės žinios* (Nr. 18, 1817 m.) paskelbė ilgą ir technologiškai detalų straipsnį, įrodinėdamos, kodėl tokia mašina būtinai reikalinga, kaip ji bus pagaminta ir ragindamos iš anksto ją užsisakyti. Užsisakiusiųjų pavardės būsiančios paskelbtos sekančiuose *Gatvės žinių* numeriuose.

Straipsnio autorius Antanas Marcinovskis (1781-1855), žinomas Vilniaus spaustuvininkas ir redaktorius. Jo spaustuvėje buvo spausdinamos ir *Gatvės žinios*. Jis įrodinėjo, kad gražumu nieko negalima padaryti. Esą šuniui suduok, jis atsiguls ir su dėkingumu žiūrės į tave. Net ir rambiausias arklys klausys tavęs. O valstiečiui uždrožk, jis gatavas duoti atgal. Blogiausia, kad mušimu eikvojamas labai brangus laikas. Mat šubravcai jau tada suprato, ką kartojo Amerikos industrialistai: laikas — pinigai. Marcinovskis matematiškai apskaičiavo, kiek laiko būtų sutaupyta panaudojant jo išradimą. O ką bekalbėt apie pono sveikatą, jo širdies ir sielos reikalus, kiek nereikalingo riksmo ir dejavimų jis išvengs. Pakišai prasikaltusį valstietį po ta mašina ir per pusę minutės viskas baigta. Ta mašina bus ant ratukų ir ją lengvai bus galima vežioti iš vieno kaimo į kitą. Užsisakantiems esą

nereikia pinigų siųsti iš anksto, vartojamas moderniškas COD metodas.

Labai pažangiai, labai moderniškai, naudodami pačią naujausią techniką ir marketing sistemą šubravcai sprendė ir visas kitas kapitalistinio ūkio problemas.

* * *

Dar reikėtų keletą žodžių pasakyti apie šubravcų pažiūras į ano meto lietuviškąjį arba žemaitiškąjį sąjūdį, nors tą klausimą gana išsamiai išnagrinėjo V. Maciūnas savo minėtoje studijoje. Žinoma, būtų klaidinga šubravcus pavadinti „didesniais bei mažesniais lietuvininkais", kaip bandė įpiršti Stasys Yla savo paskaitoje Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavime 1979 m.*(12)* Šubravcai buvo patriotinė lenkų draugija, kuri rūpinosi lenkų kalbos kultūra Lietuvoje, nuolat kalbėjo apie „mūsų lenkišką kraštą" („nasz kraj polski"), pyko, kad kai kurie varšuviečiai to nenorėjo pripažinti. 1818 m. *Gatvės žinių* korespondentas, apsilankęs Varšuvoje, nustebo, kad čia į žmogų iš Lietuvos žiūrėjo su tokia nuostaba lyg jis būtų atvažiavęs iš Amerikos. Esą sunku buvo varšaviokus įtikinti, „kad Lietuva nuo Karūnos (suprask, Lenkijos) niekuo nesiskiria, kad su lenkų kalba lygiai taip pat gerai galima užvažiuoti į Vilnių, kaip ir į Varšuvą" (Nr. 93, 1818). Kiek vėliau A. Mickevičius savo „Vėlinėse" skundėsi, kad Varšuvoje Lietuva buvo ne geriau pažįstama negu Kinija.

Vis dėlto šubravcai išsiskyrė iš kitų ano meto Vilniaus organizacijų ir draugijų. Tuo tarpu kai kitos organizacijos beveik visiškai ignoravo lietuviškus dalykus, šubravcams tie lietuviški dalykai, ypač tam tikras tautinis lietuvių sąjūdis, buvo lyg rakštis akyje. Kovai su tuo jie panaudojo daug aštresnę satyrą, negu kovodami su baudžiava, girtavimu, dykaduoniavimu ar valkatavimu. Čia jie stengėsi tą žemaitišką patriotizmą pastatyti į kaip galima absurdiškesnę

situaciją, panaudodami labai būdingą perdėjimo (hiperbolės) metaforą. Ir čia jie elgėsi labai rimtai, pasinaudodami paskutiniu mokslo ir technikos žodžiu. Kaip žinia, tuo metu kūrėsi kai kurie nauji mokslai: archeologija, lyginamoji kalbotyra, muziejininkystė. Pasiremdami tais mokslais šubravcai ir stengėsi susidoroti su žemaitiškais arba lietuviškais dalykais.

Ypač jiems užkliuvo kun. Ksavero Bogušo tvirtinimas, kad senovės lietuviai ne tik turėjo savo raštą, bet ir turtingą literatūrą, kuri, deja, neišlikusi dėl spausdinimo priemonių nebuvimo. Šubravcai sakėsi suradę visą geležinę skrynią tokių rankraščių. Ten buvęs gerai dokumentuotas ir išnašomis išmargintas 4 tomų *in quarto* veikalas apie senąją priešmindauginę Lietuvos istoriją, vieno tomo konstitucinė Lietuvos istorija, kurioje jau dvarininkai buvo raginami panaikinti baudžiavą, dvitomis lietuvių mitologijos veikalas ir kiti raštai (Nr. 75, 1818 m.).

Didžiausios reakcijos šubravcai susilaukė iš žemaičių ir lietuvių pusės, kai jie bandė pasijuokti iš D. Poškos Baublio ir jo senienų rinkinių. 1818 m. *Gatvės žinios* (Nr. 101) pranešė, kad jos gavusios stambų traktatą lietuvių kalba apie teisminę retoriką. Negalėdamos greitai parengti to viso traktato spaudai, *Gatvės žinios* paskelbė traktato vertėjo į lenkų kalbą įžangą, kuri yra ne kas kita, kaip pilnas šmeižtų pamfletas, nukreiptas prieš Baublį ir jo „kavotojį ir uszkotojį", suprask Dionizą Pošką. Pradžioje pagarbinęs tą „ąžuolinį muziejų", sulygindamas jį su senovės Dodonos ąžuolais ir Mahometo karstu, tos įžangos autorius tik apgailestavo, kad jis negalėjo pasinaudoti tais senovės lietuvių telegrafais, kurie dabar yra Baublyje, ir išgarsinti jo vardą visuose tolimiausiuose žemės rutulio užkampiuose. Jis stebėjosi to muziejaus saugotojo ir tyrinėtojo mokslumu, kuris esą iš metalo, medžio ar marmuro šukės galįs nustatyti savo tautos papročius, religines apeigas, prietarus ir t.t. Jis tiesiog išplėšęs tas senienas iš išbadėjusio laiko nasrų.

Pamfleto autorius prisiminė ir Baublio biblioteką, susidedančią iš gausybės rankraštinių ritinių, kurie tvarkingai sudėti ne į lentynas, bet į statines. Tokiu būdu esą žemaičiai ir lietuviai, „rūpesčių nuraminimui" mėgdami patraukti alų ir kitokį skystimėlį, lengviau priprantą ir prie knygų skaitymo.

Nemažiau sarkastiškas ir kitas *Gatvės žinių* straipsnelis apie vieno žemaičio kelionę į Babiloną (1819, Nr. 125). Esą, tas žemaitis, vardu Giark-Alaus, išskaitęs kažkur spaudoje, kad vienas anglas atradęs Babelio bokštą ir žinodamas, kad lietuviai kilę iš Babilono, nuvyko ten ir sužinojo, kad pirmasis žemaitis, aukštas Babilono pareigūnas, gyvenęs 52-jame Babelio bokšto aukšte ir srėbęs šiupinį mediniu šaukštu. Dabar tas šaukštas taip pat esąs Baublyje. Tokių ir panašių niekų apie lietuviškus dalykus *Gatvės žiniose* yra ir daugiau.

Kyla klausimas, kodėl taip smarkiai ir taip piktai šubravcai reagavo į Poškos Baublį. Juk kitais atvejais, ar tai kalbėdami apie žydus, dvarininkus lupikautojus, visokius veltėdžius, girtuoklius, net valstiečių mušimą, jie pasitenkindavo nors ir kandžia, bet ne pikta satyra. Tuo tarpu šiuo atveju jų satyra pavirto į labai piktą pamfletą ar net paskvilį. Tai jau kvepėjo tiesiog neapykanta ir šmeižtu. Kodėl?

Atsakymą, atrodo, davė pačios *Gatvės žinios*. 1819 m. (Nr. 135) jos atspausdino visiškai rimtą straipsnį, nukreiptą prieš tautinį fanatizmą. Ten, tarp kita ko, skaitome, kad bandymas visokioms ydoms ir prietarams suteikti „šventą tautybės vardą" ir tuo ją išaukštinti gali būti paaiškinamas tik protų aptemimu. Esą tautos šlovę negalima pagrįsti visokiais prasimanymais ir mizernais talentais. „Ypač blogai, kai atsiranda keletas asmenų, kurie ima kalbėti visų viengenčių vardu, o savo sprendimus bando primesti visai tautai."

Nėra jokios abejonės, ką čia šubravcai turėjo galvoje. Šubravcai suprato, kad kas dėjosi to meto Žemaitijoje, grėsė tam, kuo jie taip šventai tikėjo, būtent, kad Lietuva yra Lenkijos dalis, kad jos kultūra niekuo nesiskiria nuo lenkų

kultūros, žodžiu, kad tai yra tas pat „mūsų lenkiškas kraštas" („nasz kraj polski"), kaip jie nuolat kartojo. Dabar staiga atsirado keletas žmonių, kurie tą tikėjimą pradeda griauti. Tai buvo herezija, unijos griovimas, kelias į separatizmą, dabar pasakytume, tai jau buvo lietuvių-lenkų konflikto pradžia.*(13)* Prie to jokiu būdu nebuvo galima prileisti, su tuo visomis priemonėmis reikėjo kovoti. Todėl čia jau neužteko satyros.

Iš tikrųjų tie keletas lietuvių arba žemaičių bendroje ano meto Vilniaus universieto atmosferoje turėjo atrodyti baisūs keistuoliai, tikri disidentai, kurie kažkodėl nenorėjo pritilpti prie bendro puošnaus ir turtingai padengto stalo. Su jais turėjo būti kažkas netvarkoje, jų protas iš tikrųjų turėjo būti aptemęs. Dabar pasakytume, jų vieta buvo tik psichiatrinėje ligoninėje. Prisimename, kaip jau gerokai vėliau racionalistas Valančius kai kuriuos Daukanto rašymus laikė girto sapaliojimais.

Įdomu, kad tuos „disidentus" teisingiau suprato kažkur iš Rusijos atsibastęs rusų kalbos ir literatūros profesorius Ivanas Loboika negu visi tie garsūs Vilniaus universiteto profesoriai ir labai inteligentiški šubravcai. Ne tik pats suprato, bet dargi įtikino tų Baublio senienų moksline verte buvusį Rusijos kanclerį, tuolaikinį Rusijos istorinio muziejaus kūrėją grafą N. P. Rumiancevą.*(14)* Gerai žinoma paties Poškos ir kitų žemaičių reakcija į tuos šubravcų ir *Gatvės žinių* pamfletus.

Kalbant Arnoldo Toynbee terminologija, kas tada galėjo įsivaizduoti, kad toji niekinga, bet revoliucinė saujelė kaip tik kalbėjo prislėgtos ir proletarinės daugumos, beveik visos lietuvių tautos vardu, o visas tas garsusis universitetas su visomis studentų organizacijomis ir spauda tereiškė vis labiau išsigimstančios, nes vis labiau nuo tautos kamieno atitrūkstančios, bet dar tvirtai besilaikančios dominuojančios mažumos valią. Tik tolimesnis istorijos procesas sugebės atsakyti į tą klausimą.

IŠNAŠOS

1 Ž. jos *Rówieśnicy Mickiewicza,* 1962, p. 34.
2 V. Maciūnas, „Lietuviškieji dalykai Vilniaus šubravcų satyroje", *Mūsų Senovė,* II t. Nr. 1 (6) 1937, p. 7.
3 Cit. Z. Skwarczyński, *Dwa studia,* Lódż, 1961, p. 30.
4 M. Kukiel, *Dzieje Polski porozbiorowe,* London, 1963*(2),* p. 191.
5 Ž. mano knygelę *Napoleonas, Baltija, Amerika,* Chicago, 1973.
6 F. Wrotnowski, *Zbriór pamiętników,* Paryžius, 1835, p. 130. Įdomu, kad S. Daukantas, pats pajūrietis nuo Skuodo, daugiau dėmesio skyrė Baltijos įtakai į Lietuvos istoriją negu kiti Lietuvos istorikai.
7 Regina Mikšytė, *Silvestras Valiūnas,* 1978, p. 25-26.
8 M. Lukšienė, „Aplinka, kurioje mokėsi S. Daukantas", *Pergalė,* 1964, Nr. 12, p. 134-143. Girdėtis, yra parengtas spaudai pilnas to įdomaus K. Bogušo pranešimo tekstas. Laukiame jo pasirodant.
9 Plačiausiai šią problemą išanalizavo Vincas Maciūnas savo studijoje „Vilniaus universitetas ir lietuviškasis XIX amžiaus pradžios sąjūdis" in *Lituanistikos instituto 1979 metų suvažiavimo darbai,* Chicago, 1981, p. 111-212.
10 M. Biržiška. *Senasis Vilniaus universitetas,* 1955, p. 43. Vokiškasis Dorpato (Tartu) universitetas daugiau rūpinosi latvių ir estų kalbomis negu Vilniaus universitetas lietuvių kalba.
11 *Słownik etymologyczny języka polskiego,* 1970.
12 *Aidai,* 1979, Nr. 10, p. 433.
13 Apie tai esame užsiminę *Metmenyse,* 1982, Nr. 43, p. 133-4.
14 A. Kaupuža, „XIX a. pradžios Lietuvos kultūros veikėjai pagal I. N. Loboikos susirašinėjimą su N. P. Rumiancevu, muziejaus steigėju", *Literatūra,* X, 1967, p. 165-198.

ZEKAI

Oratorija 7 balsams ir pamišėlio solo

MARIJA A. RASA

IV SCENA

Politkalinys ALEKSAS badauja, reikalaudamas pasimatymo su faktiškąja savo žmona ANA, su kuria nespėjo prieš areštą susituokti. Palaipsniui prie bado streiko prisijungia dar 6 įvairių tautybių kaliniai.

Veiksmas vyksta dviejuose scenos lygiuose. Apačioje — izoliacinė kamera badaujantiems ir — dešiniame šone — karceris, kur blaškosi uždarytas pusiau pamišęs „zonos maištininkas" KRASNIAKAS. Viršuje, galerijoje, darbo cechas, kur stovi siuvamosios mašinos ir prie jų dirba kalinių-manekenų choras.

Šviesa įsišviečia galerijoje. Monotoniškas siuvamųjų mašinų dūzgimas. BALYS pasilenkęs rausiasi mediniame lagamine. Poetas MARKAS meta pasiūtas darbines pirštines į dėžę.

MARKAS. Daugiau nebegaliu, Baly . . . Iš Alekso turbūt jau tik šešėlis liko. Kaip manai, kiek žmogus gali ištverti be maisto?

Pjesės idėja remiasi keliais panašiais epizodais iš politkalinių gyvenimo. Ir Aleksandras Ginzburgas, ir Balys Gajauskas (pastarasis 9 metams praėjus) išsikovojo teisę apsivesti lageryje. Pjesėje panaudotos autentiškos kalinių dainos (pažodiniai vertimai).

BALYS. Ilgai, Markai, ilgai. Ilgiau negu manai. Kad tik kokia liga neįsimestų ar, neduok Dieve, paralyžius . . . Et, negerai išeina. Vyrai badauja, o mes čia tūpčiojam . . . Va, radau *(ištraukia apvalą stikliuką).*

MARKAS. Kam tau tas stiklas?

BALYS. Dar antro trūksta. Žiūroną pasidarysiu. Jau greit medžiai turėtų žydėti. Per žiūroną gal kokį žydintį krūmą už zonos įžiūrėsiu . . . Žinotum, kaip Lietuvoj obelys žydėdavo! Net akys raibdavo.

Įeina vyr. prižiūrėtojas KIŠKA. BALYS skubiai slepia stikliuką.

KIŠKA. Kalinys Sakalas! Visi dirba, o tu ką veiki? A?

BALYS. Aš įvykdžiau normą, pilieti vyr. prižiūrėtojau. Įrankius tvarkau.

KIŠKA *(įtūžta).* Vidury dienos jau darbas baigtas?! Ką, norma per maža? Manai, dykaduoniausi čia, o mes tave už dyką šersim?! Tu — liaudies priešas, nacionalistas prakeiktas. Tau ir lagerio dvigubos bausmės maža. Per dvidešimt metų čia nieko neišmokai. *(Pratrūksta keiksmų serija.)* Žalias banditas iš lietuviškų pelkių. Miško kurmis su gyvatės geluoniu. Tokius vietoj pribaigt reikėjo. Visą jūsų giminę išnaikint, išdegint, su šaknim išraut, po Sibiro ledais pakišt! Buržuazinė išpera. Kalės vaikas! Kad tave ir tavo motiną . . . mat . . . mat . . . *(užsikerta, griebiasi automatiškai ieškot ginklo).*

BALYS *(šaltai, žiūrėdamas į jį).* Jūs kalbėkite, kalbėkite, viršininke Kiška. Žmogui reikia išsisakyt. Kraujas išsivalo.

MARKAS. Pagal nuostatus, keikti draudžiama, pilieti vyr. . . .

KIŠKA, įraudęs iš smaugiančio pykčio, apsisuka ir išeina. BALYS tebestovi, panarinęs plikai skustą galvą.

Kalinių chorui tyliai niūniuojant, šviesa galerijoje lėtai gęsta ir įsišviečia badaujančiųjų kamera. Ten — ALEKSAS įprastoj pozoj, sustatęs kelius rašo ant rūkomojo popieriaus. Mažas ir liesas PLATONAS nervingom, drebančiom rankom taiso savo akinius: riša vieną siūlo galą prie rėmo, kitą vynioja už ausies. BENAS nenustygsta vietoj, pašoka drasko sieną nagais, lyg ko ieškodamas. SADO ir SLAVA lošia „mintinai" šachmatais.

SADO. N-QB3

SLAVA. P-K4

SADO. N-B3

BENAS. Žiūriu aš į tave, Aleksai, ir negaliu suprasti: penkiolikta diena badauji ir atrodai geriau už Platoną.

PLATONAS. O tu vis sakai: materija apsprendžia sąmonę. Tavo marksizmas ir čia kapituliuoja. Dvasia, brolyti, dvasia. Va kas apsprendžia. Dvasia ir tikėjimas.

ALEKSAS. Pradėjau pasiruošęs . . . Žinojau, ko laukti. Tik kai jus čia atvedė, man visą kūną pradėjo berti *(kasosi)*. Nemalonu žiūrėti į jūsų pažaliavusius veidus. Alergiją gaunu . . .

SLAVA. P-QR3

SADO. P-Q4

SLAVA. P×P

PLATONAS. Kai nusiuntė mane į Etiopiją stažuotis, pirmą kartą pamačiau apelsinus ant medžių. Ir fygos, ir bananai . . . Galybė . . . Kada tu, Benai, paskutinį kartą matei apelsiną?

BENAS. Mm . . . reikia pagalvoti . . . Gal prieš septynerius metus. Gegužės 1 proga žmona kilogramą gavo . . . Tik mes jų nevalgėm. Vaikam išdalinom . . .

SLAVA. O aš atsimenu pirmą vynuogę po karo. Motinėlė partorgo butą valydavo . . . Ištraukė iš pamazgų kibiro tokią išmirkusią uogą. Paragauk, sako, čia tikra

vynuogė . . . Ilgai varčiau delne — didelė, pratrūkus buvo. Kai įsidėjau į burną, negalėjau nuryti — grynas pamazgų skonis.

PLATONAS pašoka, eina prie kibiro - parašos. Jį tampo vemti.

SADO. Liaukitės kalbėt apie vaisius. Sumušiu. Suriškit man rankas. Negaliu susivaldyt.

ALEKSAS. Užsirūkyk, Sado. Po kelių dienų maudulys praeis . . .

Įeina du prižiūrėtojai su maistu. Kiekvieną atskirai apklausinėja.

I PRIŽIŪRĖTOJAS. Kalinys Galicinas, valgysi? Platonas? Suchovas? Sado? Turbinas? *(Pastato prie kiekvieno dubenėlį.)*

KALINIAI *(kiekvienas šaukiamas).* Ne.

ALEKSAS pirmas išpila maistą į kibirą - parašą. Juo paseka PLATONAS, SADO. BENAS ir SLAVA abejoja, prisiverčia išpilti.

I PRIŽ. Tai vis dar neturit apetito? O kogi veidai žalsvai pilki? Nesportuojat, nejudat. Gulėdami pūvat?! Ai, ai, ai, kaip negražu!

II PRIŽ. Katrie stipresni, išneškit parašą! *(SADO ir SLAVA ima kibirą-parašą ir netvirtais žingsniais išneša per duris, I PRIŽ. lydimi.)* Jūsų „kolchozas" sienom lipa, pareiškimus rašo. *(ALEKSUI)* Pasimatymo tau reikalauja. Šiandien vyrai su kažkuo šūkavosi per tvorą, kol sargybiniai į barakus suvarė. Ar ne iš jūsiškių kas buvo atvažiavę? . . Papūsk iš burnos, Galicinai. *(ALEKSAS papučia).* Fui, jau chemija atsiduoda . . . Blogi tavo reikalai, brolyti.

SLAVA ir SADO grįžta į kamerą su paraša. PRIŽIŪRĖTOJAI išeina.

ALEKSAS. Kažkas buvo atvažiavęs. Gal Ana? Jaučiu, kažkas vyksta už mūsų nugaros. Bet kas?

BENAS. Spėlioti beprasmiška. Reikia žinių iš zonos. Velniai griebtų, čia mes visiškai izoliuoti.

SADO. O kada Krasniakui karceris baigiasi?

ALEKSAS. Nežinau. Jis jau trečia para įtartinai tyli. *(Eina prie karcerio sienos. Stuksena.)* Krasniakai, ar tu gyvas? Ko tyli?

KRASNIAKAS *(kimiu balsu).* Gyvas. Dirbu prie naujo dokumento. Kuriu laišką Brežnevui. Paklausykit. *(Patetiškai skaito.)* „Laiškas Kremliaus Laivo Didžiajam Vairininkui.

Leonidai Iljičiau, klausykit manęs! Sakau jums aš, Krasniakas. Jūsų laivas plaukia neteisingu kursu. Jūsų laivas plaukia į pražūtį. Skubiai keiskit kursą, nes laivas artėja prie aisbergo. Taip plaukdamas, katastrofos neišvengsit. Suduš jūsų laivas. Suduš jūsų imperija. Sakau jums tą aš, Krasniakas, jūsų eksperimento auka, pražudytas talentas, smurto bloke įšaldytas genijus. Keiskit kursą ir išleiskit mane iš karcerio". Pasirašė išdidžiai — Krasniakas. *(Pauzė.)* Na kaip?

SADO. Skamba gerai. Poetiškai. Ryžtingai.

KRASNIAKAS. Duokit voką. Siunčiu į Prezidiumą.

ALEKSAS. Krasniakai, kada tave į zoną grąžins?

KRASNIAKAS. Auką badu ir šalčiu marina. Aukai dar parų pridėjo. Auka gyva iš smurto bloko neišeis.

ALEKSAS. Nekvailiok, Krasniakai. Neturim ryšio su zona. Perduok vyrams, kad laukiam žinių ir kad bado streiką esam pasiryžę tęsti.

KRASNIAKAS. Miręs galėsiu perduoti viską. Bet gyvas iš čia neišeisiu. Kodą įsiminiau. Padirbėsiu prie jūsų plano. *(Iš lėto pradeda įprastinę savo oraciją.)* Auka gulėjo ant gultų. Auka niekam nekliudė. Auką įviliojo į pasalą. Atmušė inkstus. Auką įstūmė į šaldytuvą, į smurto bloką. Auka pradėjo mirti. Auka miršta . . .

SLAVA. Aš kategoriškai nusivyliau mūsų epocha. Nei garbės supratimo, nei žmogiško orumo, nei Dievo . . . Naikinančių „izmų" amžius. Reikia pasukti istorijos ratą atgal . . .

BENAS *(nutraukia jį).* O aš vis dėlto tikiu, kad galima sukurti socializmą su žmogišku veidu. Lygybė, teisingumas, brolybė. Išrauti su šaknimis biurokratiją ir policinius organus. Legalizuoti partijas . . . *(Pasilenkia prie ALEKSO.)* Kaip manai, ar nelaikas kurti socialdemokratų partiją?

ALEKSAS. Ne, nelaikas, brolau. Miegokit, vyrai.

Šviesa pritemsta. Galerijoje Markas su gitara dainuoja kalinių dainą „Sapnai".

SADO *(snausdamas).* Kvepia duona. Dievaži kvepia. Iš kur tas kvapas? *(Sudejuoja.)*

ALEKSAS *(pusiau per miegą).* Mes einam iš Poliankos. Lydžiu tave namo, Ana. Naktis šviesi nuo sniego. Bokšto laikrodis muša 12. Vidurnaktis. Kodėl tu tokia maža siūbuojančio žibinto šviesoj? Kaip mokinė pabėgusi iš pamokų. Juodi plaukai pilni snaigių. Per didelės megztos pirštinės ant tavo smulkių rankų. Pirštinės, pirštinės, pirštinės . . . Šimtai, tūkstančiai pirštinių. Kas tau numezgė tas pirštines? Motina - lakūnė? Ar senelė? Numaunu pirštines ir metu į upę. . . Niekada nenešiosiu pirštinių, niekada nesiūsiu pirštinių . . . Niekada, niekada! Suspaudžiu tavo šiltus pirštus: Iki rytdienos, mano mergaite! Įsodinu į taksi ir grįžtu per tiltą. Dešimt žingsnių, dvidešimt žingsnių . . . Sucypia mašinos stabdžiai. Kietos rankos sugriebia mane, įtempia į mašiną — ir mes jau lekiam per tiltus ir aikštes. Tiesiai į Lefortovo kalėjimą. Iki pasimatymo, mano mergaite! Iki pasimatymo, kurio mums neduos . . .

KRASNIAKAS *(balsas iš tamsaus karcerio).* Auką mušė, auką spardė. Auką degino. Auką šaldė. Auka vis buvo gyva. Auka pradeda mirti . . .

PLATONAS. Etiopijos saulė ant mano rankų. Kaip vadinasi tie egzotiški augalai? Jie tokie ryškūs! Viešpatie, imu pamiršti amharų kalbą . . . DEHNA HUNU! Ramybė jums!

Scenoje pasirodo Ana, apšviesta nerealios šviesos. Lyg ALEKSO sapne, lyg realybėje. Apsikrovus nešuliais. Su juoda skara ant pečių. Šluostosi prakaitą nuo veido. Jau nebe mergaitė — kieta, ryžtinga zeko „gyvanašlė".

ANA. Aš taip skubėjau, Aleksai. Aš taip skubėjau. Visą naktį vagone nesumerkiau akių. Traukinys vėlavo. Pusantro kilometro bėgau su ryšuliais į tą „gulaginį". Jis tik du kartus per dieną eina. O vietinio „taksi" negausi — visos Mordovijos bobos su ratukais jau buvo išvažiavę. Suspėjau. Pažįstama konduktorė pasitaikė — į važiuojantį vagoną įtraukė. Sako, ar pasimirė taviškis, kad taip juodai apsirengusi? Keturias valandas važiavom — etapą gabeno. Stabčiojo. O pakelėj — vis lageriai, lageriai, kiek akis užmato. Tvoros ir sargybos bokštai. Kiekvieną kartą nustembu — kaip plačiai nusidriekę tie Mordovijos lageriai. *(Atsiriša krepšį.)* Viską, ko prašei, atvežiau: ir knygą su burlaivių schemom Benui, ir viduramžių poeziją, ir vaistų Markui, ir džiovintų vaistažolių Baliui — čiobreliai, ramunėlės, liepžiedžiai . . . iš Lietuvos. Ką man daryti su maistu? Ar priims iš manęs, kai tu badauji? Aleksai, Aleksai, ar tu girdi mane? Ar tu išlaikysi? Ar išeisi gyvas?

ALEKSAS *(per miegą sudejuoja).* Pasiutusiai rėžia skrandį . . . Užpils mūsų kaulus žemėm — Mordovijoj, Urale, Vologdoj. Užrašys ant baslio kalinio numerį ir įsmeigs kapo vietoj . . . Kad nors išgirstų mūsų balsą ramūs piliečiai Vašingtone, Paryžiuj, Londone . . . Ana, Ana, tu mūsų viltis ir išganymas . . .

Tamsa.

„Zekų" spektaklio pastatymas, režisuotas Jono Jurašo 1981 m. gruodžio mėn. Theater for the New City New Yorke.

V SCENA

ŠVIESA — galerijoje. MARKAS rašo. BALYS garsiai skaito savo pareiškimą. Dešiniame šone — majoras VOLKOVAS savo kabinete sukinėja radijo aparatą, gaudo Vakarų „balsus".

BALYS *(skaito).* Kol šis klausimas nebus išspręstas, aš prisijungiu prie bado streiko. Parašas. Data.

MARKAS. Solidarumo ženklan atsisakau priimti maistą. Taškas. O dabar nuneškim pačiam Volkovui.

BALYS ir MARKAS eina link Volkovo kabineto, iš kurio staiga pasigirsta radijo diktoriaus balsas: „Maskva. Kaip praneša disidentiniai sluoksniai, politkalinys Aleksas Galicinas jau trečia savaitė badauja, reikalaudamas . . . (Trukdymų ūžimas) . . . Addis Ababa. Du šimtai Kubos patarėjų atvyko į Etiopijos sostinę . . ."

BALYS ir MARKAS beldžia į duris. Majoras VOLKOVAS skubiai išjungia radiją ir užmeta ant aparato rankšluostį.

VOLKOVAS. Įeikite. *(MARKAS ir BALYS įžengia pro duris.)* Kokiu reikalu?

MARKAS. Atnešėm pareiškimus. Prisijungiam prie bado streiko.

VOLKOVAS *(netikėtai užkluptas).* Taip, taip. *(Barbena pirštais į stalą.)* Visų šalių badaujantys vienykitės. *(Susigriebęs.)* Kam gi jums to reikia? Čia Galicino reikalas. O ir jam — būta tragedijos. Be pasimatymo su boba gyvent negali. Ir dėl to šitoks triukšmas!

BALYS. Koks triukšmas, majore Volkovai?

VOLKOVAS. Priešiški elementai gandus jau skleidžia. Tuoj pasigaus priešų lageris . . . Nepatariu jums kištis į šį reikalą.

MARKAS. Mes už Galiciną. Išvien.

VOLKOVAS. Ką, greit visa zona užsimanys ant čiužinių pasivolioti, a? Taip nebus. Jūs badausit, jei norit, bet ir dirbsit. Grįžkit į pamainą.

Įsišviečia bendroji kamera. ALEKSAS, susirietęs iš skausmo, ardo čiužinį, kažko ieško. SADO ir SLAVA žaidžia „Laivų mūšį". Visų judesiai ir balsai — sulėtinti.

PLATONAS *(atsirėmęs į sieną, pro miegą.)* Anbesa, anbesa. Judėjos Liūtas. Dievo išrinktasis, Dovydo palikuonis. Etiopijos karalius, *negusa-nagast*, imperatorius Haile Selassie Pirmasis . . .

SLAVA. Tuščias. D-2

SADO. Kliudei. C-5

PLATONAS *(atmerkia akis).* Ar aš ilgai miegojau?

ALEKSAS. Tik valandėlę. Kalbėjai per miegus. Vis tą patį . . . apie imperatorių kliedi.

PLATONAS. Sapnavau keistą ir ilgą sapną.

ALEKSAS. O aš kartais negaliu atskirti, kur sapnas, kur realybė. Sakoma, badaujant sapnai tiršti lyg supresuoti. Per minutę gali susapnuoti pusę gyvenimo.

PLATONAS. Bet tu paklausyk, Aleksai. Sapnuoju, kad einu per Etiopijos plokštikalnę tarp platanų ir eukaliptų. Jaučiu, mane seka liūtas. Bijau atsigręžti, bijau paspartinti žingsnį. Apima laukinė baimė. Liūtas artėja, eina visai paskui mane, deda savo letenas į mano pėdas. Mano širdis apmiršta . . . Staiga priešais matau bažnyčią — apvalią, puošnią, monofizitų cerkvę. Įžengiu į vidų. Liūtas suriaumoja ir lieka už durų. Cerkvės viduje — keturi koncentriniai apskritimai. Viduriniam — Aukso vartai. Ir priešais juos stovi *negusa-nagast* jo didenybė imperatorius Haile Selassie Pirmasis. Nedrįstu pakelti akių. „Prieik arčiau, — sako man Etiopijos karalių karalius . . . — Aš ieškau Jėzaus Kristaus, žemiško ir dieviško, kuris pats išgyveno visą žmogaus patirtį — džiaugsmą, skausmą, gyvenimą ir mirtį. Bet

skyrėsi nuo mūsų tuo, kad buvo be nuodėmės. Tuščios imperatorių karūnos be Dievo. Tušti ir galingųjų kabinetai. Mano skurstančiai tautai reikia teisingumo ir šviesos, ir dieviško pavyzdžio. Aš senstu ir silpstu. Ar tu gali padėti mano ieškojimuose?" — „Jūsų didenybe, — sakau aš ir neatpažįstu savo balso, — pažvelkit į mane, koks mažas esu, ir silpnas mano balsas. Aš atvykau iš bedieviško krašto, ir man trūksta vyriškumo, drąsos ir tikėjimo, kad galėčiau uždegti kitus. Man gėda savęs, savo silpno kūno ir abejojančios dvasios. Kaip aš galiu jums padėti, o *negusa-nagast?*". . . — „Išvaizda — tik kevalas, jis neturi įkalinti dvasios. Pasitikėk savimi. Ateidamas čia, tu įveikei baimę. Badaudamas tu nugalėjai silpnumą. Ieškokime savyje tikėjimo jėgos ir žmoguje Kristaus. Nes nėra bedievės žemės, yra tik baimės ir nuovargio prislėgtos sielos. Cinizmo užnuodyti žmonės. Pažadink juos. Nes turi gimti naujas tikėjimas, kuris tik vienas gali išgelbėti žmoniją", — pasakė imperatorius, ir aš pamačiau akinantį šviesos stulpą, krintantį pro Aukso Vartus. — O Judėjos Liūte, *Dovydo palikuoni, —sušukau aš, ir išgirdau nutolstančius žingsnius.* Kaip ištikimas šuo, imperatorių sekė mane atlydėjęs liūtas . . . *(Pauzė.)* Niekada nesapnavau tokių mistiškų sapnų . . .

ALEKSAS. Keistos tavo haliucinacijos, Platonai. Nieko bendra neturi su mūsų realybe. Badavimas kiekvieną veikia skirtingai.

BENAS. Menkavertiškumo kompleksas graužiasi jo pasąmonėje. Ieško sau pateisinimo ir didingų pavidalų.

PLATONAS. Ne viską gali išaiškinti blaiviu protu ir marksizmu, Benai.

BENAS. Laukinis, skurdus ir atsilikęs kraštas, ta tavo Etiopija. Bevalis neurotikas tas *negusa-nagast*. Galvok apie savo kraštą, Platonai.

Įsišviečia karceris.

KRASNIAKAS *(dusliu balsu).* Aleksai. Ei, Aleksai, prieik.

ALEKSAS *(sunkiai keliasi ir eina prie sienos).* Kas tau, Krasniakai?

KRASNIAKAS *(niūriai ir grėsmingai).* Trumpai šnekant, aš darau. Nuspręsta.

ALEKSAS. Baik, Krasniakai. Nejuokauk. *(Tyla.)* Klausyk, nedaryk kvailysčių.

KRASNIAKAS. Nutarta. Duodu paskutinius nurodymus. Nueisit pas Fedią. Ten mano „dėžutė". Joje „rehlanas" ir branavykai. Ir veidrodėlis geltonam rėmely. Trumpai šnekant, pasakyk Fediai, kad viską mano sesutei išsiųstų, kai manęs nebus. Supratai?

ALEKSAS. Pagalvok dar, Krasniakai. Palauk. Ateis atsakymas į tavo laišką.

KRASNIAKAS. Ne, nebelauksiu. Nuspręsta. Viskas.

BENAS *(ALEKSUI).* Nežinojau, kad jis turi seserį.

SADO. Neturi ir neturėjo. Ir jo „rehlaną" seniai kriminalistai sunešiojo.

SLAVA. Negi Krasniakas tikrai sugalvojo žudytis?

ALEKSAS. Iš jo visko gali tikėtis.

KRASNIAKAS drasko į skutus savo marškinius ir iš jų ima vyti virvę. Į bendrą kamerą įeina KIŠKA ir du prižiūrėtojai. Vienas — baltu chalatu.

KIŠKA. Kaliny Galicinai, jums paskirtas dirbtinis maitinimas.

PRIŽ. BALTU CHALATU. Patikrinsim tamstos pulsą, herojau. *(Skaičiuoja.)* Siūlinis. Lūpos mėlynos. Skrandį skauda?

ALEKSAS. Skauda.

PRIŽ. BALTU CHALATU. Atitinka instrukcijas. Trečia fazė.

KIŠKA. Gal pradėsi valgyti?

ALEKSAS. Ne.

I PRIŽ. išdalina maistą kitiems kaliniams.

KIŠKA. Na kągi, Galicinai. Pamaitinsim tave per žarnelę.

PRIŽ. BALTU CHALATU pastato vidury scenos kėdę. Sodina ALEKSĄ, suriša užpakaly jo rankas. PRIŽ. I atlošia ALEKSO galvą. PRIŽ. BALTU CHALATU iššiodina jį metaliniu prietaisu ir sugrūda į ryklę storoką žarnelę. Kiti kaliniai stebi pasibaisėję. SLAVA ima žiaugčioti.

SLAVA. Geriau jau badu dvėsti.

Karceryje KRASNIAKAS baigia vyti virvę. Pritvirtina palubėj prie lempos. Neria kilpą.

KIŠKA *(ALEKSUI).* Na kaip, malonu?

PRIŽIŪRĖTOJAI baigia maitinti ALEKSĄ. Palaiko atlošę, kad neišvemtų.

ALEKSAS *(kosėdamas).* Maitinkit, maitinkit. Ilgiau badausiu.

PRIŽ. BALTU CHALATU. Gulk ant čiužinio ir nejudėk.

Karceryje, už sienos, kažkas trinkteli.

I PRIŽ. Kas čia per triukšmas?

KIŠKA. Patikrint, ką Krasniakas veikia?

I PRIŽ. *(eidamas prie karcerio sienos).* Krasniak, ei, Krasniak! *(Tyla.)*

PRIŽ. BALTU CHALATU atidaro karcerio duris: KRASNIAKAS kabo kilpoje.

KIŠKA. Tai niekšas. Pasikorė. *(I PRIŽ.)* Ko lauki, žioply?! Griebk peilį, pjauk virvę.

KRASNIAKO kūnas sunkiai dribteli ant žemės.

Išnešt į baraką. Pašaukt gydytoją. Sustatyt protokolą.

PRIŽIŪRĖTOJAI KRASNIAKĄ išvelka iš karcerio. Paskui išeina KIŠKA.

BENAS. Še tau kad nori. Ėmė ir pasikorė.

PLATONAS. Gaila Krasniako . . . Kaip suluoštintas pelkių paukštis klykė savo nelaimę . . . Priešinosi kaip įmanydamas.

SADO. Vis vien jį būtų supūdę karcery. Kitaip negalėjo nutildyt — šaukdavo per visą zoną.

BENAS. Tik pamišėliai čia gali sakyt, ką galvoja . . . Viršininkams į akis.

Staiga viršuje, galerijoje, pasigirsta dar labiau prikimęs KRASNIAKO balsas.

KRASNIAKAS. Auka gyva! Auka gyva! *(Balsas vis stiprėja.)* Auka gulėjo ant gultų. Auka niekam nekliudė. Auką iškvietė į sanitarinę dalį, partrenkė ant žemės, spardė . . . Aukai atmušė inkstus. Auka nepasidavė . . . Auką degino. Auka nesudegė. Auką įgrūdo į šaldytuvą. Auka nesušalo. Auką korė. Aukos nepakorė. Eksperimentai nepavyko. Auka gyva. Auka gyva!

ALEKSAS *(sunkiai kildamas nuo čiužinio, prapliumpa juoktis).* Krasniakas sugalvojo, kaip ištrūkti iš karcerio . . . Gudruolis. Suvaidino savižudybę, net mes patikėjom. Galvą į kilpą, o kojom į duris įsirėmė . . .

KRASNIAKAS *(tęsia savo oraciją).* Auką uždarė į smurto bloką. Auka nepalūžo. Aukai užnėrė kilpą ant kaklo. Bet auka nepasikorė. Auka gyva. Auka gyva!

BENAS. Krasniakas mentus apgavo!

SLAVA. Krasniakas už mus visus gudresnis. Žino, kaip tuos sukčius ir apgavikus apstatyti!

SADO *(pašoka susijaudinęs).* Krasniakas — narsuolis. Kaip iš „Šauniosios septyniukės". Valio jam!

BENAS. Va tai tau! Kasgi iš tos tavo „Septyniukės" pasikorė?

SADO. Niekas nepasikorė. Bet visus banditus apgavo.

BENAS. Eik jau eik, Sado. Krasniakas iš amerikietiško filmo, kaip aš iš bažnytinio choro . . .

Galerijoje, viršuje, KRASNIAKAS monotoniškai tęsia savo oraciją apie auką, kartais nutraukiamas prižiūrėtojų keiksmų.

SADO *(BENUI).* Neturi fantazijos, ir filmo nematei. Paklausykit . . . Ne, suvaidinkim, kaip ten viskas buvo . . . Patys pamatysit.

PLATONAS. Pasakok, Sado, o mes vaidinsim.

ALEKSAS. Duokit šen — „Šauniąją septyniukę" tarybiniam lagery! Kaubojai ir banditai. Pirmyn! Pradedam! *(Netvirtom kojom stojasi, bet vėl atsisėda.)*

SADO *(karščiuodamasis).* Įsivaizduokit: Meksikos pasienio kaimas. Visi vyrai su ginklais ir kaubojų skrybėlėm. Nežinia, kas draugas, kas priešas.

SLAVA. Teisingai. Duokit man revolverį! *(Sugriebia sulankstytą aliumininį šaukštą.)*

SADO *(įsitraukdamas).* Stovi laidotuvių karieta, pakinkyta juodais arkliais. O ant jos — paprastas medinis karstas . . . Tu gulk, Aleksai, ant čiužinio. Būsi tas, kur karste . . . Žmonės laukia numirėlį palydėti. O graborius sako: „Ne, vyrai, negaliu . . ." Tu, Benai, graborius . . . „Čia, kalnuose, ‚elementai' nenori, kad šitą numirėlį deramai palaidotų." Mat numirėlis — indėnas. Du komivojažieriai gi sako: „Mes pinigus sumokėjom. Susitarėm, kad žmogus bus krikščioniškai palaidotas". Graborius purto galvą, kiša pinigus jiems atgal. „Negaliu, vyrai. ‚Elementai' prigrasino. Nė vienas vežėjas nesutinka. Bijo". Ir staiga . . . iš minios išeina vienas iš „Septyniukės" su pistoletu už diržo. Aukštas, stiprus, gražus. Jo vardas Yul Brynner . . .

ALEKSAS. Palauk, palauk, Sado. Čia gi aktoriaus pavardė. Iš Rusijos kilęs . . .

SADO. Nesvarbu. Jis — tas svarbiausias filme. Vardo neatsimenu. *(Pauzė).* Aš būsiu Yul Brynner . . . Taigi, išeina jis ir sako: „Ką, bijot žmogų palaidot?! Vežėjo neturit?! Gerai, aš būsiu vežėjas". Tada iš minios išeina kitas. Irgi iš „Septyniukės". Jo vardas — Vin. Ir sako: „Aš tau, narsuoli, padėsiu". Mat jie dar nepažįstami . . .

PLATONAS. Kaip nepažįstami? Sakei, jie abu iš „Septyniukės."

SADO *(susierzinęs).* Dar nėra „Septyniukės". Dar tik paskui bus. Dar reikia surinkti. Nepertrauk, Platonai. Slava, tu būsi Vin. Toliau. Vin sėdasi karietos užpakaly, irgi su dviem pistoletais už diržo. Yul — priekyje. Užsirūko cigarą. Ir važiuoja . . .

BENAS. O kurgi čia Krasniakas? Negaliu sulaukt.

SADO. Kantrybės. Greit pamatysi . . . Taigi važiuoja. Lėtai. Gatvės tuščios. Nė gyvos dvasios. Visi išsislapstę . . . Staiga sujuda vienam lange užuolaida. Paff, paff . . . Šūvis nukerta pusę mano cigaro. Aš vienu judesiu išsitraukiu du pistoletus. Slava, trauk ir tu. Šauk! Piff, piff, paff, paff . . . Prasideda susišaudymas. „Elementų" daug. O mes — tik du. Kapinės jau netoli. Ten komitetas susirinkęs laukia . . .

BENAS. Koks čia dabar komitetas?

SADO. Miesto komitetas.

BENAS. Iš kur Meksikos pasieny miesto komitetas? Atsipeikėk, Sado.

SADO *(įsikarščiavęs).* Koks skirtumas. Na, laidotuvių komitetas juodais rūbais. Ragina — greičiau, greičiau. Bet „elementai" puola, šaudo iš visų pusių. . . Šaudykit visi! . . Padėtis bloga. Vargu, ar mudu, Slava, atsilaikysim. Bet staiga — iš karsto pašoka indėnas. Irgi su pistoletais rankose. Taikliais šūviais paguldo kokį dvylika „elementų", o kiti, mano kulkų lydimi, išsislapsto kalnuose. Pergalė! Džiaugsmo šūkiai. „Elementai"

nugalėti! . . . *(Sunkiai kvėpuodamas).* Va, jums Krasniakas!

BENAS *(patylėjęs).* Vis tiek nematau, kur čia Krasniakas.

SADO. Ir dabar nesupranti? Čia ir vaikui aišku: indėnas apsimetė negyvu, kad persekiotojams atkeršytų. „Elementus" apgavo. Kaip mūsų Krasniakas!

ALEKSAS. Čia kažkas ne taip, Sado. Aną kartą pasakojai, kad jie dviese atsišaudė, nuvežė indėną į kapines ir palaidojo. O už tai juos whisky bare pavaišino.

SLAVA. Irgi neblogai. Niekad neragavau whisky. Sako, kaip mūsų samogonas.

SADO *(sutrikęs).* Ar sakiau, kad palaidojo? . . . Gal ir palaidojo indėną. Bet tiedu šauniai šaudė, kaip dabar matau . . . O paskui trys meksikiečiai, kaimo atstovai, paprašė Yul Brynner surinkti daugiau tokių šaunuolių ir apginti jų kaimą nuo Calveros plėšikų. Ir išėjo septyni prieš visą būrį. Čia tai buvo istorija . . . Ir pasibaigė vieno iš „Septyniukės" vestuvėm.

Kaliniai išvargę guli ant čiužinių.

ALEKSAS. O kuo pasibaigs mūsų istorija?

SLAVA. „Elementų" pergale. Kaip viskas baigiasi čia, už lagerio sienų. Mentų viršum. Blogio triumfu. Kasdien.

BENAS. Nereikia patetikos, Suvorovo pasekėjau. Turim išlaikyti. Tada įrodysim, kad ir mes žmonės.

ALEKSAS. O jeigu pasiseks . . . laimėti . . . *(lėtai)* bado streiką . . . šitame lagery . . . pirmą kartą . . . išsikovoti . . .

BENAS. Už spygliuotų vielų happy-end'ų nebūna.

Šviesa kameroje lėtai gęsta. Girdėti monotoniški sargybinių žingsniai. Staiga — KRASNIAKO riksmas. Ir — grėsminga tyla.

TAMSA

NAPOLEONAS, VARNA IR VIŠTA

KOSTAS OSTRAUSKAS

Sakoma, žygio į Rusiją metu Skriaudžių klebonijoje, netoli Veiverių — „Ak, kur dingot, giedrios jūs gi pavasario dienos . . ." — buvo sustojęs Napoleonas. Pamatęs besikapstančią vištą, liepęs ją sugaut ir išvirti sriubą. Ją srėbęs sode, po obelim. Sriuba, girdi, jam labai patikusi.

1812 metai. Birželio 22 pavakarė.
Žydi sodai, bitutės dūzgia.

I

Į Skriaudžių bažnyčios šventorių nuo plento ateina šiek tiek tuktelėjęs žemo ūgio žmogelis. Tai NAPOLEONAS. Jam iš paskos — ADJUTANTAS.

Iš bažnyčios išbėga klebonas Ambraziejus Zygevičius.

NAPOLEONAS. Je suis Napoléon Bonaparte . . .

KLEBONAS žiūri skeptiškai.

NAPOLEONAS trukteli pečiais, — akivaizdu, jog toks KLEBONO reagavimas jam ne naujiena, — kažką sumurma panosėj ir kyšteli ranką į užantį.

KLEBONAS *(„praregėjęs").* Šviesybė! . .

ADJUTANTAS. . . . — Empereur des Français, Roi d'Italie . . .

NAPOLEONAS *(nekantriai).* Si, si. Gana. *(KLEBONUI)* Norėčiau kąsnį praryt.

KLEBONAS *(žemai nusilenkęs).* Tuoj pat. *(Visa gerkle)* Gàspadin! . .

Iš klebonijos išsirita GASPADINĖ.

KLEBONAS. Jo Šviesybė norėtų užkąsti . . .

GASPADINĖ. Pasakyk tam kirstukui po skriblium, kad čia ne užeiga, o tuo labiau ne karčema. Tekeliauja su savo sėbrais pas Leibą — ten dar ir mergų ras.

NAPOLEONAS. Madame, pastaroji mintis neabejotinai dėmesio verta, tačiau šiuo atveju, deja, — *(Žvilgterėjęs su šypsena į KLEBONĄ),* — tenka laikytis celibato: istoriniame žygy nėr kada su panomis voliotis. À propos, ką pasakytų mano žavioji Marie-Louise, — *(Atsisukęs į ADJUTANTĄ),* — n'est-ce pas?

ADJUTANTAS *(trinktelėjęs kulnais).* Absolument, Sire!

GASPADINĖ *(KLEBONUI).* Iš kur tasai prancukas lietuviškai moka?

NAPOLEONAS. Kaip Viešpats Dievas, taip ir aš šneku visom kalbom — tad tuo labiau seniausia ir pačia gražiausia.

GASPADINĖ *(persižegnojus).* Babelis! Vėl Viešpats liežuvius sumaišė!

KLEBONAS *(kumštelėjęs GASPADINEI į pašonę, NAPOLEONUI).* Sakote, užkąst? . . Ko pageidautumėt, Šviesybe?

GASPADINĖ. Pageidaut gali ko nori, bet kad mes nieko neturim.

KLEBONAS. Susimildama . . .

NAPOLEONAS. Gal veršiuką paskerstumėt? . .

GASPADINĖ. Kur ne. Juk viską kareivija išgrobstė. Tùščia. Pasnykas ir be gavėnios.

KLEBONAS. Iš tiesų, Šviesybe, — nieko nebeliko . . .

NAPOLEONAS. Hm . . .

Tyla.

NAPOLEONAS *(staiga).* O kas gi ten? Ecce pulla, reverendissime!*

Tikrai — klebonijos sode kapstosi višta.

ADJUTANTAS griebias už puštalieto, tačiau NAPOLEONAS jį sulaiko.

NAPOLEONAS. Karininkai vištų nešaudo. *(KLEBONUI ir GASPADINEI)* Pagaukit.

KLEBONAS puola tekinas į sodą ir — pāskui vištą.

NAPOLEONAS *(GASPADINEI).* O ko tu žiopsai? Negi Viešpaties tarnui vištas vaikyti. Griebk už uodegos, — gatavas kepsnys bėgioja.

GASPADINĖ. Koks ten kepsnys: višta perekšlė — sprangi kaip naginė.

NAPOLEONAS. Puiku — sriubą išvirsi. Su petruškom. Seniai jau viralo srėbiau.

GASPADINĖ skėsteli rankomis, nueina į sodą ir bematant nutveria vištą. Toji tik sukudakina, sudulka plunksnos . . .

NAPOLEONAS *(pliaukštelėjęs delnais).* Charmant! Ir į puodą!

GASPADINĖ. Gal pirma nupešti?

II

Sode, po obelim, už stalo, įsikibęs šaukštą, sėdi NAPOLEONAS. Panosėje lėkštė.
Iš vieno šono iškilmingai stovi ADJUTANTAS, o iš kito, didžiai susirūpinęs, KLEBONAS.

---

* Taip, girdi, Napoleonas iš tiesų sušukęs.

NAPOLEONAS nekantriai laukia. Dar daugiau nerimauja ADJUTANTAS ir ypač KLEBONAS.

Pagaliau iš klebonijos, nešina sriubos dubeniu, ateina GASPADINĖ ir padeda trankiai jį ant stalo.

GASPADINĖ. Še.

NAPOLEONAS. Enfin.

ADJUTANTAS ir KLEBONAS susižvalgo.

NAPOLEONAS *(kilstelėjęs lėkštę).* Pilk.

GASPADINĖ paima dubenį ir šliūkšteli tartum iš kibiro. NAPOLEONAS net atsilošia. ADJUTANTAS aikteli, KLEBONAS užsimerkia — lyg maldoj.

NAPOLEONAS. Nieko baisaus, mes amis: pirma turinys . . .

GASPADINĖ vėl trinkteli dubenį ant stalo.

NAPOLEONAS. . . . o tik paskui forma. Paragausim.

NAPOLEONAS pasemia šaukštą sriubos, pauosto ir priliečia lūpas. Pagaliau nuryja.
KLEBONAS ir ADJUTANTAS užima kvapą. O GASPADINĖ — lyg niekur nieko.

Visuotina tyla. Tik kažkur varna krankteli.

NAPOLEONAS sučepsi lūpomis ir apsilaižo.

NAPOLEONAS. Excellente! Superbe!

KLEBONAS — ne ką mažiau ir ADJUTANTAS — atsidūsta.

NAPOLEONAS. Žinai, klebone, toji tavo gaspadinė puiki virėja! *(KLEBONAS nusišypso iki ausų)* Nuostabi! *(Pašokęs nuo krėslo)* Mes compliments! *(Trenkęs kulnais)* Madame! La France vous salue! *(Ir atiduoda pagarbą. Taip pat ir ADJUTANTAS).*

NAPOLEONAS vėl atsisėda ir puola srėbti.

GASPADINĖ *(„į šalį").* Kad tu paspringtum ir tam bliūde pripustum! . .

Kur buvus, kur nebuvus, nutupia ant šakos varna. Pasitursina, išdidžiai kilsteli uodegą ir nusilengvina tiesiai NAPOLEONUI į sriubą.

NAPOLEONAS *(užvertęs galvą ir išvydęs varną).* Puttana! . . *

ADJUTANTAS. Oh! mon Dieu! . .

GASPADINĖ nusikvatoja, o KLEBONAS, žvelgdamas varnai pro šalį, pakelia akis į dangų.
NAPOLEONAS žiūri apstulbęs į sriubą.

Ir vėl visuotina tyla.

Staiga NAPOLEONAS prapliumpa juokais.

NAPOLEONAS. Kadangi sriuba virš kritikos, telieka tik viena išvada: nejaugi tai mano žygio komentaras?

GASPADINĖ. Vox populi.

Visi nustebę sužiūra į GASPADINĘ.

NAPOLEONAS. Koks kultūringas kraštas: net gaspadinės lotyniškai kalba.

GASPADINĖ. Kaip ir tu lietuviškai.

KLEBONAS *(„sau").* Viešpatie, ne tik liežuviai, bet ir protas susimaišė.

NAPOLEONAS. Kalba, bet nežino, ką šneka. *(GASPADINEI)* Sakai, vox populi? *(ADJUTANTUI)* Puštalietą!

ADJUTANTAS stveria už savo ginklo, skubiai jį užtaiso ir paduoda NAPOLEONUI. Šis driokšteli į varną lyg iš armōtos. Varna drimba nuo šakos į lėkštę — net ištykšta.

---

* Itališkai „kekšė". — Napoleonas mėgdavęs riebiai itališkai nusikeikti.

NAPOLEONAS. Štai: vox Dei. — Madame, kartoju: sriuba puiki. Tik padavimas galėtų būt geresnis. *(KLEBONUI)* O tu, reverendissime, ganyk, kaip pridera, savo avis. — Adieu. *(ADJUTANTUI)* Į Maskvą!

NAPOLEONAS — ADJUTANTAS iš paskos — nueina sparčiu žingsniu plento link ir dingsta dulkių debesy.

KLEBONAS ir GASPADINĖ nulydi juodu akimis.

GASPADINĖ. Gaila, kad karvės neskraido.

Epilogas

Gruodis. Pusto.

Plentu velkasi NAPOLEONO kariauna.

Pro klebonijos langą, praskleidę užuolaidą, spokso KLEBONAS su GASPADINE.

GASPADINĖ. Atrodo, žygis nenusisekė.

KLEBONAS. Taigi. Sako, kai Bonapartas, traukdamas į Rusus, ano birželio vieną rytą jojo į Naugardiškę, — žinai, tenai prie Kauno, panemunėj . . .

GASPADINĖ. Kur nežinosi.

KLEBONAS. . . . — tad va jojo Bonapartas per laukus, staiga strykt iš pakrūmės kiškis, žirgas piestu — ir tėškė imperatorių iš balno į purvus. *(GASPADINĖ nusijuokia)* Tai blogas ženklas, kažkas taręs: girdi, reikėję nesikelt per Nemuną, o grįžt namo.*

GASPADINĖ. Ir gerai būtų padarę. Bent mano višta — pati dėsliausia! — būt likusi sveika.

Staiga plentu zovada prašvilpia karieta. Iš paskos — rogės ir raitelių būrys.

---

* Ir šis nuotykis, sakoma, neva nutikęs.

KLEBONAS. Prisiekiu, Jonieškut: ten pats imperatorius nukūrė su savo palyda.

GASPADINĖ. Nereik ir tavo priesaikos, Braziejau, — iš tiesų toji pati Šviesybė — šį kartą net išbalus. Ne kas kitas. Tik, žiūrėk, koksai nemandagus — nei ne staptelėjo. O būčiau vištą išvirus. — A, balandėli, šaukštai popiet. *(Ir užtraukia užuolaidą).*

*
* *

Išnaša istorijos paraštėje ir klausimas. — Deja, tuo viskas nesibaigė. Dumdamas namo, toje pačioje Skriaudžių klebonijoj apsistojo Napoleono svainis Neapolio karalius Murat. O bažnyčioj įsitaisė karių būrys ir, prisinešęs šiaudų, virėsi valgyti. Patyrę, jog artinasi rusai, kariai beskubėdami uždegė šiaudus, kilo gaisras, ir bažnyčia supleškėjo.

Kažin, ką jie ten virė? Negi vištą?

KOSTO OSTRAUSKO VĖLESNIOJI DRAMATURGIJA

ŽIVILĖ BILAIŠYTĖ

Kostas Ostrauskas — vienas iš mažos grupės išeivijos rašytojų, kurie ypač atviri modersniosios Vakarų kultūros ir literatūros naujovėms, kurie nebijo stilistinių ir formalistinių eksperimentų, kurių veikaluose įžiūrima visa eilė modernųjį žmogų kamuojančių, aktualių klausimų. Galbūt dėl to jo veikalai dažnai nesuprantami, jiems kaišiojama „absurdo teatro" neigiama etiketė, jis baramas už „antausių skaldymą" garbingoms institucijoms (pavyzdžiui, santuokai), jam kritikų linkima neišsižadėti „gyvo žmogaus" ir nepasiduoti nihilizmui ir apgailestaujama, kad jo kūryboje trūksta lietuviškų šaknų.

Ostrausko sampratoje, jo paties pasisakymu, lietuviška kūryba yra „kiekvieno lietuvio lietuviškai sukurta kūryba". (Pasikalbėjimas su Kostu Ostrausku *Drauge*, Nr. 145, 1983 m. liepos mėn. 23 d.), nes tik toji kūryba, kuri ribojasi grynai tradicine lietuviška tematika ir formomis. *Metmenyse* (1974, Nr. 27) spausdintame straipsnyje apie rašytoją ir egzilę Ostrauskas pažymi, kad kokia ji bebūtų, Vakarų dabartinė kultūra yra išeivijos rašytoją supanti realybė ir susidurti su šia kultūra egzilui rašytojui yra „nemažiau pozityvus faktas už laisvę" (p. 26). Į ją nereaguoti rašytojui neįmanoma:

> Tačiau juk kultūrinis uždarumas yra kūrybiškumo antitezė. Rašytojas negyvena tuštumoj, negali jis gyventi vien tik savo parapija. Todėl visai natūralu, kad kai kurie egzilio rašytojai, ypač jaunesnieji, nepasitenkino vien tik lietuvių literatūros įprastinių tradicijų tęsimu, bet — Vakarų literatūros poveikyje — praplėtė ir paįvairino tas tradicijas nauja tematika, nauja mintimi, naujomis stilistinėmis bei kompozicinėmis priemonėmis ir pagaliau naujomis kryptimis, — taip neišskiriant ir vad. avangardizmo. Kai kurios iš šių naujovių dar ir šiandien Lietuvoje tebėra tabu. (p. 26)

Ir todėl Ostrauskas savo dramomis, tematika ir pasirinktomis stilistinėmis formomis žvelgia drąsiai į tai, kas sudaro jo intelektualinę, psichinę ir fizinę aplinką ir veikia jo galvoseną.

Apžvelgiant Ostrausko dramas, rašytas maždaug paskutiniųjų dvidešimt metų laikotarpyje (išleistas rinkiniuose *Kvartetas* 1971 m., *Čičinskas* 1977 m., ir *Gundymai* 1983 m.), norėčiau pradėti teigimu, kad šiuose veikaluose Ostrauskui visų svarbiausia tematika yra žmogus ir jo likimas, ir kad jo dramos yra pasiryžę šio žmogaus likimo klausimus spręsti. Ostrauskas ypač domisi dviem žmogaus patirties sritim: kur žmogus susiduria su savo likimo ir mirties klausimais, ir kur žmogus susitinka su kitu žmogumi kurios nors socialinės struktūros ar institucijos kontekste. Šį kontekstą dramaturgas dažnai nusako būdingais, su institucija susijusiais žodžiais, ritualais, prielaidomis ir simboliniais įvykiais. Įtampa suteikia mintis ir jos vystymasis, ne dramatinis įvykis. Dramose dažniausiai veikėjų nedaug, trys ar keturi, ir jų susidūrimai taip pat vyksta siauro masto rėmuose. Apie šiuos veikėjus nedaug tesužinome. Dramos pateikia tik tiek esminių detalių apie juos, kiek reikalinga suprasti, apie ką jie kalba, į kurį žmogaus patirties aspektą autorius žvelgia.

Nežinome, pavyzdžiui, iš kur atsirado tie du duobkasiai, kas tie keturi kvarteto veikėjai (tekste pažymėti tik I., II., III., ir IV.), nežinome, kur gyvena ir ką veikia *Gundymų*

Antanas, kai jo nesiunčia Šaunioji Armija į svetimus kraštus (žinome tik, kad jis turi žmoną, kad jo žmona veda intrigas su Kareiviu su armonika ir šnipinėja Saugumui), nežinome, kas tie Sužadėtinis ir Sužadėtinė „Metuose" (žinome tiktai nuo pat pirmos divertimento dalies „Pavasario", kaip jiems eisis gyvenimo kelionėje — tai apibūdina Apvesdintojas su daugybe konkrečių detalių apie kitų porų santuokų istoriją). Bet kadangi čia pašalinių detalių nėra, galime lengviau, tiesiogiai prieiti prie autoriui svarbiausių toje dramoje nagrinėjamų idėjų ir temų. Toks taupus veikėjų pristatymas leidžia juose atpažinti universalius „prototipus", lyg viduramžių moralinių dramų veikėjus. Šiems veikėjams nestinga konkrečių, buitinių detalių, kurias dramaturgas sugestijuoja subtiliai, ir jos leidžia skaitytojui atpažinti save veikėjų taupiai nubrėžtose ypatybėse, kurios sužiba dėka kurios nors specifinės detalės, būdingo gesto, kalbos ypatumo.

Ostrauskas prieina prie šių žmogaus likimo ir žmogaus santykių klausimų iš įvairių perspektyvų ir naudojasi įvairiomis modernios literatūros ir modernaus teatro stilistinėmis priemonėmis, apgalvotai jas atrinkdamas iš visos paletės priemonių, kurias jam atskleidžia dabartinis, vadinamasis „avangardinis" teatras. XX amžiaus literatūroje ne nauja idėja, kad autoriaus formalistiniai pasirinkimai yra (ir privalo būti) integraliai susieti su veikalo idėjinėmis prielaidomis, kad rinkdamasis eksperimentinę, o ne tradicinę formą (ar atvirkščiai), autorius skaitytojui iš karto definuoja tam tikrus savo intelektualinių prielaidų aspektus, ir kad pati veikalo forma jau įgyvendina filosofinę ir visuomeninę problematiką, kurią kūrinys — šiuo atveju, drama — nagrinėja. Tik tada kūryba tobulai perteikia minties ir formos junginį.

Bendrais bruožais kalbant, XX amžiaus žmogui sunku įžiūrėti istorijos įvykiuose ir kasdieniniuose reiškiniuose prasmę, priežastingumą, tikslą, tikėti kuria nors universalia tiesa. Matome žmogaus atitolimą nuo žmogaus, komunikaci-

jos stoką, banalumą, beprasmybę, civilizacijos ir kultūros bejėgiškumą spręsti pačius svarbiausius žmogaus likimo klausimus. Iš šių XX amžiaus bruožų ir kyla moderniojoje literatūroje naudojamos stilistinės priemonės. Dėl to nėra ko stebėtis, kad Ostrausko veikaluose dažnai sunku susekti ryšius, logiką, priežastingumą, atrasti aiškų atsakymą keliamiems klausimams apie žmogų, apie žmogaus likimą — gyvenimą ir mirtį — ir apie žmogaus santykius su kitu žmogumi. Jo dramose, kaip ir daug kur moderniojoje dramoje, dažnai įžiūrimi komunkacijos nesklandumai ir nepasitikėjimas žodžiais ir kalba, išreiškiami dialogo sutrupėjimu į skeveldras, pasikartojimus ir banalius, prasmę praradusius ritualo žodžius. Dažnai cituojami kiti kūriniai, pavyzdžiui, Šekspyras „Duobkasiuose", arba Maironis *Čičinske*, lyg tai ieškant užrašytuose žodžiuose prasmės, kurios kalbamuose, kasdieniniuose žodžiuose ir jų nusakomuose įvykiuose daug sunkiau rasti.

* * *

Viena iš pagrindinių Ostrausko tematikos šakų, nagrinėjama dramose, rašytose per praėjusius dvidešimt metų, yra žmogaus susidūrimas su mirtimi ir likimu. Ją randame, pavyzdžiui, „Duobkasiuose", dedikuotuose A. Mackui (rašyta 1964-65 m., spausdinta 1969 m. *Metmenyse* ir 1971 m. rinkinyje *Kvartetas)*, dramoje „Lozorius" (rašyta 1971 m., spausdinta 1971 m. *Metmenyse* ir 1977 m. rinkinyje *Čičinskas)*, dramoje *Čičinskas* (rašyta 1974-75 m., spausdinta to paties vardo rinkinyje 1977 m.), ir dramoje „Kaliausės mirtis" (rašyta 1981 m., spausdinta 1982 m. *Metmenyse)*.

Neatsitiktinai šiuose veikaluose mirties klausimas glaudžiai susijęs su kūrybos ir meno reiškiniais bei su istorija ir istoriniais įvykiais. Tai ypač akivaizdžiai galima įžiūrėti „Duobkasiuose", kur Duobkasys I gausiai cituoja iš Šekspyro *Hamleto*, ypač iš duobkasių scenos. Pasirodžius Jaunajai Moteriai, kurią skaitytojas/žiūrovas labai greit

atpažįsta kaip Mirties sąvoką, Duobkasys I su ja vaidina *Hamleto* ištraukas, ieškodamas šituose stilizuotuose pasikalbėjimuose prasmės, paguodos, atsakymų savo metafiziniams klausimams. Nė vienas iš duobkasių nesupranta, kas jiems liepė duobes kasti, ir kodėl, bet antrasis susitaiko su likimu tardamas: „E, tiktai rauskis, ir gana" („Duobkasiai", p. 51), pirmas jam aiškina, kad jis mąsto: „atsakymo ieškau. Turiu žinoti, kam duobę kasu" (p. 51). Jam Šekspyro žodžiai, teatras, menas, amžiais išlikusi kūryba suteikia struktūras, į kurias jis bando patalpinti savo situacijos nesupratimą ir kuriose jis iki pat galo bando slėpti savo baimę atsidūrus akis į akį su mirtimi.

Čia klojasi ironija ant ironijos, nes ir pačiame *Hamlete* aiškių atsakymų mirties keliamiems klausimams nėra, nuo Hamleto monologo „Būt ar nebūt — štai klausimas", iki pat galo, kur tik vienas Horatio lieka papasakoti, kas nutiko. O Jaunoji Moteris ironizuodama cituoja „Ir kas per kūrinys žmogus! . . . Kokios bekraštės jo galimybės!" (p. 62). Galų gale, net ir jai pritrūksta kantrybės ir ji stebisi, kaip atkakliai Duobkasys I deklamuoja ir vaidina iki pat pabaigos: „Vaidmuo išsemtas. Tekstas baigtas" (p. 63), ji taria jį užkasdama.

Ostrausko keliamas klausimas: ko visa tai verta? Kas iš to meno, tos kūrybos, to užsispyrusio prasmės ieškojimo? Yra, žinoma ir kita galimybė, iliustruojama Duobkasio II: „Kam jau išmušė valanda, tas ir — keberiokšt" (p. 40). Jam metafizika ir poezija nerūpi; pasipiktinęs jis Duobkasį I klausia: „Negi savo šnekos neturi?" (p. 41). Jo reakcija, kai paaiškėja, kad ir jam eilė atėjus — Mirtį keikti: „Prasmek skradžiai, tu viso svieto kekše!" (p. 63). Jis su Mirtimi kovoja: jai tvoja kastuvu „į sėdimąją", spjauna jai į akis, ir jo paskutiniai žodžiai: „Iš žemės esu — į žemę grįžtu. Bet ne be kartėlio" (p. 63). Dramaturgas įžiebia simpatijos ir šiam negalvojančiam, su likimu kovojančiam žmogui. Bet pagrinde drama žvelgia į Duobkasį I, kuris Jaunai Moteriai

prisistato kaip „aktorius par excellence . . . Ergo — žmogaus kančios ir sielos veidrodis" (p. 45).

Ostrausko išvadas dramos pabagoje gal būtų galima sumuoti tokiu būdu: kūryba, menas reikalingi, jiems pašvęstos pastangos turi vertės, nes juk tai žmogiška — klausti, mąstyti, kurti. Bet galų gale mirtis vis tiek sulygina abu Duobkasius su žeme; tarp jų dramos pabaigoje skirtumo nebėra. Teisybė, kad Šekspyro žodžiai net ir po keturių šimtų metų gyvi, bet tai jo kaulams nedaug teikia paguodos. Dramaturgas nenukreipia akių ir nepaboja šios kietos tiesos.

Panašius klausimus apie mirtį ir gyvenimą randame dramoje „Lozorius", kur visiems žinomas stebuklas — Lozoriaus prikėlimas iš mirties — dramaturgo peržvelgiamas iš šiek tiek kitokio taško. Lozorių parsineša seserys Morta ir Marija; už durų girdėti minios banalios pastabos: „Mirtis krito" ir prašymai, kad Lozorius prabiltų („Lozorius", p. 25). Seserys skiriasi savo reagavimu į šį stebuklą. Marija, pilna džiaugsmo ašarų ir pasitikėjimo Viešpačio rankų darbu, laukia, kad Lozorius prakalbėtų, ką nors pasakytų apie tai, ką anapus matė. Morta, praktiškesnė, abejoja, ar išvis reikėjo to prikėlimo, ir nelabai nori išgirst prisikėlusio Lozoriaus žodžius. Iš esmės — panašus žmogaus reagavimo *į mirties* absoliutumą priešpastatymas, kaip ir „Duobkasiuose". Seserys susipeša — Morta prikaišioja Marijai už puikybę, Mokytojo kojų tepalais tepimą, kol ji pati turi plūktis ir namus prižiūrėti.

Lozoriaus kategoriškas „Ne", vienintelis žodis, kurį jis taria prieš išeidamas, Mortos manymu, grįžti į kapą, aiškiai nusveria dramos sprendimą į nesentimentalų mirties, kaip absoliučios pabaigos, absoliutaus fakto priėmimą. Prisikėlimo idėja paneigia vienintelę tikrovę, kuria galima šioje žemėje pasitikėti: mirtis yra neišvengiama, aiški, galutinė, absoliuti. Dvasiniams ir metafiziniams klausimams atsidavusi Marija net negauna išgirsti to vieno žodžio „Ne", nes ji tuo metu guli apalpus, Lozoriaus nublokšta į šalį. Praktiškos,

žemiškos Mortos instinktyvus šios tiesos suvokimas, kaip ir Duobkasio II atveju, „ne be kartėlio", ir ji gale nepasidalina šiuo faktu su Marija. Į jos klausimus, ką Lozorius pasakė, Morta atsako: „Nieko. Visiškai nieko" (p. 35). Lieka tik Marijos isteriškas juokas, virstąs graudžiu raudojimu.

Mirtis ir žmogaus likimas nagrinėjama ir *Čičinske*. Čia Ostrauskas ir vėl grįžta prie meno ir kūrybos temų, siedamas jas su mirties klausimu. Pora šimtų metų po jo mirties Čičinskas Upytės bažnyčios rūsyje dar vis nerimsta: ginčijasi su Zakristijonu, gąsdina Muravjovo Pulkininką, atsiųstą patikrinti, kodėl sklinda šnekos apie nepalaidotą lavoną, flirtuoja su Pulkininko Pana. Kas pamažu paaiškėja iš jo pastabų, tai kad jis „gyvas" ir savo bajoriška garbe dar vis didžiuojasi todėl, kad tos visos žmonių kalbos, legendos ir poetų Mickevičiaus rašyta ir Maironio dar ateityje rašysima poezija jį palaiko ir palaikys gyvą. Net ir jo paties savo reikšmės ir svarbos interpretacija skiriasi nuo realybės: trumpas vaizdelis iš Čičinsko gyvenimo skaitytojui/žiūrovui parodo, kad iš tikro Čičinsko garbės ten buvę daug mažiau negu jis pats galvoja; karčiamoje jį apgauna, apvagia, ir iš viso to vargo Mergai lieka tik kailiniai ir vos „pustrečio grašio" *(Čičinskas,* p. 86). Čičinskas pats tuo tarpu vis cituoja Maironio baladę ir didžiuojasi Mickevičiaus Čičinsko „veto" svarbos perdėjimu:

> ČIČINSKAS. Argi negirdi mano iš po žemių švokščiančio balso, kuris seimą su pačiu karaliumi pasiuntė velniop? Ar nematai mano veide „apmirusios klaikios išdaviko šypsenos"? — (Atsisukęs į PANĄ) Taip apie mane jau užgiedojo kitas poetas — Adam Mickiewicz. — (Nusikabinęs nuo diržo kapšą ir kratydamas ji PULKININKUI prie ausies) Girdi, kaip skamba trisdešimt Judošiaus grašių? (p. 91)

Bet dramos pabaigoje dramaturgas grįžta prie to paties neišspręsto klausimo: ko visos tos kūrybinės pastangos vertos mirties ir kūrybos priešpastatyme:

ČIČINSKAS. Puota baigta. Linksmybės išgaravo. O kas toliau? Laukti, kol vėl kažkas tavęs apčiupinėt atsidangins? Ir vėl pradėti žaismą? Vėl gąsdinti apgaule? (Pakilęs) Tokia tavo tranki šlovė, Čičinskai. Toksai tavo prakeiktas garsas, bajorėli: šmėkla nelabasis — kraujo dėmė. Tokį tave liežuviai ir plunksnagraužiai sutvėrė ir tartum kaliausę istorijos palėpėje pakorė — svieto siaubui ir linksmybei. (Įrėmęs kardą į grindis) O! Varge! Kaip sunku net ir tokios šlovės atsisakyt. Praradęs ją, netenki visko. Dingsta tavo vardas — tuščia vieta lieki. Tartum nebūta. (p. 100)

Žodžiu, *Čičinske* Ostrauskas pripažįsta kūrybos svarbą ir prasmę, kurią žmogus gali įžiūrėti pastačius prieš mirties absoliutumą kūrybinę ir meno galią, žmogaus individo išlikimą, net „išgražinimą" atminties ir kūrybos priemonėmis, poezijos ir istorijos puslapiuose. Kūryba tampa kompromisu nebūties didžiajam „NE".

„Kaliausės mirtis", viena iš naujausių Ostrausko dramų, taip pat gvildena mirties, savigarbos ir meno klausimus. Dramos eigoje Kaliausė ima suprasti, kad jos niekas nebijo, kad ji savo užduoties — gąsdinti žvirblio, kiškio ir vištų iš daržo nebegali atlikti. Žodžiu — egzistencinė krizė. Visa tai vyksta tartum moralinės dramos scenoje, perkeltine prasme, po universalių, alegorinių veikėjų kaukėmis. Vanagui išpaišius Kaliausę, kad ji būtų baisesnė, pažvelgusi į veidrodį Kaliausė iš baimės virsta aukštielninka į kopūstus ir atrodo pabaigta — iškamšos nebėra. Net ir Vanagui pritrūksta kantrybės: „Užteks kvailioti . . — kokį čia dabar teatrą vaidini . . ." *(Metmenys,* Nr. 44, p. 108).

Čia įdomiai dviprasmiška meno, dramos ir teatro rolė. Veiksme dalyvauja „Autorius", net įkyriai komentuodamas, interpretuodamas veiksmą, nurodydamas, kaip suprasti šiuos teatro įvykius. Dramos eigoje šis Autoriaus dalyvavimas aiškiai pabrėžia, kad čia tik teatras. Kaliausė, net ir Autoriaus akimis žiūrint, atrodo dirbtinas, nežymios vertės padaras. Tačiau, Pelėdai pastebėjus, kad kaliausei dramos

gale kraujas iš burnos teka, net ir Autorius nustemba teatro pajėgumu privesti skaitytoją prie apčiuopiamos tikrovės ir tam tikros, kad ir ribotos, tiesos supratimo apie mirtį, likimą, gyvenimą. Tokios stiprios tikrovės evokacijos jis nesitikėjo. „Kaliausės mirtis" patvirtina meno — dramos — rolę ir svarbą žmogaus mirties ir likimo klausimus nagrinėjant.

* * *

Antra kategorija, į kurią galima skirti Ostrausko dramas, sudaro grupė veikalų, kurių tema pagrinde yra žmogaus santykiai su kitais žmonėmis, t.y., ne mirties, o kasdieninio gyvenimo klausimai. Žmogaus bendravimas, santykiavimas ir jo kivirčai pastatomi kurios nors socialinės struktūros ar institucijos kontekste. Tokiu būdu dramaturgas ne tik sudaro progą įžvelgti, kaip mes vienas su kitu sugyvename (ar nesugyvename), bet taip pat atveria kelią į satyrą, atkreiptą prieš žmogaus sukurtas socialines struktūras, ritualus, intelektualines sistemas, taisyklių ir įstatymų nuorodas, tradicinius papročius ir kasdieninius, be prasmės likusius, įpročius.

Šia kryptimi Ostrauskas domisi seniai: viena iš pirmųjų su šia tematika susijusių dramų yra „Gyveno kartą senelis ir senelė . . ." (rašyta 1964 m., spausdinta *Metmenyse* 1964 m., nauja versija rinkinyje *Kvartetas* 1971 m. kaip atskira pjesė, ir su pakeitimais, kaip paskutinė dramos „Metai" dalis). Panašius žmogaus santykių ir jo institucijų klausimus nagrinėja „Kvartetas" (rašyta 1969 m., spausdinta rinkinyje *Kvartetas* (1971 m.), „Metai" (rašyta 1968 m., spausdinta rinkinyje *Kvartetas)* ir 1983 m. išleista drama *Gundymai.*

„Senelis ir senelė" tobulai jungia idėją ir vadinamąsias „avangardines" formas. Veikalo bruožai paprasti: kambaryje gyvena senelis ir senelė, ji mezga, jis laikraščius skaito. Jų gyvenimo tragedija — prieš daugel metų jų sūnus Jonukas žuvo katastrofoje. Jų ritualinės raudos, kurias jie vienas po

kito pasikeisdami atrauda, mini jo grožį, jaunystę, jo nebūtus vaikus ir anūkus:

SENELĖ. Tada Jonukas buvo dar tiktai studentas.
SENELIS. O! Kas per vyras!
SENELĖ. Lieknas kaip nendrė . . .
SENELIS. . . . tvirtas kaip ąžuolas . . .
SENELĖ. . . . mėlynos akys . . .
SENELIS. . . . žvalus . . .
SENELĖ. . . . galvotas . . . — visai kaip aš.
SENELIS. Kaip tu? — Kaip aš.
SENELĖ. Kaip tu? — Kaip aš.

(„Gyveno kartą senelis ir senelė", p. 16)

Pas Senelius gyvena Petriukas, panašus į Jonuką, bet, žinoma, ne toks nuostabus, kaip jis. Veiksmo eigoje Senelė baigia megzti megztinį (tokį, kokiu ir Jonukas vilkėjo nelaimės ištiktas), ir pasibeldus tariamam Petriukui į duris (scenoje Petriuko nematome), seneliai jį apvelka megztiniu ir Senelis jį plaktuku „užmuša" — kadangi jis „tik Petriukas . . . ne mūs Jonukas!" (p. 19). Ant sienos jau nubrėžta vienuolika brūkšnių; šis — atrodo, bus dvyliktasis.

Šiems įvykiams ir senelių suritualintiems pasikalbėjimams foną sudaro nesibaigianti srovė ištraukų iš kasdieninės spaudos — lietuviškos ir nelietuviškos, kuri įtraukia į šio uždaro pasaulio rėmus ir visą išorės pasaulį, visas jo politines banalybes, problemas, chaosą:

SENELIS. „Taip pat vakar įvyko laisvinamųjų organų visų keturiolikos partijų tūkstantis pirmasis posėdis. Jam prasidėjus, septynių partijų atstovai tarė ‚taip', kiti septyni atsakė ‚ne', — o gal atvirkščiai? ir posėdis baigėsi. Spaudai paskelbta vieningas komunikatas . . ." (p. 17)

Dramaturgas naudoja kalbą — nuvalkiotus, be prasmės žodžius, kurie nebesiriša aiškiai ir tiesiogiai su realybe — kad iškeltų ne tik spaudos, kaip civilizacijos institucijos trūkumus, bet kad tuo pačiu pabrėžtų ir tų visuomeninių

institucijų (partijų, posėdžiautojų, diplomatų, menininkų ir kritikų), atvaizduotų spaudoje, atitrūkimą nuo bet kokios prasmės, tiesos, reikšmingumo žmogaus svarbiausiems klausimams. Senelių kalba — taip pat amžiais kartojamas beprasmis ritualas: jie vis maišo Petriuką su Jonuku, vis tuos pačius žodžius kartoja. Tariamam Petriukui, jaunosios generacijos atstovui, žinoma, galimybės ką nors pasiekti, nuveikti, visą tą beprasmiškumą, beverčius žodžius įprasminti — nėra; seneliai nori jį patalpinti į Jonuko rėmus, bet tuo pačiu pastoja jam kelią: plaktuku „kaukšt. . . į pakaušį. . . — ir baigta". (p. 22). Autoriaus ironija atsukta į visuomenę, į politinį pasaulį, į spaudą, į individo santykius su kitu žmogumi. Čia pasaulėžiūra pesimistiška, galimybės ribotos, ateičiai vilties nedaug.

„Kvartete" dramaturgas taip pat nagrinėja žmogaus santykius su kitais, šiuo atveju mažoje grupėje, kur labai aiškiai nustatytos ribos, rolės, struktūros, taisyklės — galima sakyti, kad šis kvartetas (dvi moterys — sopranas (I) ir mezzosopranas (II), ir du vyrai — tenoras (III) ir bas-baritonas arba bosas (IV)) — tai taisyklingos visuomenės abstrakti reprezentacija. Į šią socialinę grupę įvedama įtampa, kai II atsisako dalyvauti kažkokiame, seniai sutartame įvykyje, kuriame ji pažadėjo atlikti savo rolę. Pirmasis pjesės žodis yra jos „Ne", kuris nutraukia kvarteto grojamą Schuberto styginį kvartetą, ir nuo kurio prasideda grupės diskusijos. Nors niekad specifiškai ir nesužinome, ko ji atsisako, čia pats svarbiausias reiškinys yra vieno individo atsistojimas prieš tai, kas kitų tikimasi iš jo. Drama atkreipia skaitytojo dėmesį į kitų trijų grupės narių reagavimą į tą jos „Ne". Iš jų žodžių imame suprasti daug ką apie juos: III nekantrauja, karščiuojasi, puola plūsti, grasinti, už ginklo griebiasi; IV ieško racionalaus dialogo, bando logiką problemai išspręsti; I atrodo pavydi, intriguojanti, bandanti „moteriškomis" ypatybėmis atkreipti dviejų vyrų dėmesį į save. Drama stilizuota, abstrakti, beveik surrealistinė, bet dramaturgui

pasiseka parodyti žiūrovui, kaip mes vienas su kitu dažnai elgiamės, ir kaip mažai apgalvoto pagrindo žmogaus veiksmams ir pasirinkimams, ypač jei priklausome kuriai nors grupei (o kas iš mūsų nepriklauso?).

Trečioje dramos dalyje „Scherzo" girdima

> . . . garsų, šnekų, ir muzikos mišrainė: indų, stiklų, bei stikliukų skambėjimas, peilių, šaukštų ir šakučių žvangėjimas; juokas, sujauktos, be ryšio, — tačiau mandagios, su etiketu, — įvairiakalbės šnekos lyg Babelio bokštas — dažniausiai tik padrikų sakinių fragmentai, o kartais tik pavieniai žodžiai; išsiskiria moters ir ypač vyro balsai — pastarasis atrodo, pasakoja kažkokią istoriją. . . viename šios skalės kraštutinume — sporadiškas koloratūrinis kikenimas, o kitame — beveik nuolatinis, lyg basso continuo, išskirtinai žemo balso bambėjimas — „aha", „taip", „žinoma", „aišku", „savaime suprantama" . . .
>
> („Kvartetas", p. 84)

Žodžiu — tipiškas visuomeninis įvykis. Po šių tuščių „išmintingų" pavienių žodžių ir triukšmo, trys kvarteto nariai (I, II, ir IV) madrigaliniu būdu rečituoja „De la musique avant tout chose . . . encore et toujours", trečiajam kartojant lyg refreną „nesąmonė, nesąmonė, absurdas". Žiūrovui taip pateikiama meno (čia muzikos) reikšmė ir vieta — iš tikrųjų, panašiai absurdiškai nuskamba ir „pakilios" visuomenės kalbos kažkokiam pokylyje ir tariamas „aukštos klasės" menas. Invokacijos Mozartui, Schubertui, Bela Bartok atsakymų neatneša, sprendimų ir tiesos nėra nei čia.

Po šių įvykių visa kvarteto dinamika pasikeičia. Kur anksčiau I, III, ir IV buvo susibūrę prieš II, dabar staiga III nieko nebesupranta, desperatiškai klausia, prašo, kad ir jam atskleistų paslaptį, kurią visi kiti trys dedasi supratę. Ar jie ką iš tikro suprato savo meno ir kūrybos dėka — taip ir neaišku. Bet pats faktas, kad nė vienas iš jų nesugeba šios paslapties III atskleisti, vien nurodinėdami „Akylai paklausyk . . . ir ausylai pažiūrėk" (p. 95), jau kelia skaitytojui

klausimą ir žadina nepasitikėjimą. Vienok, galų gale, III staiga įsitikina, kad ir jis tą teisybę aiškiai mato. Grupės dinamika ir įtampa pajėgia individą ar „netikėlį" vienaip ar kitaip vėl grąžinti į nustatytą vietą ir rolę. O ar imperatorius naujais rūbais vilki ar nevilki — ne tame reikalas. Svarbu, kad viskas yra „savaime suprantama". Autorius savo ironiją gana aiškiai perduoda. Pasitikint grupe — ar tai šeima, ar tauta, ar kita socialine institucija — individas praranda laisvę, nepriklausomumą ir nebepajėgia tiksliai ir griežtai žvelgti į tikrovę.

„Metuose" dramaturgas *apsiima panagrinėti vyro ir* moters santykius vedybiniame kontekste. Gvildenami ir dviejų individų ryšiai ir komunikacija, ir tuo pačiu, kadangi šis „divertimentas" gan abstrakčiai/universaliai realizuojamas, jie tampa alegoriniai veikėjai, kurie gali privesti prie išvadų apie šią socialinę struktūrą. Sprendimas nekoks. Pirmoje veikalo dalyje „Pavasaryje", pavyzdžiui, Apvesdintojas Sužadėtiniui ir Sužadėtinei pripasakoja, kaip vedusiems dažniausiai sekasi: „naujagimis naktimis spardosi ir klykia . . . Jūsų vyras ima grįžti namo, švelniai tariant, truputį vėlokai . . . ir dailioji lytis kartais tampa per daug liberali ne tik dailumu, bet ir lytimi . . ." („Metai", p. 117). „Vasaroje" Didysis Kondoras suvilioja Jaunąją, ir tada pasirodo, kad čia po kauke Jaunasis — žodžiu, Jaunoji jam įrodo, kad ji jau spėjo susidėti su kitu, atsižadėti ištikimybės. Trečioje dalyje Vyras ir Žmona vienas su kitu irzliai elgiasi ir šnekasi — aišku, kad jie vienas kitam nusibodę, be dantų, be plaukų, be meilės. „Rudens" pabaigoje, po visų šnekų apie nuodingus ir nenuodingus skorpijonus, lieka Amūrui tik pačiam nusišauti. O „Žiemoje" — tai jau anksčiau peržvelgta „Senelio ir Senelės" pjesė –lieka tik ritualinės raudos, išsekusios galimybės, laikraščių skaitymas ir mezgimas. Ostrauskas žiūrovui daug vilties nežada. O tačiau jį kaltinti pesimizmu per daug negalima — užtenka pažvelgti kad ir į pažįstamas poreles ir į skyrybų statistiką; reikia pripažinti, kad „Metai" stovi arčiau

tikrovės negu norėtumėme. Išugdyti tarp vyro ir moters tikrai prasmingą ryšį, supratimą, draugystę, ypač vedybiniame kontekste, nėra lengva. O Vakarų kultūra dar vis užsispyrusiai su santuoka jungia aistringos meilės idealą (dramoje Amūro atstovaujamą). Dramaturgas nebijo parodyti nuotolio tarp idealo ir tikrovės — tai juk ir yra satyriko uždavinys. Tik vieno tikros satyros elemento čia pasigendame: normos ir aiškiai nusakyto standarto. Jeigu autorius tiki, kad to universalaus standarto atvaizduoti nebejmanoma (ir su tuo sutiktų XX amžiaus modernioji literatūra), tai nenuostabu, kad „Metų" žiūrovui/skaitytojui nedaug palieka vilties.

1983 m. išleista drama *Gundymai* (rašyta 1970 m., 1979 m.) taip pat nagrinėja žmogaus santykių tematiką. Šiame veikale autorius ne tik domisi vyro ir moters santykiais, tokiu būdu įtraukdamas santuokos idėją, bet taip pat veiksmą ir veikėjus gerokai „supolitina", panaudodamas dabartinių laikų dažną reiškinį — galingo krašto kariuomenė užima mažesnį kraštą ir jame šeimininkauja, tariamai jį gelbėdama nuo dar baisesnių priešų. Čia nedidelis galvosūkis: per praėjusius 30-40 metų turime nemaža tikrų istorinių pavyzdžių, kurie suteiktų apsčiai detalių įscenizavimui. (Autoriaus pažymėti trumpi sijonai ir bažnyčių bokštų gausumas lyg primintų 1968 m. įvykius Čekoslovakijoje.) Antanas, pagrindinis veikėjas, ir Žmonos meilužis — Kareivis su Armonika — mobilizuojami į „Šauniąją Armiją", žygiuojančią nežinia kur (niekam, net ir Majorui, neleistina sužinoti šios kariškos paslaptis), bet jų tikslas aiškus: gelbėti kaimyną šaukiantis pagalbos, nes „Klastingas priešas kėsinasi išplėšt jį iš mūsų glėbio" (*Gundymai*, p. 27).

Valstybės, kariuomenės ir valstybinio autoriteto idėjos čia realizuojamos ne tik Šauniosios Armijos Majoro ir Viršilos vaidmenyse, bet taip pat ir Žmonos rolėje: ji dirba Saugumui, seka visus, renka žinias, gale net Majorą ir Viršilą areštuodama už valstybinius nusižengimus. Ji — Didžiojo Vado atstovė, bet ji taip pat veda meilės intrigas su Kareiviu

su Armonika: „O buvau parvirtus su juo į lovą . . . — Tėvynės labui" (p. 114). Čia vyksta įdomus dviejų socialinių struktūrų — vedybų ir valstybės/kariuomenės sugretinimas — į vieną idėjų grupę, kur minties vystymas vyksta alegorinių, beveik „plokščių" veikėjų veiksmais ir kalba.

Ryšys tarpe santuokos ir valstybės autoriteto pabrėžiamas tuo, kad įsakymas „Nesvetimoteriauti", kuris, kaip žinome, yra vienas iš vedybinės institucijos pagrindų, taip pat tampa vienu iš pagrindinių valstybinių įsakymų:

MAJORAS. Ar supranti?
ANTANAS. Taip, tamsta Majore.
MAJORAS. Tad saugokis moterų.
ANTANAS. Aš vedęs . . .
MAJORAS. Tai dar blogiau! Čia jos slidžios kaip gyvatės. Neužmiršk! (p. 28)

Dramos įtampa ir didelė dalis autoriaus ironijos kyla iš klausimo, kurį klausia Antanas apie Šaunųjį Armiją ir merginas „išlaisvintuose" kraštuose:

ANTANAS. Ar tiesa, kad kai mūsų armija . . .
MAJORAS. (iškėlęs pirštą). Šaunioji Armija!
ANTANAS. . . . išlaisvino kažkurį kraštą . . .
MAJORAS. Taip, visur mes laisvę nešam.
ANTANAS. . . . visos merginos, pabūgusios mūsų karių narsumo, išbėgiojo . . .
MAJORAS. Ką tu čia šneki?
ANTANAS. . . . savo grožį ir jaunystę skuduruose paslėpė?
MAJORAS (išvertęs akis). Kas?
ANTANAS. Netiesa?
MAJORAS (Pašokęs). Melas! (p. 29)

Vėliau net ir pati „valdžia" — Viršila ir Majoras — susirūpina šiuo klausimu.

Drama įgyvendina keleta vyriškų „fantazijų": žmonos — tai „Saugumas", šnipai, kurios kuo greičiausiai trinasi kažkur su meilužiais; didžiausia vyro baimė — tai kad moterys visos

pavirs bjauriomis senėmis (arba dar blogiau — norės pavirsti senėmis); o jaunos mergaitės — kaip ir pirmoji moteris, Ieva, kuri vyrą suvedžiojo, gundo, erzina vyrus iki tol, kol jie parklumpa, o tada apsisukusios, nė žinoti nenori. Norisi klausti, kaip klausė neseniai filmų kritikas Vincent Canaby, ar jau neatsibodo tokios nuvalkiotos fantazijos (kiekvienoje nekaltoje mergaitėje slypi paleistuvės siela), kurios dar ir dabar, moters rolei kintant visuomenėje ir darbovietėje, pripažįstant jai lygias teises, atrodo, pajėgia sužavėti žiūrovus.

Tačiau *Gundymuose* žmogaus santykį su kitu žmogumi, vyru ar moterim, komplikuoja politinė sfera. Tokioje visuomenėje, kuri definuojama Saugumo, Didžiojo Vado ir Šauniosios Armijos okupacijų, melagysčių, kurios praeina už tikrą teisybę, nebelieka autentiško ryšio tarp individų. Antano santykiai su Žmona, su Studente, Žmonos santykis su Kareiviu su Armonika, Viršilos ir Majoro keisti pasikalbėjimai ir jų egzortacijos Antanui tampa tik tuščiais, nuobodžiais gestais. Tikri žmogiški ryšiai, autentiški žmogiški santykiai yra ardomi šio pasaulio politinių dėsnių. Nors Antanas naivus, jis bent šiek tiek orientuojasi, ką tai reiškia atstovauti okupantą. Jo baimėje, kad visos jaunos mergaitės pasivers senėmis, jo metime į šalį šautuvo einant sargybą ir puolime apglėbti Studentę galima įžiūrėti šio rimtai riboto žmogaus pastangas elgtis autentiškai — kaip „tikras" vyras, kurio neriboja visuomeninės ir politinės struktūros ir taisyklės. Deja, jo pastangos nueina niekais. Jis atsiranda kalėjime už savo „nuodėmes", užrakintas su Žmona; jie sėdi vienas nuo kito nusisukę ir „spokso į sieną", tarp jų nebėra kalbos:

ANTANAS. Taigi.
ŽMONA. Taip. (p. 119)

Žiūrovui nesunku prieiti išvados, kad politinės ir visuomeninės institucijos pastoja kelią žmogaus pastangoms išvystyti tikrą, autentišką komunikaciją su kitu.

Penktoje dramos dalyje, pavadintoje „Mažuoju teatru", „išgelbėto" krašto studentai ir studentės, sveikindami juos kaip bičiulius, įtraukia Antaną ir Kareivį su Armonika aktyviais žiūrovais į politiškai nukreiptus alegorinius veikaliukus. Šis „teatras", kuris remiasi cituotais fragmentais iš autentiškos šių laikų spaudos ir dramatizuoja pasakėčias (apie kiškį ir šešką, apie piemenaitę ir nedorėlį po piemenėlio kauke, kuris, nusinešęs ją į krūmus, išprievartauja), aiškiai kritikuoja Šauniosios Armijos okupaciją. Tuo pačiu metu Studentė meilijasi Antanui, flirtuoja su juo ir paskiria pasimatymą prie didžiųjų vartų, vidurnaktį, Antanui einant sargybą. Antanas protestuoja — čia jo gundymų scena. Žmona, Saugumo organų atstovė, šias intrigas seka.

Sekančioje, „Sapno ir tikrovės" scenoje, Studentai ir Studentės atpasakoja miegančiam Antanui „istoriją apie šv. Antaną Pūstelynką" ir „apie neregėtas pagundas, kuriomis jį pristojo Šėtonas — Dvasia Piktoji" (p. 60). Čia dramaturgo pažymėta, kad tekste atspausdintos iliustracijos (Hieronymus Bosch kūrinių *Šv. Antano gundymas, Linksmybių sodas, ir Paskutinysis teismas* detalės) yra „integrali teksto dalis" ir turėtų būti rodomos ekrane pastatymo metu. Autorius tokiu būdu siekia įvesti religinį pagrindą tiems Antano gundymams, sujungdamas vedybinį ištikimybės idealą su garbingosios „Šauniosios Armijos" įsakymais ir dabar su tariamai religiniu/dvasiniu tobulėjimu. Tokiame sugretinime nelieka nieko pozityvaus nė vienai iš šių institucijų — valdžia, santuoka ir religija autoriaus akyse vienodai lieka be idealų.

Ostrausko Antanas — nei toks stiprus nei šventas kaip šventasis Antanas Pūstelnykas — neatlaiko moteriškų gundymų. Nors jis iš pradžių spiriasi, ilgam Studentė jį suvilioja, ir jis puola ją apkabinti. Tada, žinoma, ji staiga pasikeičia (tai atitinka anksčiau minėtų vyriškų fantazijų paradigmas) — jį atstumia, priekaištauja jam ir visiems „svečiams" („Bet velnias tave atnešė? Ko jūs visi čia atsitrenkėt?"), skelia jam į veidą ir pagaliau, Majorui ir

Viršilai juos užtikus, nubėga kvatodama. Antano karjera baigta — neatlaikęs gundymų, jis nusikalsta Žmonai, Šauniajai Armijai ir Didžiajam Vadui ir, žinoma, įrodo savo dvasinį menkumą. Antanui bausmė — 10 metų kalėjimo, bet netrukus Žmona areštuoja Majorą ir Viršilą už panašias „nuodėmes". O dramos pabaigoje Žmona, atėjusi lankyti Antano kalėjime, pati staiga kažkieno kito užrakinama. Paskutinėje scenoje jiedu sėdi, kaip sėdėjo pačioje pradžioje, tik dabar vienas nuo kito nusisukę.

Gundymai — viena iš komplikuočiausių Ostrausko dramų nagrinėjamų idėjų atžvilgiu, veikėjų gausumu, intrigų vingiais ir scenų skaičiumi. Visi šie įvykiai galų gale susiklosto ne visai įtikinančiai — truputį per daug forsuotos retorikos. Iš dalies, kaip ir „Metuose" ar „Kvartete", čia sunku įžiūrėti aiškius moralinius ir socialinius standartus, kuriuose galima būtų ieškoti normos tikrai autentiškam žmogaus elgesiui ir galvosenai. Be aiškiai įtikinančio moralinio pagrindo, kurį žiūrovas/skaitytojas galėtų priimti, sunku satyrikui savo darbą dirbti. Bet toje universaliai priimtinų standartų stokoje ir slypi galbūt pats būdingiausias XX amžiaus bruožas — privedantis galvojantį, į Vakarų kultūros reiškinius reaguojantį rašytoją, kaip Ostrauskas, pakartotinai nagrinėti Žmogaus — Individo tematiką, žvelgiantį nelengvai sprendžiamus klausimus apie žmogaus santykį su kitu žmogumi ir žmogaus santykį su mirtimi ir likimu.

LIVIJA LIPAITĖ

gimė Kaune, mokytojų šeimoje. Kaune baigė gimnaziją ir vėliau Uzbekijoje, Taškento Valstybiniame Teatro ir Dailės Institute studijavo skulptūrą ir keramiką. Studijas tęsė Vilniaus Valstybiniame Dailės Institute. 1975 m. atvyko į JAV. Čia mokėsi anglų kalbos ir tęsė dailės studijas California State University, Long Beach, 1980 m. gaudama BFA ir 1982 m. ten pat MFA laipsnį. Dalyvavo parodose iš kurių pažymėtinos Long Beach Art Association Open Juried Exhibit (1983); Third Annual Juried Show, Santa Ana (1983); Earth Forms/Clay 1982, Los Angeles, kurioje jos darbai buvo atžymėti premija.

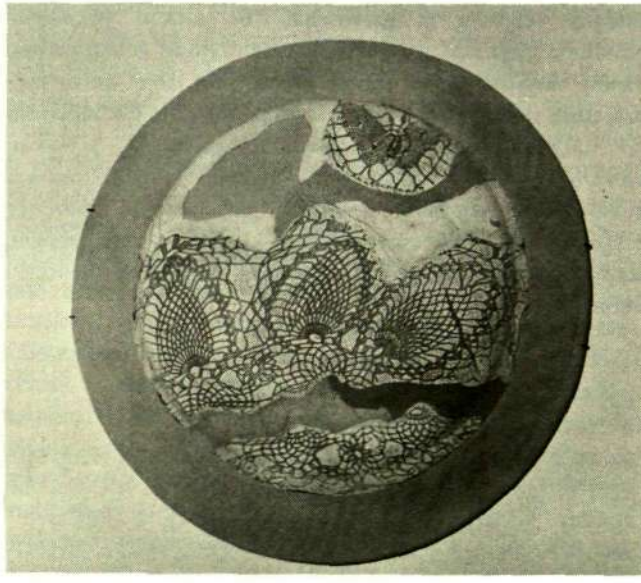

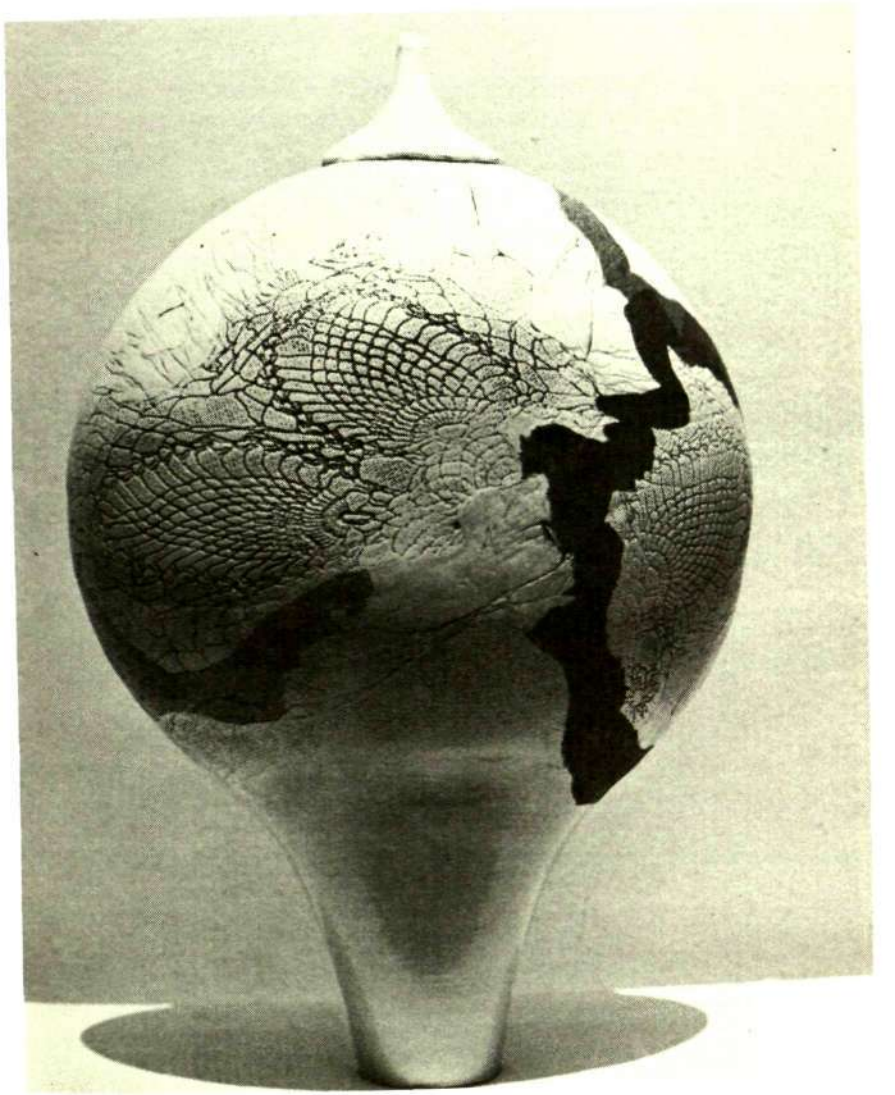

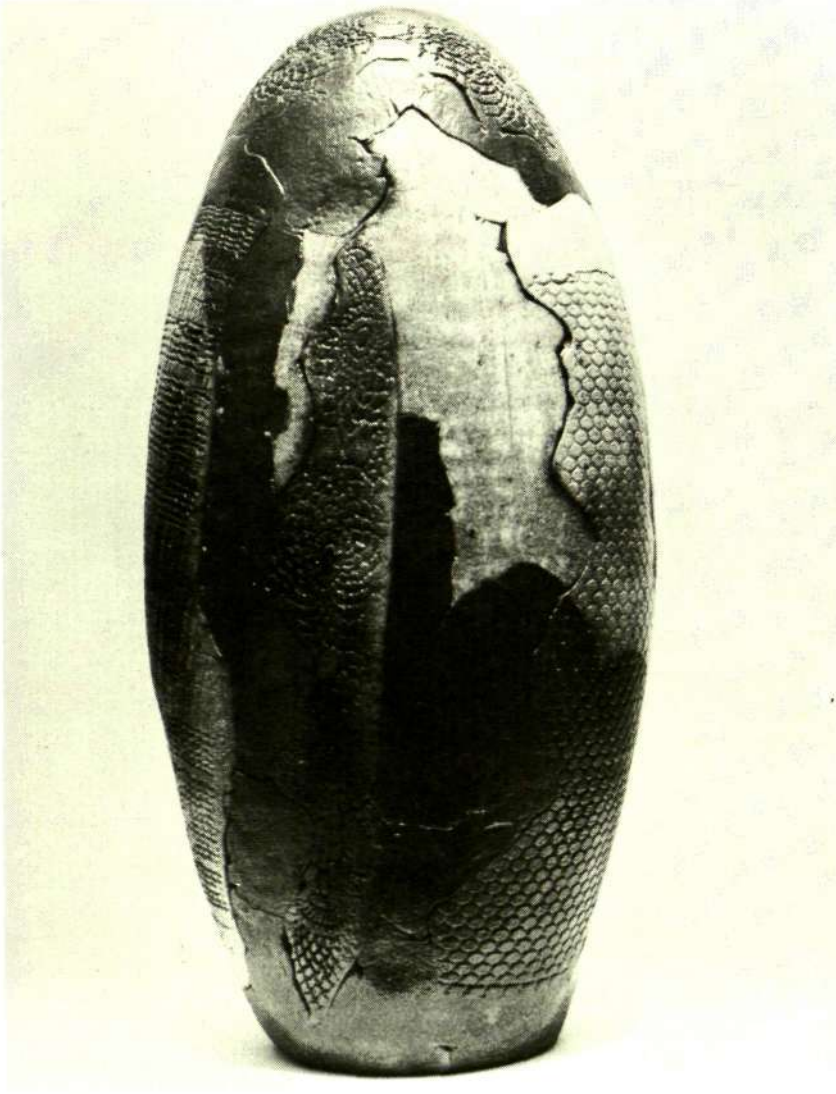

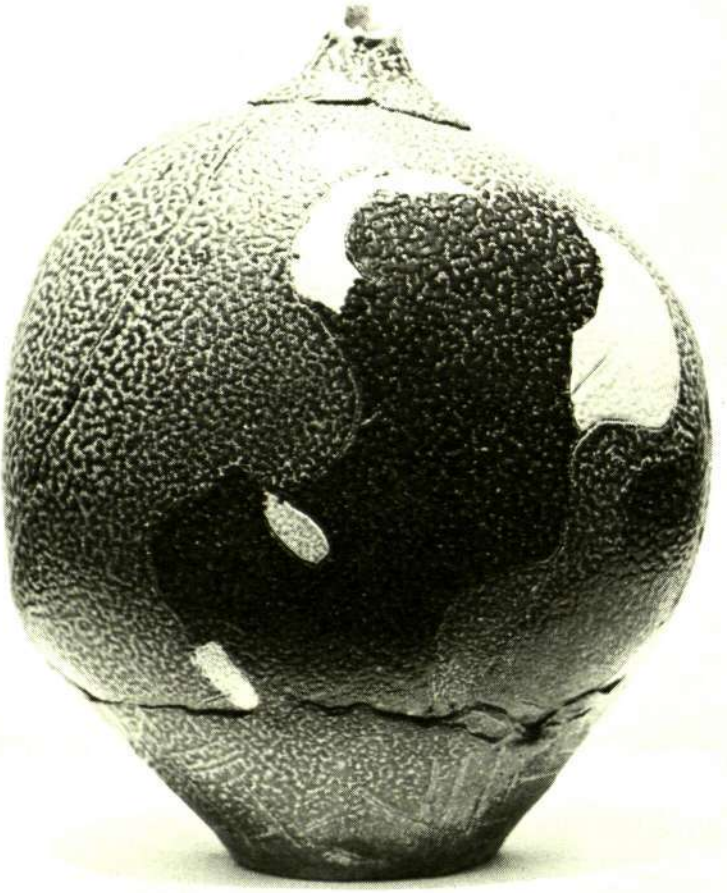

IŠ J. TUMO-VAIŽGANTO LAIŠKŲ PETRUI KLIMUI IR BRONEI MĖGINAITEI-KLIMIENEI

Kaune, 1926 m. birželio 17 d.

Brone!*(1)* Gavęs iš Petro tavo dabartinę buvimo vietą patirti, rašau . . . taip sau, be jokio reikalo, nes per garsųjį jūsų „jubiliejų" vis tiek patys pasimatysime. Tai nuspręsta ir Petras pabaigė išsklaidyti visas mano abejones.

Kame tasai jūsų Aix-les-Bain'as, aš nežinau. Turbūt, jis gražus ir Tau ten gyventi gražu, jei dar Tavęs iš ten neišpūtė kaip tik šiuo tarpu siautusios Prancūzijoje audros. Bet ir pas mus labai gražu; taip gražu, kad net nesinori iš Kauno išvažiuoti. Maudaus*(2)* Nemune, kur jau 5 žmonės prigėrė, kepu saulėje, esu visas nudegęs, kad net sarmata bus paryžietėms pasirodyti, darbo jokio, o tinginio, kad žinotumei, daugiau, neg aš tikėjaus turįs. Gyvenu viena fizika, psichei visai neveikiant. Tiesa, per bolševikų skandalus buvo ir psichė pajudėjus; buvau net reagavęs ir straipsnį parašęs; ale „Lietuvai" jo neįsidėjus, vėl esu radikaliai aptingęs.

Tavo atvirutes gavome iš Lourdes. Man jos žinomos, o Emilijai*(3)* — naujiena. Labai dėkoja už tai ir klausia, ko

1 Klimienė.

2 Parašyta „maudaug".

3 Vaižganto šeimininkė.

Tau nuvežti: rūgštelių bent tris butelius, šinką, duonos, kietų sūrių ar ko dar. Tu man tuojau atrašyk, tai dar paspės ateiti: aš išvažiuosiu liepos 2 d. vakarą.

Mano Stasys*(4)* nusikirto iš lietuvių ir vokiečių kalbų, tai maturos negaus ir aš jo nebelaikysiu — jam galvoje pilna mergų, ne knygų; juk eina 22-us metus. Aš juokais jam patarinėju geriau tegul uškuriomis eina, ne mokslų gudrybes tiria. Vis gi tai katastrofa ir man, netik jam; užvilimų skaičių padidino ir dar sykį patvirtino, jog kunigo naudą tikrai vėjai gaudo. Buč bevelijęs svetimą, bet dorą studentą išlaikyti — tiek jų neturčių yra. Juo labiau grauždavaus del Stasio vazojimosi, juo mažiau aš jam tai sakydavau. Kai maniau jį pasitaisysiant bardavau.

Neišmanau, ką čia Eglei*(5)* nuvežus nieko originalaus Lietuva vaikams negamina.

Tai atrašyk tuojau. Tavo Dėdė

Kaune, 1927 m. bal. 19 d.

Mano Mieliausieji! Towszem!*(6)* Jei tik aš esu Jums naudingas bent savo laiškeliais, aš jų netingėsiu Jums prirašyti. Gerai, kad pasisakei, Petrai. Nors mes labai senai pasižįstame ir jau šešeri metai, kaip esame nebesvetimi, vis dar lyg mažokai kits kitą pažįstame. Gal delto, kad mes kits kitam permažai įrašome tikrai esamų mūsų širdyse sentimentų. Mus sulaiko nuo to netikrasis rimtumas; terašome neva būtinuosius dalykus, o asmeninius paliekame neliestus; tikrai gi būtinieji dalykai žmonių santykiuose tai ir yra asmeniniai. Vienos šeimynos ar į šeimą panašaus glaudaus būrelio nesudarysi, kol kits kito kiaurai neperregėsi. Bronė*(7)* man rodos paskendusi savo rūpesčiuose, Tu savo, o dėdė tai tik

4 Vienas iš studentų, kurį Tumas globojo.

5 Klimaitė.

6 Lenk.: turbūt Owszem, „savaime aišku", „taip".

7 Klimienė.

epizodas gyvenime, neįpintas į jūsų šeimyninį gyvenimą. Sakysime, kad ir sveikatos ar šiaip jau džiaugsmo dalykais Barbora*(8)* daugiau informuota, ji daugiau ir dalyvauja jūsų varguose ir rūpesčiuose. Man yr davinių, kad ji kenčia drauge su jumis. Apie save aš to nepasakyčiau, nors jūsų šeima man vienintėlė pasaulyje artima ir nėra to dienos, kad aš apie jus neatminčiau. Senam kavalieriui, vienišui, įsipinti į kurią šeimyną būtinuoju nariu, didelė geradarybė. Ir vienišas — animal sociale; tarnaitės nepakanka. Gerai dar kad aš turiu pulką auklėjamų vaikų, tai jais ir sielojuos, jais papildau šeimyninius tuštumus. Su Tavim, Petrai, man labai gera būti, gal tik su vienintėliu paskutiniais metais! Bet Tau su manim nuobodu; o kai tai pamanau, tai ir nieko nebemoku prasimanyti, kas Tave lygiai gerai užimtų, kaip Papečkiai, Tūbeliai ar kas jiems lygu. Įdomiau bendrauti per popierių. Rašai tik kas gera, tai ir malonės daugiau pritvinksta. Tavo paviliotas į Paryžių, aš skriste nuskrisčiau, tik kad pinigų gaili — jie kam kitam reikalingesni. Iš 600 doll. už „Pragiedrulius" turiu 400 doll. jų pakaktų kelionei. Svarbiau, kad laiko man nėra. Ketinu, nors žinaus netesėsiąs, vasaros metu surašyti sistematinį draudžiamojo laiko kursą. Esame apsiėmę, galų gale, padaryti ištisą lietuvių literatūros istoriją: B. Sruoga, M. Biržiška, V. Mykolaitis (Putinas), V. Krėvė ir aš. Mano dalis nemaža; aš Tau nusiųsiu programą, ko aš per tuos penkelius metus bedocentaudamas išmokau ir ko kitus mokiau ir reikalauju kvosdamas. Platu. Tam visam suvesti į vieną reiktų ištisų metų intensyvaus darbo. Geriau aš jūsų palauksiu į Lietuvą ir pasistengsiu per kelius atvejus su jumis pabūti Palangoje.

Kas aš, neanalizuoju; man pakanka panagrinėjant sąžinę ir jos konkordancija su darbais ir jausmais. Neesu pridaręs jokių kriminalinių prasikaltimų, tai man ramu ir kiti pasidžiaugia, matydami šviesų mano veidą. Ir nebūčiau

8 Lesauskienė, Klimienės sesuo.

šviesus, net nušvitęs, kad būčiau politikos pragaro katile. Ten visų prusnos perkrypusios neapykanta ir kits kito panieka. Per šias vardines mano butą pavertė „gėlių sankrova", taip sakė; davė man jų ir cicilikai. Kitais metais mane apkraudavo tortais; jie man nepatikdavo, aš juos savo chorui atiduodavau. Šiemet apkrovė gėlėmis ir aš buvau lyg užburtoje karalystėje labai ilgai dar ir Velykų Karstui papuošti kurių ne kurių pakako. Man tos gėlės ir jų davėjai buvo kilniausi gyvenimo pragiedruliai; tai nieko dyvu, kad aš visiems prietelingai šiepiuos, nieko nekęsti nemoku. Vieną Voldemarą nekenčiau už šėtonišką jo puikybę; bet vakar teatre nuėjau į Prezidento ložą, kur visi buvo, ir Augustiną, nusispiovęs, tris kart pabučiavau alleliuju. Ir jis man pasirodė šiuo tarpu minkštas.

Sequitur Jūsų Dėdė

Kaune, 1932 m. rugsėjo 12 d.

Brone*(9)* etc.! Žymiausi paskutiniųjų laikų atsitikimai buvo šie. 1. Lipau į Vytauto Didžiojo medžioklės piliakalnį Birštone (jį pagarsino Kostas Olšauskis), ne takeliu, bet tiesiai ir stačiai, kaip į Alpių viršūnes, ir išsitempiau vieno pakinklio sausgyslį. Jau antras mėnuo sopa, o už vakar net gydytoją šaukiaus — toks smarkus pasidarė viso kelio uždegimas. 2. Lipau į Vytauto Didžiojo Ordeno pirmąjį laipsnį: taip buvusi nusprendusi Ordino Taryba; bet nuslydau į antrąjį laipsnį. Prezidentas sako dėlto, kad būčiau tapęs didesnis už pačius didžiuosius. Ale vis tik — žvaigždė. Dabar pašonėje turiu dvi žvaigždes: Gedimino ir Vytauto, trečią L. Šaulių Sąjungos žvaigždę, pakaklėje du kryžių: *Gedimino ir* Vytauto; antrame šone Nepriklausomybės medalį ir Šaulių žetoną, o per pat pilvą Katedros distinktoriumą su aukso grandine. Viso 8. Kai visa tai IX.8 d. per koncertą V. Teatre

9 Klimienė.

išvydo senis Dambrauskas, tai kotik neapako; loštelėjo atgal ir nusprendė, kad tokiai daugybei ordinų reiktų ir pilvo didesnio. O šis man kaip tik supliuško dr. Gylio pastangomis.

Vytauto žvaigždę tegavome su Vyr. Trib. vicep. M. Čiapu. Abudu nieko neprisitarnavę Tautininkų Valdžiai. Aš neesu Hofrath)*(10)* manęs jokių patarimų nesiklausia kaip Mirono ir Tamošaičio; nei patarnavimų nelaukia, — tai tikrai dovana už visuomeninius darbus, ne už politinius ar administratyvinius. Be „kazionnyj ravin"*(12)* dabar, tur būt, vis dėlto gausiu „rządowik'o" titulą, nors tai būtų netiesa. Aš tik ne priešininkas valdžiai ir tai laikau geresniu elgesiu kaip tų, kurie visados ir visur priešinasi.

Prof. Eretą mano ir v. Karoso pastangomis, o prof. Dovydaitį rekt. Čepinskio pastangomis paleido iš kalėjimo be mėnesio terminu. Gerai ir tai: prasideda mokslas. Eretas už tai dovanojo man padėkos knygelę.

Kiti vaduoti netaip sekas. Baigiau vaduoti jauną šnipą lenkiuką, kurs gražiai pramokęs lietuviškai, gabiai verčia į lenkų kalbą. Tai Zaleski; ale tiek subolševikėjęs, kad nuolat atkrinta į nemalonę. Kitą Julių Vaitkevičių, kurs subadė ministerį Rusteiką. Rusteiką atentatininkas atsiprašė ir padarė tokių prisipažinimų, kaip patriotizmas (vilnietiškasis) panaudojamas atentatams, kad ir už jį stojau pas Prezidentą ir karo Teismo Prokurorą, kad bent sutrumpintų bausmę. Tačiau malonių išviso nesigirdi. Min. R. sako: kas jau perėjo per kan. Tūmą ir Prezidentą, tas jau — otjavlennaja svoloč.*(13)* O kas gi ir svoločius užtars? Jūsų kun. Juozas

---

10 Vok.: rūmų patarėjas.

11 Rus.: valdiškas rabinas.

12 Lenk.: valdžios pareigūnas.

13 Rus.: bjauriausias niekšas.

LIETUVIŲ MORALINĖS VAIZDUOTĖS EVOLIUCIJA: II

VYTAUTAS KAVOLIS

1922-1942: energinga akcija ir subjektyvumo išlaisvinimas*(7)*

Dešimtmetis prieš Pirmąjį pasaulinį karą lietuvių kultūros istorijoje buvo substancialesnis, negu nepriklausomos Lietuvos pirmasis dešimtmetis, kuriame dėmesys nukrypo, iš vienos pusės, į praktinius valstybės kūrimosi ir ūkinio vystymosi reikalus;*(8)* iš kitos pusės, į neribotos energijos išbandymus, kaip Kazio Binkio:

> Pasikinkęs jauną vėją,
> Vėtrą šaunią apkabinęs,
> Leidžiuos per padangių plynes
> Su pavasariu lenktyniais.
> . . . . . .
> Debesų keliu didžiuoju
> Aš važiuoju! —

ir trumpalaikius urbanistinius išsišokimus, kaip Juozo Tysliavos:

> Lietuvi, mano mylimas lietuvi,
> Užaugęs pievose ir girių duburiuos,
> Kviečiu tave dabar į naują būvį,
> Kur radijo lakštingalos tau amžių amžiais suoks.

. . . . . .
Rytoj ketvirtą valandą tau kino radijo
Parodys tavo tėvą danguje.
Nudžiugsi tu ir būsi susiradęs
Be vado Eldorado savyje.

Dvi paskutinės eilutės galėtų būti pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio kultūrinio sąmoningumo motto. Tačiau tai nebuvo plačiu mastu ir pakankamai giliai pajusta.

Nepriklausomoje Lietuvoje kultūrinio intereso sfera iš individo santykio su visata susiaurėja į Vakarų civilizacijos (arba kai kur „revoliucinio judėjimo") ir lietuvių liaudies kultūros santykio plotą. Dešimtmetyje prieš Pirmąjį pasaulinį karą ir Vydūnas, ir Čiurlionis, ir Krėvė intensyviai domėjosi Indijos civilizacija. Nepriklausomoje Lietuvoje jokia nevakarietiška civilizacija tokių reikšmingų kūrybinių asmenybių taip intensyviai jau nebetraukė. Kinija, arabų pasaulis ir (išskyrus Krėvės bei, po Antrojo pasaulinio karo, Icchoko Mero atvejus) žydų tradicija lietuvių sąmoningumo lauke gilesnio įspūdžio apskritai nepaliko. O afrikietišką motyvą svarbaus literatūros veikalo esminiu elementu teįvedė, išeivijoje po Antrojo pasaulinio karo, Algimantas Mackus („Baladėje apie gerąjį John'ą"). Vėlesniaisiais metais ir sovietinėje Lietuvoje vėl atsiveriama pasauliui už Vakarų civilizacijos ribų. Bet nepriklausomas Kaunas pernelyg buvo įsikandęs į mažos valstybės sostinės pareigas.

Nauja, giliau autentiška urbanistinės kultūros tradicija, iš kurios būtų galima pergyventi pasaulį jau tiek pat intensyviai, kiek jis pergyvena save, gal pradėjo klostytis į nepriklausomybės pabaigą; bet save išmėginti ji tegalėjo karo, okupacijų ir egzilio laikotarpyje, kuris ją iš dalies sunaikino. Šios tradicijos formavimuisi, be to, kliudė „kovingų misijų" fetišizmas: tai kurti proletarinę kultūrą, tai „priešintis kultūrbolševizmui", „kreipiant Lietuvą" į beveik vėliausius europinius „Vakarus". Žinoma, nepriklausomoje, kaip ir vėliau sovietinėje, Lietuvoje visur augo dalyvių ir

kultūrinių produktų skaičiai. Tačiau skaičiai kartais tik išblaško dėmesį, nepalikdami jo pakankamai, kad susikoncentruotume ties pagrindinėm, gyvenimą peršviečiančiom vertybėm.

Nepriklausomos Lietuvos kultūrinio proceso gelmėse įžvelgiame įtampą tarp *energingos akcijos* ir *subjektyvumo išlaisvinimo,* abiem atvejais suvoktų autonomiškais tikslais, nepalenktinais nei visuomeninių nei kosminių sistemų suverenitetui. (Žinoma, tebeveikė visuomeninės ir kosminės sistemos, bet tai buvo paveldėti, nebenauji dalykai.) Iš šios įtampos kyla tai, kas laikotarpio kūrybinėse pastangose autentiškiausiai nauja. Niekas, atrodo, nėra savyje harmonizavęs abiejų šios dilemos pusių arba tarp jų tarpininkavęs. Peršasi išvada, kaip nepriklausoma Lietuva — mažiau kultūriškai integruotas, ne tiek savo gelmėse tarpusavyje rezonuojantis periodas, kaip prieškario dešimtmetis. Kultūriniame vyksme daugiau pasiekta subjektyvumo išlaisvinimo (Jonas Aistis ir t.t.), negu energingos akcijos *(Keturi vėjai, Trečias frontas)* linkme. Bet suabejotina, ar net ir subjektyvumas buvo pakankamai išlaisvintas.

Akcijos energingumą etiniu principu vertė Kazio Borutos radikalumas.

> Pagrindinė rašytojo koncepcija — žmogaus gyvenimo prasmę sudaro protestas, nerimas ir maištas. . . . Vienoje barikadų pusėje nerami žmogaus dvasia, kitoje — žmogų tramdanti galinga valdžios mašina: policija, šnipai, kalėjimai, teismai ir t.t. . . . pozityvi išeitis skendėjo tirštuose romantiniuose ūkuose, abstrakčiose „pavasarių" ar „saulėtekių" vizijose. Svarbiau jam yra kažkur eiti, nesitenkinti esamybe, negu apibrėžti ėjimo ar pasiryžimo ribą. (Albertas Zalatorius)

Borutos veržimasis neretai pakildavo į retorinę bravūrą:

> Ant mūsų pečių
> galės atsiremti ir Maskva, ir Niujorkas,
> nors mudu tarp milijonų tik dviese . . . —

išreiškiančią ir Borutai būdingą revoliucinio tikėjimo suasmeninimą, ir daug kam nepriklausomoje Lietuvoje bendrą, skubėti vertusį pasitikėjimą savo pačių energingos akcijos galimybe. Boruta šiai vizijai liko ištikimas visą gyvenimą, ir su sovietinės Lietuvos kalėjimais santykiavo taip pat, kaip ir su nepriklausomosios: už neramią dvasią sėdėjo abiejuose.

Salomėja Nėris autentiškai atvėrė tik erotiškąjį katalikybės suformuotos moters išlaisvinto subjektyvumo variantą ir tradicišką bausmės už išsilaisvinimą laukimą:

Be bažnyčios, be altorių,
Be sumainymo žiedų . . .
. . . . . .
O galinga pagunda! — Ir šventieji suklumpa . . .
Pabučiavimas tavo — pavogta kibirkštis.
. . . . . .
Sudeginkit mane — kaip raganą!
Sudeginkit mane žėruojančiame laužė!
. . . . . .
Jis valkata! *Jis* — *paskutinis*!
Šaukia žmonės. O aš vos gyva.

Bausmės už išsilaisvinimą — sukilimą prieš tradiciją — laukė ir Boruta, ir vėliau išeivijoje po II Pasaulinio karo Antanas Škėma. Šis konservatyvus bruožas gana būdingas lietuvių avangardinei literatūrai ir gal padeda suprasti vėlesnį egzilio su mirtimi, kaip galutine bausme, sutapatinimą. Ir Boruta, ir Škėma bausmę suvokia krikščioniško repertuaro metaforomis.

Didžioji nuodėmė nebus man atleista,
ir atleidimo gal aš nemaldausiu.
Vis tiek, ar virvė, ar kulka,
o galą gausiu.
Raudos manęs papieviai,
ir gailiai verks po kryžiumi mama,
bet man — tikram bedieviui —

kryžiuotis jokia naujiena.
Nebus juk paslaptis,
kad aš —
ant kryžkelių atstoju Kristų . . .

Ramus Biliūno pasitikėjimas Dievą pakeičiančiu žmogumi čia pavirtęs egzaltuotu, desperatišku, ne laimėjimą, bet pačios pastangos grožį teigiančiu ritualu. Pasitikėjimą, kad kairės sąžinė neišvengiamai sutampa su žmonijos išsilaisvinimo vyksmu jau buvo sukrėtusi Rusijoje krauju įsitvirtinusio komunizmo patirtis. Ši aplinkybė būtų turėjusi kairės galvojimą egzistenciškai pagilinti, jį pagrįsdama sąžininga pačios kairės iliuzijų analize. Lietuviškosios kairės moralinė vaizduotė rusų patirties buvo greičiau paraližuojama.

Nėries pasmerkimas lauke už erotinį impulsą, Borutos — už atplyšimą nuo kaimo, gimtosios aplinkos, už dalyvavimą nenatūraliojoje miesto civilizacijoje. (Erotika jam buvo daugiau kovojančiųjų solidarumo simbolis.) Antanas Škėma trisdešimt metų vėliau išeivijoje pasmerkimo lauks už ieškojimą ir ištikimybę savo paties žmogiškumui. Išsilaisvinimas lietuvių moralinės vaizduotės autentiškiausios savivalgos sluoksnyje dar XX a. antrajame ketvirtyje — o kai kur ir vėliau — anachronistiškai reiškė išsilaisvinimą nuo religijos, nuo kurios nebuvo galima išsilaisvinti.

Daugiausia dėmesio sulaukusį nepriklausomos Lietuvos moralinės vaizduotės produktą (gal kiek nušviečiantį tuometinės „pagrindinės krypties" moralinę evoliuciją) randame Vinco Mykolaičio-Putino nagrinėtoje visuomeninės kontrolės ir asmeninio išsilaisvinimo problematikoje. Putinui *Altorių šešėly* romane (1932-33) moraliniai klausimai kyla žmogaus santykiuose su institucijomis — ne tiek su konkrečiais žmonėmis, kiek su organizuota visuomene ir jos priimtais papročiais.

Bent taip yra vyrui, gyvenančiam *šiandieninėje realybėje*. Moteriai moralinė problematika „Nuvainikuotos vaidilutės" dramoje (1927) — tiesa, tuomet dar kunigui Mykolaičiui ateitininkų užsakytoje — prisistatė kitoje, *mitologinėje*

plotmėje, ir buvo kitaip, ne tiek jos pačios, kiek ją veikiančių gamtinių ir mistinių jėgų sprendžiama. (Ar tuometiniam literatūrinės tvirtovės aukštybių sąmoningumui būdinga, kad vyro ir moters moralinė problematika tuose veikaluose santykiavo kaip šiandieninė realybė su mitologiniu spektakliu?). Moralinės problemos sprendime moteris buvo Putino susieta ir su amžinaisiais gamtos procesais, ir su religijų pasikeitimu, ir su tautos likimu. Tačiau, kaip ir Vydūno dramų, taip ir „Nuvainikuotos vaidilutės" sprendimas nėra nei literatūriškai vykęs, nei lietuvių sąmoningumo sraute išlikęs — nors Antanas Maceina jos heroję ir lygino su Aeschilo Prometėjum, lietuviškąją versiją laikydamas filosofiniu požiūriu netgi geresne. (Maceina ta proga 1947 m. *Tremties metuose* paskelbė dėsnį: „Kultūrinė kūryba . . . yra daugiau vyro privilegija. Nors moteris šiose srityse sugeba padaryti ir gražių dalykų, vis dėlto išviršinis pasaulio tvarkymas, objektyvinių kūrinių gaminimas nėra būdingas moteriai iš esmės". Moterys turinčios aukštesnę paskirtį — gimdyti.)*(9)*

Putino vyriškosios moralinės vizijos esmė išreikšta šiose *Altorių šešėly* ištraukose:

> Jis pajuto, tarsi turįs savy kažką brangaus, ką reikia apsaugoti nuo kitų, jis pasijuto atsparus nepasiduoti — kam, jis gerai nežinojo, bet kažkam, kas būtinai kėsinsis tą turtą iš jo išplėšti.
>
> Dėl to kartais vienatvės ir įsimąstymo valandom jį apsemdavo klaiki nuovoka, kad jis gyvenime yra vienų vienas, kad jis džiaugtis tegali vienas, kad jis turi vengti draugų ir pažįstamų, o klaidžioti svetimųjų minioj. Būti savimi jis tegali vienas arba nepažįstamųjų tarpe.
>
> Jis jausdavo . . . augantį pasiryžimą, nusikračius dvasininkų luomo varžtais, atsidėti vien literatūrai, pažinti žmones ir pasaulį, ruoštis kūrybai ir tik jai savo gabumus ir patyrimus *sunaudoti.* Gyvenimas, manė jis, yra didžiausia vertybė ir neturi būti jokių formalių kliūčių jį *tikslingiausiai ir vaisingiausiai sunaudoti.*

. . . žmogaus gyvenimas nuo senų senovės yra suvaržytas daugelio nuostatų, kurie dažnai trukdo mums pasireikšti ir *veikliai išnaudoti* visas savo jėgas. Tų nuostatų prasmė dažnai mum jau nebeaiški, bet jie taip stipriai įsišaknijęs mumyse ir mūsų aplinkumoj, kad, *jei mes išdrįstam juos sulaužyti*, tai esame priversti daug kentėti, o kartais ir žūti . . . Taigi išvada aiški: raukime iš gyvenimo tokius principus, kurie, patys būdami nevaisingi, trukdo kitiems gera daryti, *savo galias sunaudoti* ir pasmerkia beprasmiškai kankintis.

Vyriausias principas mano gyvenime yra tas, kuris leidžia *tobuliausiai ir vaisingiausiai išnaudoti* man savo pajėgas ir gabumus. Visa kita — varžtai, kuriuos saugoti netikslu ir prietaringa.

Kas čia nauja lietuvių sąmoningumo istorijoje? Pirma, subjektyvaus asmeniškumo („kažko brangaus", vidinio „turto") apgynimas nuo kitų — kaip tik tai, kas Sartre'ui ir jo draugams įkvėps didžiausią panieką — tampa svarbiausiu moraliniu reikalavimu. Tai, kas paties individo dvasios gelmėse — turtas. Vidinį turtą reikia saugoti ne nuo išnykimo, nes jis pats savyje brangus, bet nuo kitų, pasikėsinusių jį išplėšti, nes jis — privati nuosavybė. Kiti — grėsmės inkarnacija. Jų grėsmingumas kyla iš jų visuomeninės padėties: žmogaus santykis su savo egzistencija traukiasi į socialpsichologinį rezervatą. Šalia „draugų ir pažįstamų" grėsmės driekiasi „svetimųjų" teritorija, traukianti „pažinti žmones ir pasaulį". Savęs pažinimo problema, kamavusi Čiurlionį, jau *atrodo* išspręsta.

Antra, subjektyvaus asmeniškumo gynimas į pirmąjį planą iškyla ne todėl, kad individas būtų tapęs gilesne paslaptimi, savo vidiniu turiniu „keistesnis" ar platesnės sferos savo laisvei reikalaująs, negu jis anksčiau buvo (Krėvės ar Šeiniaus prieškarinėj kūryboj jis kur kas keistesnis, sunkiau integruojamas), bet todėl, kad visuomenė pajėgesnė skverbtis į individą, nepalikti jo vieno su jo paties protu ir sąžine. *Altorių šešėly* vaizduojamoji visuomenė visomis savo organizuotomis ir privačiomis apraiškomis

kėsinasi asmens integralumą palaužti, kad jis tarnautų konvencijų ir kompromisų ramybei. Ką jis tiki, kas jam rūpi — visuomenei nesvarbu, tik kad jis elgtųsi kaip „visi kiti" jo padėty esantieji. Niekas nepripažįsta žmogaus (šiuo atveju, net gana tradicinių, ramių kūrybos ir laimės aspiracijų žmogaus) teisės egzistuoti pagal savo paties prigimtį, nesislepiant ir nepretenduojant.*(10)*

Susidaro įspūdis, kad nepriklausomoje Lietuvoje vyko ne žmogaus laisvėjimo, o visuomenės kraujagyslių sukalkėjimo, sustabarėjimo procesas. Savosios visuomenės reikalavimai miesto inteligentiją glaudžiau supo, išlikti nepriklausomu nuo visuomenės skverblumo į žmogų buvo pasidarę sunkiau, negu dešimtmetyje prieš Pirmąjį pasaulinį karą, kai lietuviškos miestiškos tradicijos tik klostėsi, bet dar negalėjo komanduoti. (Ir kada daug kas dar gyveno, bent iš dalies, tarp „svetimųjų", nevisiškai „savųjų" hegemonijos pasiekiamas.) Putino romano aplinkoje nematyti jokio dvasinio sąjūdžio, ginančio individo laisvės ir šv. Bernardo prieš septynis šimtmečius skelbtąjį „mano paslaptis — man" principą. Tokio sąjūdžio, be kurio neverta miestiškoje civilizacijoje gyventi (ir neįmanoma išsiugdyti miestišką moralinę kultūrą).

Trečia, savo kovoje už asmeninį integralumą individas vienišas, tepadedamas tik moters. Moteris čia bene pirmą sykį lietuvių prozoje pristatoma kaip moralinė vyro laisvintoja, ir už tai Putinui galima daug ką atleisti. Tačiau moters laisvinti (kaip Povilas Višinskis laisvino Žemaitę jos kūrybiniam darbui) Putinui arba jau nebereikia — jinai Amerikos lietuvė, protestantė ir turtinga, taigi savaime laisva — arba neįmanoma. Moderniai simetrišką vyro-moters santykį — Biliūno bendrą kovą, Čiurlionio paralelų kūrybiškumą — Putinas pakeičia archaiška, nors ir jautriau erotizuota, vyrų ir moterų veiklos sričių diferenciacija išlikusia, atrodo, ir nepriklausomos Lietuvos auklėtinių paveldėjime.

Ketvirta, Putino romano herojus siekia tik savo paties, nepriklausomo rašytojo, išsilaisvinimo iš jį apsiautusio institucijų ir įsisenėjusių priklausomybių voratinklio. Jo moraliniai veiksmai nėra įjungti į jokį bendrą žmonijos siekimą, kaip jie savaime jungėsi Biliūnui ir Čiurlioniui. (Tiesa, Putino herojus ima skelbti savotišką kastų, kaip Indijoje, moralybę: griežčiausią discipliną, be jokių „laisvių" ir silpnybių toleravimo, kunigams, tinkantiems savo profesijai; visišką laisvę pasauliečiams, įskaitant ir jį patį, iš kunigijos besitraukiantį. Bet tokios retrogresyvios luominės moralybės žmones tik atskiria, o ne juos bendruose siekimuose sujungia. Kiekvienu atveju, Vasariui svarbu jo paties laisvė pasaulietinėje sferoje, o ne kunigų luomo reforma.) Penkta, išsilaisvinimo siekimas įteisinamas tuo, kad tik nuo visuomenės taisyklių laisvas individas gali savo gyvenimą „tiksliausiai ir vaisingiausiai sunaudoti".

Čiurlionis kalbėjo *moralinio veikėjo* kalba: „kuo daugiau iš savęs reikalauti", „ką nors duoti žmonėms". Putino Vasaris ir Auksė kalba *kultūrinės veiklos racionalizatorių* terminais: „gabumus ir patyrimus sunaudoti", „veikliai išnaudoti visas savo pajėgas" — apie savęs, kaip kokio riboto gamtinio ištekliaus, eksploatavimą kultūros labui. (Kad čia kalba ne vien literatūrinis personažas, bet ir jo autorius, matyti iš Mykolaičio-Putino 1948 m., jau sovietinėje Lietuvoje, laiško A. Kazragiui: „Viena tėra svarbu: kad mūsų gyvenimas būtų turiningas, prasmingas, kad mes kaip galima vaisingiau sunaudotume savo gabumus, išnaudotume mums duotas galimybes sukurti ką nors gero ir gražaus".)

Ką nors duoti žmonėms — ir duoti visa, ką pajėgi — yra kiekvieno subrendusio žmogaus troškimas. Bet ar tai turėtų reikšti, kad žmogiškoji patirtis akumuliuojama kaip kūrybinei laboratorijai reikalingų chemikalų sankrova, kad jos vertė tiesiai proporcinga iš jos išsiliejančiam rašalui? Žmogaus patirtis pati savyje slepia vertybes, kurių žėrėjimo užtenka ir netransformavus jų į bet kurią kūrybinės

komunikacijos kalbą. O jeigu jos transformuojamos, tai juk nebūtinai kaip vidinis „turtas", kurį reikia „saugoti nuo kitų" ir tik „veikliai išnaudoti", bet kaip savęs ir kitų peršvietimas, išdeginimas, esminių žodžių išieškojimas.

Talento sunaudojimo kultūros labui — t.y. kapitalo investacijos į produkciją — motyvai *Altorių šešėly* atsiranda tik vaizduojant nepriklausomos Lietuvos periodą ir (kadangi jie nėra įsišakniję nei ankstyvesniuose romano tomuose, nei Putino simbolistinėje poezijoje) skaitosi lyg koncesijos to periodo reikalavimams, šiam viktoriškam lietuvių sąmoningumo istorijos laikotarpiui priimtina elgesio paaiškinimo retorika. Lyg nebūtų Putino herojui užtekę sąžinės, meilės, protinio apsisprendimo ar vidinio subrendimo savo veiksmui (nukunigėjimui) pagrįsti!

Putino laisvės pagrindimo retorika, pastebime, analogiška kapitalizmo retorikai. Kaip klasikiniam kapitalistui laisvė nuo institucinių varžtų buvo tik pelno gamybos sąlyga, taip Putino poetui laisvė nuo institucinių varžtų yra sąlyga kultūriniam produktyvumui. Ir kaip klasikinis kapitalistas, vadovaudamasis savąja logika, atsisakytų laisvės (ir yra daug kur jos atsisakęs), jei to reikalauja ekonominis produktyvumas ir pelnas, taip Putino poetas galėtų atsisakyti ne tik laisvės, bet ir bet kurio savo gyvenimo elemento — vedybų, į kurias jis eina romano gale, politinių principų, ištikimybės tiesai —, jeigu tais jį patį menkinančiais savo esminių žmogiškų elementų atsikratymais galėtų pakelti savo kūrybinį produktyvumą.

Laisvė yra būtinybė savęs klausti ir pastanga savaip suprasti, ką žmogui jo paties gyvenime reiškia būti žmogumi. Jis laisvas, kol jo egzistenciją persunkia, niekam netapdamas priemone, šis klausimas ir stengimasis suprasti.

Nepriklausomoje Lietuvoje matome nemaža pralaimėto išsilaisvinimo — laisvės galimybės išsigandimo — žymių. Kaip buvo naudojamasi nepriklausomybe, kad kaip tik nepriklausomybės epochoje prigeso vidinio nepriklausomu-

mo ir visuotinio polėkio drąsa, kurios daugiau buvo parodžiusi Vydūno, Čiurlionio ir Krėvės karta?

Išliekančią konservatyvią moralinės vaizduotės kryptį atstovauja Juozo Grušo novelėse *(Sunki ranka,* 1937) jaučiamas tikėjimas, kad ir padoriame žmoguje slypi blogio jėga, kuri gali, susidarius atitinkamoms sąlygoms, nesulaikomai prasiveržti — bet, išeikvojusi savo siautimą, ir vėl nurimsta; negalime pasitikėti ir gerų žmonių prigimtimi, kuri palieka, krikščioniškajai tradicijai atitinkančiais terminais, visada dvilypė. Nauja šioje humanistiškai konservatyvioje vaizduotėje tik gilesnis negu anksčiau lietuvių prozoje žmogaus moralinio nepastovumo pojūtis.

Grušo problema — ne išsilaisvinimas, bet sugrįžimas. Grįžtama į paprasčiausią žmoniškumą, galėjusį (ir galintį) egzistuoti bet kada, nepriklausomą nuo visuomeninės aplinkos ir nereikalaujantį jos keisti. Grįžtama ne kurio nors „moralės mokslo" įtakoje, bet spontanišku žmogaus impulsu. Grušas — egalitarinis konservatorius, suieškąs žmogišką gerumą, ir ateičiai išliekantį solidarumo pagrindą, natūraliose kiekvieno žmogaus galimybėse. Jo žmogus smunka veikiamas aplinkybių, atgimsta savo paties prigimtimi. Tačiau kad sugrįžtum į savo tikrąją prigimtį, reikia sukrėtimo, „krizinės situacijos" individo patirtyje.

Išeivijoje daugiau esame apsunkę kūrybiškai nevaisinga dogmatiškų konservatorių moralistika. Ieškančio konservatoriaus Grušo pasaulėjautos pagrindai susiformavo nepriklausomoje Lietuvoje, bet didžiąja dalimi ji buvo išreikšta (ten, kur buvo labiausiai reikalinga) sovietinėje.

Nepriklausomos Lietuvos antrojo dešimtmečio literatūriniame pasaulyje įtikinamai skambėjo Jono Aisčio (tuomet dar Kossu-Aleksandriškio) nusiskundimas „Džiaze":

> Bet kas iš to, kai piršto nepajudini,
> Bet kas iš to, kad ten, krūtinėj, sopa.
> Aš gyvenu agoniją ir rudenį
> Su merdinčia, su mirštančia Europa.*(11)*

Ne vienam šios „kultūros krizės" sprendimas buvo 1935 m. jaunųjų katalikų intelektualų žurnalo *Naujosios romuvos* redaktoriaus Juozo Keliuočio pasiūlytasis archaizmas:

> Vadų principas įgimtas žmogui . . . Visas kosminis gyvenimas ierarchiškas . . . Visas socialinis, tautinis ir politinis gyvenimas ierarchiškas, kiek jis organiškai susijęs su kosmosu . . . Liberalizmas, ardydamas kosminį ierarchiškumą, griauna visuomenės organiškumą . . . *Kultūra, asmenybė, tvarka . . . Tik šiukšlių krūva neierarchiška.*

1942-1965 (1970): kova prieš ištuštėjimą savo ir kitų egzistencijoje

Ketvirtajame atgimusios Lietuvos sąmoningumo istorijos periode, įsitvirtinusiame apie 1942 metus (jo žymių esama jau nuo 1938 m.), įvyksta skilimas tarp kūrybinio proceso išeivijoje ir sovietinėje Lietuvoje. Iki maždaug 1955 m. sovietinėje Lietuvoje nedaug galima kalbėti apie autentišką sąmoningumo reiškimą kūryboje. Po to įsigali kultūrinio *paveldėjimo* ir XX a. vidurio istorinės *patirties* įtampų rekonstrukcijos. Išeivijos kultūrinio sąmoningumo pagrindine ašimi tampa *prarasties* ir *išlikimo* dilema.

Pirmasis pasaulinis karas nebuvo taip esmiškai sukrėtęs lietuvių galvosenos, kaip jis sukrėtė vakarų Europą. Jei Europoje griuvo ištisos pasaulio sampratos ir su dideliu įnirtimu buvo rausiamasi tarp mirusių tikėjimų fragmentų, siekiant ir išreikšti savo praradimo skausmą, ir ieškoti naujos, „nekaltesnės" kalbos, — tai Lietuvoje šis vertybių perkratymo amžius gilesnių pėdsakų nepaliko. Nepriklausomybės atgavimo džiaugsmas ir savosios valstybės kūrimo rūpesčiai buvo užgožę pasaulio — viso prieškarinio gyvenimo būdo, esminių civilizacijos pagrindų — griuvimo garsus. Kas Vakaruose buvo mirtinai rimtas dalykas, žmogiškosios egzistencijos gynimasis prieš jai gresiančią prapultį, lietuviuose virto intelektualiniu žaidimu, trumpalaikiais, žymiai švelnesniais dar prie savo žemės prisirišusių ir liaudies

kultūros kuklumo, smulkiosios skalės, lyriškumo ir „sveikumo" nepraradusių žmonių literatūriniais eksperimentais.

Tikrai gili paveldėtojo pasaulio griuvėsių sąmonė lietuvius pasiekė tik Antrojo pasaulinio karo metu. Žmogaus egzistencijos pagrindų prarasties jausmo šaltinių tenka ieškoti ir vėliausioje Vakarų literatūroje (*nesąmonė teigti, kad šio* laikotarpio jaunieji rašytojai ją „stvėrėsi skaityti" tik pokario išeivijoje), ir tiesioginiuose, visus pirmą kartą po priverstinio Lietuvos krikšto esmiškai sukrėtusiuose pergyvenimuose: Lietuvos okupacijose, drastiškuose socialinės sistemos ir dominuojančios ideologijos pasikeitimuose, masiniuose žmonių kankinimuose, deportacijose ir žudymuose. Rezistenciniai sąjūdžiai ir naujoji „žemininkų" ir „nužemintųjų" poezija — skirtingi, bet (kurį laiką) paralelūs atsakymo į tą pačią istorinę destrukciją būdai.*(12)*

Prarasties pojūtis intensyviausiai išreikštas išeivijoje, kur, šalia bendrųjų „civilizacijos pagrindų griuvimo", buvo galima (kiek vėliau) pajusti ir savosios „bendruomenės ištirpimas". Bernardo Brazdžionio pirmųjų išeivijos metų, Vokietijoje, kūryboje prarasties pojūtis ribojasi tėvynės ilgesio ir viso likusio pasaulio nereikšmingumo motyvais:

Kai raudojai be tėvynės
Tu po svetimu dangum,
Degė žvaigždės ten auksinės,
O nerodė kelio mum.

Į tą visam pasauliui, išskyrus Lietuvą, svetimumo jausmą, įsisenėjusį nemažoje išeivijos dalyje, Liūnė Sutema atsakė maždaug penkiolika metų vėliau, Amerikoje:

Nebėra nieko svetimo,
vaikai šviesiais, vaikai tamsiais veidais
dainuoja dainą apie pelę,
tą pačią, tik kita gaida —

Bet Alfonsas Nyka-Niliūnas žinojo, kad:

Nuodingas
Nebegrįžimo siaubas jau įsisunkė į mano gomurį ir trykšta
Iš kiekvieno žodžio; benamės smiltys šaukia,
Kad tavo vardo nebėra šaltose albatroso akyse.

Nebėra ir paties žmogaus (bet ne viso jo nebėra), kaip Antano Škėmos paskutiniajame eilėraštyje:

Yra didelės naktys, ir nėra manęs.
. . . . . .
ir kriauklėse aidi senas prisiminimas:
uostas, vanduo, žuvų akyse
mano meilė.

Šiame periode pradėjusių rašyti poetų (ir nepoetų) kūryboje prarasties jausmas egzistenciškai gilesnis, liečiąs pačius žmogiškosios būties pagrindus, iki tol savaime suprantamomis laikytas esmines žmogaus įsišaknijimo būtyje prielaidas.

I

Raktinė šios sąmoningumo struktūros perspektyva įžvelgiama jau 1938 m. rašytame Alfonso Nykos-Niliūno „Vabalėlio prisikėlime":

Kartą vaikystėje radau kažin kokių keistų vabalų kaimelį, pastatytą iš mažyčių žemės kauburėlių. Ilgai stebėjau jo buitį, kol pamačiau, kad ten vyko tai, ką mes patetiškai vadiname gyvenimu. Vieni vabalai buvo dideli, stiprūs, gražūs, paauksuotais sparnais ir žvilgančiomis pažandėmis; kiti — maži ir apskurdę; vieni seni, kiti jauni. Bet vienas ypatingai skurdžios išvaizdos, nudžiūvusia koja ir ašara žvilgančiomis akimis vabalėlis visą laiką triūsė, nešiodamas aiškiai persunkias jam naštas, nuolat sustodamas ir klupdamas.

Tada atėjo mano draugas ir netyčiomis sumindžiojo viską: kaimelį su stipriaisiais ir silpnaisiais ir tą šlubą vabalėlį, *su amžinybės ir prisikėlimo viltimi nešiojusį nepakeliamas naštas.*

Sąmoningumo išeities taškas — griaunamoji egzistencijos galia ir iliuzijų reikšmės klausimas.

Jau 1942 m. Vytautas Mačernis formuoja beiliuzinės kovos idealą:

> . . . aš vėl regiu, —
> Kaip nykią naktį dykumų keliu smėlėtu,
> Skausmingų abejonių lydima,
> Tačiau be aimanų, be skundo, susikaupus ir iš lėto
> Į priekį smelkiasi naujoji milžinų karta.
>
> Jinai netrokšta pergalės. Ir žino, kad lauktoji pažinimo saulė
> Pro nežinios tirštuosius debesis jai niekad nenušvis,
> Bet išvidinio nerimo pilna ji veržias . . . nugali pasaulį,
> Ir pagaliau sumerkia tamsoje šviesos pasilgusias akis.

Mačerniui buvo svarbiau ne tiek kitiems nešti šviesos, kiek pačiam savyje švytėti, veržtis į šviesą kaip į savo paties *peak experience:*

> Jeigu kas nors vertingo yra tiek šiapus, tiek anapus, — tai aukštosios akimirkos, kurių metu žmogus išsiskleidžia visatos pilnatvėje. Tu klausi, kas yra gyvenimas, ir aš atsakau: *aukštosios akimirkos* . . . mokėkim gyventi nors ir *dūžtančiose formose.* Mes patys esame šviesa, mes patys esame saulė, todėl neaimanuokime, jei aplinkui tamsu . . .

Kiekvienam — jo paties atsakomybė būti aukštąja akimirka dūžtančiose jo paveldėto pasaulio formose. Iš tokių heroiškų individualistų, kurie niekur nelaukia ir iš nieko negaus pagalbos, turi susiformuoti nauja, ne laimės, bet šviesos siekianti karta. Laimė ir šviesa, kurios Biliūno kolektyvinėje programoje sutapo, išsiskiria individualiuose gyvenimuose patiriamomis priešingybėmis.

Pirmu žvilgsniu nepastebime reikšmingo milžinų kartos apribojimo. Neramus veržimasis Mačerniui (kaip anksčiau Maironiui) — išimtinai vyrų privilegija.

Dėl sapnų, kurie nuo jos nutolę,
Moteris didžiuojasi ir myli vyrą.

Jos gyvenimas yra sunkus ir kietas,
Bet jinai išmoko jį lengvai panešti,
Vien tik vyras nesuranda žemėj vietos;
. . . . . .
Tuštumon panerdamas akis liūdnas.

Šis „natūralus" (lietuvių kalboje tik XIX a. gale konservatyviosios inteligentijos sukonstruktuotas) vyrų ir moterų skirtumas dar visai neegzistavo Donelaičiui, o Biliūnas, Vydūnas, Čiurlionis ir Boruta buvo sąmoningai atsisakę jį pripažinti. Susidaro įspūdis, kad keturiasdešimtųjų metų avangardas, giliau nepaliestas radikalių politinių vizijų, moteris grąžina į tradiciškesnes jų vietas.

Tačiau ši tendencija ne visuotinė: Nykos „Trečiojoje elegijoje" apie moterį rašoma kaip apie audringą ieškotoją, panašią į visur kitur vyrišku balsu kalbantį autorių:

Dažnai Tavo dvasia išsimuša iš šio dienų kalėjimo
Ir vėl nuėjus sėdi tarp išmėtytų žaislų,
Kur guli švino kareivėlis paskutinę kovą pralaimėjęs,
Ir nepasiekęs, kaip ir Tu, čia iliuzorinių tikslų,
Žadėjęs, kaip ir Tu, parnešti saulę
Ir nuostabios šviesos *visiems* atnešti į namus . . .
. . . . . .
Todėl tegu dar kartą amžinos Tiesos siekimui kyla rankos
Ir lūžta, neišlaikę viso žemės liūdesio sunkaus;
Tegu idėjų audros blaško Tavo kūną melodingai lankstų,
Tegu jis pasirodo ringuose šalia kovojančio žmogaus
Ir tik tada tegu ant žemės krinta
Ir miega supamas vėlyvo rudenio naktų giesmės . . .

„Trečioji elegija" — „Laimės žiburio" variacija kitoje sąmoningumo struktūroje. Niekas tiksliau neatskleidžia mūsų sąmoningumo formų kitimo kaip šių dviejų tekstų apie šviesos siekimą palyginimas.

II

Jonui Biliūnui, 1905 m. žvelgusiam į dar neįgyvendintą ateitį, šviesos siekimas galėjo turėti tik pažadėtąjį galą. Keturiasdešimt metų vėliau Alfonsas Nyka-Niliūnas mato jau šviesa tikėjusio žmogaus praeitį:

Bet, štai, tada naktis ant rankų miestą prieš akis iškėlė:
Gatve išvargintas linksmybių grįžo, lyg pamišęs, neramių
žmonių būrys.
Kažkam ten baisiai slėgė galvą vystančios plaukuose gėlės,
Ir gatvės lempa švietė, lyg vaikystėje svajotos Laimės Žiburys.

O jiems visiems ten buvo baisiai tuščia
Ir liūdna. Bet širdyse bujojo *meilė šitai tuštumai* baisi,
Nes nuovargis ir valandos namo parėjus rūsčios
Primindavo, kad jie *nuo visko žemėje laisvi*.

Savy nešiodami sunkius dangeraižius, bet amžini benamiai,
Valdovai nuostabių sapnų ir daugelio užgesusių liepsnų . . .

Mūsų uždavinys — atpirkti praeities utopijas, griuvėsiais tebespindinčias mūsų kraujuje. Bet taip įtikinančia lietuvių kalba galima kalbėti tik po Antrojo pasaulinio karo, istorinei patirčiai pavirtus metafiziniu šauksmu.

III

Šiandieną mano kraujuje sušalti baigia Dievas
Ir sunkiose konvulsijose miršta kūno akmeny;

Nes aš nebeturiu nei motinos, nei tėvo, nei tėvynės, nei idėjos,
Nei vieno artimo, nei vieno tolimo žmogaus.

Iš prarasties momento dvidešimtojo amžiaus vidury prasideda kelias į žmogų.

Ties dvaro vartais įėjau į rūsčiai šlamančią alėją.
(Atsiminiau dar iš vaikystės jos takus.)
Ten pro mane akis paslėpusi praėjo
Sena vienuolė, vesdama *žemėtus prieglaudos vaikus*.

Kurie tamsiais koridoriais į savo vienumą parėję,
Ilgai dar žaisdavo grubiai išpjaustytų žaislų būry,
Kol, apkabinę medines pajacų galvas, pasinerdavo sapnuos ir vėjuos,
Ir *paskutinį kartą* pabučiuodavo jiems galvas senas žiburys.

Žmonės, dar nepabudę sąmoningam savo egzistencijos supratimui, reikalingi rūpestingos priežiūros. Juos prižiūrėti nesunku: pakanka daiktų ir pramogų, ir jie jais ramiai žaidžia iki numiršta. Bet savo būties sąmoningumas atskleidžia žmogiško pralaimėjimo neišvengiamybę:

Ten, kur tamsoj žiūrėjo alkani šviesos veidai ir metafizinėje nevilty paskendę akys, —
Laukais *sunykusių vaikų būrys* su knygomis, lyg su žibintais, bėgo nugalėti sutemų,
Bet jie, kelionėje herojiškai kovoję su tamsa, apako —
Ir parvedė, ilgai ieškojęs, ištikimas brolis skurdas į namus.

Sąmoningas žmogus, nepasidavęs jį naikinančių jėgų prievartai („Bet aš pabėgau, tolimus laukus palikęs . . ."), tačiau iki savo gelmių pažymėtas jos supratimu („Nes nepabėgau iš savęs ir liūdesio, kurs gimė su manim"), egzistencijos ribotumo laužomų žmonių akyse mato jų istorinių sąjūdžių reikšmę.

Išvydęs juos aš supratau, kodėl jų akys pasilieka amžinai bespalvės,
Kodėl jie kada nors sunkiose revoliucijų kovose miršta,
Kodėl *palaiminti, kurie kovoja nepažindami teisybės,*
Kodėl *į amžinas tamsybes jie prasmingai krinta,*
Kodėl didysis jų laimėjimas yra mirtis,
Kodėl tik po mirties jiems amžina šviesa (arba tamsa) langai užsidega,
Ir žemėj plaka jų *ištikima kovos draugams širdis.*

Žmogus gyvena ir miršta nežinojime, bet jo ištikimybę galima gyvenime pažinti, ir ji lieka mirties nesunaikinama. „Aš" palieka „jų" kovą branginančiu stebėtoju, žinančiu, kad tik

tie, kurie „kovoja nepažindami teisybės", kurių kova apdengta iliuzijomis, jaučia, kad jie „prasmingai krinta". Sąmoningas žmogus nebeturi savo paties prasmingo žuvimo iliuzijos.

Bet ir sąmoningam žmogui šaukia kito žmogaus balsas:

Žmogus — gamtovaizdis, žmogus — vanduo ir purvas
Raudojo šiurpulingą skundą:

Žmogus — iš nepastovių, žemiškų elementų sudėstyta gamtos dalis, neabejotina savo nuosavybe teturįs objektyvųjį savo menkystės (ir brangaus savo tikėjimų laikinumo) supratimą:

Ir aš tada taip ryškiai pajutau, koki beprasmiški pasauly
žodžiai;
Kad tiktai mes juos nuolatos viltim aprengiam,
O patys *liekame beviltiškai nuogi;*

Kaip žemės karaliai, mes prisotiname savo egzistenciją „miestais ir iliuzijų šalimis", bet kada nors ateis „kilnus dvariškis" ir „su šypsena gudria" praneš, kad juos „sugriovė vėl audra".

Snieguolės miego
Nesudrumstė joks princas: ją sudėdė
Darbšti kandis, ir ilsis po dienos darbų
Stiklo karste. Tai ją, ne karalaitę,
Mes saugome su mirusiais nykštukais.

Esmiška yra ne tikėjimų, žodžių ir iliuzijų struktūros, bet kaip tik jų praradimo skausme atsiveriąs jų reikšmingumas (tik dėl to, kad jie trapūs, kaip ir pats žmogus, gali jie būti žmogui reikšmingi) ir giliausiai prabylanti žmogaus būties tiesa (žmogaus tiesa yra tai, kas išlieka, suvokus viso, kas jam priklauso ir kam jis priklauso, laikinumą).

Bet nors viskas, kas mūsų ir mums sukurta, bus laiko išgraužta, *savo egzistencijoje aš pasiliksiu,* nesutiksiu, kad mane iš mano egzistencijos kas išplėštų, palikdamas joje tuštybę, kur turiu būti aš, sąmoningas žmogus:

Kad bus sunaikinti pasaulyje žmogaus ir Dievo žodžiai,
Bet niekas nepajėgs sunaikinti manęs.

Žinau savo nepakankamumą:

Ir liūdnas, kad sulūžusiam name žmogus ir žiburys paslėpę veidus rauda,
Abudu *nepajėgę iškovoti,*
Kad būtų žemėje pakankamai šviesu.

Niekados žmogaus nepakaks žmogui. Bet mano nepakankamumo žinojimas manęs nežlugdo. Man lieka (ir kiekvienam lieka), kas svarbiausia — mano dalyvavimo gamtoje ir pasiryžimo žmogui pajutimas ir nesulaikomas veržimasis į šviesą, net jei mūsų šviesos ir būtume patys sudeginti:

Ir apėmė mane sunkus patriotizmas žemei,
Sunkus patriotizmas gamtai,
Kurs skiria mus nuo amžinybės vandenų karčių;

Ir apėmė mane bežodis troškulys pačiam žeme pavirsti
Ir ant krūtinės jausti rudenėjantį vaikystės miestą
Ir bėgančius su kuprinukėmis vaikus;
Arba galingu žiburiu jų kambarių tamsoj spindėti
Ir jiems *tamsos apakinton širdin, kaip išsilaisvinimo grūdas, kristi*
Ir taip *išnykti su džiaugsmu, kad atnešiau šviesos.*

Kitiems *nepakaks* mano šviesos, kaip žmogui apskritai nieko žmogiška nepakanka. Bet vis dėl to tai *šviesa,* ir ją aš duodu tiems, kuriems be jos būtų tamsiau. Žmogaus nepakankamumas įrašytas jo būties pagrinduose, bet jam yra likusi laisvė būti kitiems reikalingu. Kas nušvietė kitų sąmoningumą, gali mirti ramus, nieko daugiau nelaukdamas (ir nenorėdamas).

Nykos šviesa — kosminio beiliuziškumo ir egzistencinės atminties (žmogaus dalyvavimo tame, kas jo egzistencijoje trapiausia) sintezė. Šviesa: pajėgumas suvienyti beiliuziškumą ir ištikimybę.

IV

Putino nepriklausomos Lietuvos prozoje moralinė problematika formavosi individo santykyje su visuomenės institucijomis. Išsilaisvink iš institucijų slėgties, ir pagrindinė problema bus išspręsta. Individas žino, ko jam reikia, ir savo laisvu darbu tai parūpins. Savo darbu, jei jam seksis, jis gali būti *pakankamai patenkintas*.

Nykos išeivijos po Antrojo pasaulinio karo poezijoje socialinės institucijos nebėra susirūpinimo vertas objektas. Moralinė problematika slypi žmogaus santykyje su savo paties egzistencijos ištuštėjimo, brangiosiom iliuzijom sugriuvus, grėsme. Pagrindinė moralinė pareiga — kovoti prieš nuolatinį dvasinės substancijos ir gyvybės nykimą paties individo gyvenime. Kova beviltiška (nes visvien „bus sunaikinti pasaulyje žmogaus ir Dievo žodžiai") ir nepakankama (nes ką bedarytume, paliekame „nepajėgūs iškovoti,/ Kad būtų žemėje pakankamai šviesu"). Bet tos kovos prieš savo pačių ištuštėjimą emocine įtampa ir egzistenciniu rezonansu mes dalinamės su kitais, ir einame nebūtin vieni „su džiaugsmu, kad atnešėm šviesos", kiti su tikėjimu, kad ir po mirties „plaka jų ištikima kovos draugams širdis".

Biliūno kovotojų sąjūdis galėjo tikėtis pasieksiąs galutinio laimėjimo, po kurio pasaulyje įsiviešpataus laimė. Nykos vienišo žmogaus laukia nesibaigianti kova, kurioje negali būti laimėjimo, kurioje žuvusieji netampa kitų išganytojais, kuri kiekvieną dieną prasideda iš naujo, kuri pati virsta vienintelių žmogaus vertu gyvenimo būdu.

Šviesos siekimas Nykai vyksta ne abejojimo savimi ir neapčiuopiamos kosminės grėsmės fone, kaip Čiurlioniui, — bet blaiviai įžvelgiamoje viso, kas buvo žmogui garantuota, prarasties akivaizdoje: stovint veidu prieš išnykimą „amžinose sutemose", skęstant teisybės nepažinimo palaimoj, kenčiant tūkstančius metų išstovėjusių žmogaus egzistencijos reikšmės struktūrų sugriuvimo skausmą, klausantis paties

žmogaus griuvimo garsų. Kaip tik ši *prarasties neišvengiamybė* reikalauja iš žmogaus *išlikti „senu žiburiu"* savo paties gyvenime, kad būtų šviesos kitų, tam pačiam likimui palenktų — „žemėtų prieglaudos vaikų" — gyvenimuose. *Nur um der Hoffnungslosen willen ist uns die Hoffnung gegeben.* Išlik, nes aš išnyksiu.

Nykos kova net dar vienišesnė negu Putino *Altorių šešėly:* ji vyksta ne socialpsichologinėje plotmėje, visuomenės akivaizdoje, bet individo metafiziniame susikaupime, žmogaus polinkio į nebūtį apmąstyme. Tačiau jei Putinas visuomenės akivaizdoje siekė kiek galima daugiau iš savęs išgauti, Nyka prarasties akivaizdoje tiki, kad jo kova duos šviesos kitiems; kad joje svarbiausia ne kultūros produkcija, o metafizinis dalinimasis, galėtume net pasakyti: mirtingų sielų bendravimas, kuris galbūt yra vienintelis tarp žmonių galimas bendravimas.

Neatimti tam bendravimui galimybės, tiek, kiek ji nuo mūsų priklauso, — šioje sąmoningumo struktūroje svarbiausia žmogaus pareiga žmogui. Tokiam bendravimui likti atviru nemažiau sunku (ir nemažiau būtina), kaip savo gyvenimą paaukoti abejonę išjungiančiai, bet istorijoje vis iš naujo sugriūvančiai, Laimės žiburio siekimo programai.*(13)*

Gyventi atvirume ne vien savo ir kitų pergyvenimams, bet per juos, giliau pasiklausius, atskambančiai žmogaus būties istorijoje, gamtoje ir ilgesy dinamikai. Ieškoti šiai dinamikai atitinkančių savo laiko ir savo kalbos žodžių. Jais apginti vienintelį žmogaus civilizacijoje laimėjimą, blaivios emocijos komunikacinę galimybę.

V

Moralinei vaizduotei dar teks susidurti su Amerikos miesto mechanizmu. Europoje buvo miestų, pulsuojančių kultūrinių prisiminimų gyvybe; asmeniškų ir nuo gamtos neatšokusių miestų, apibūdinamų tuo, kad *juose ant poetų kapų žydi laukinės gėlės.* „Tübingen 1945":

Tavo rankos buvo pražydę
Šaltom, vėjuotom gėlėm.

. . . aš tave
Vadinau Caroline von Schlegel,
Lydėdamas Hauffo gatve.

. . . . . .
Apsvaigęs nuo keisto kvapo
Užburtos alyvų šalies
Ir ant Hölderlino kapo
Nuskintos laukinės gėlės.

„New York" (1957) yra kitos rūšies miestas, civilizacijų šiukšlynas ir triukšmingų ilgesių fabrikas:

Žmonės iš senų valizų
Meta į gatves gimtosios žemės saujas, gautas
Iš tėviškės ugniavietėj tebegyvenančio vaiduoklio,
Praradę vietą kosmose ir savyje . . .

Religijos trūnija; iš chaoso
Vystosi ir gimsta ciniški dievai.

Miestas — iliuzija! Miestas be *namų!* Miestas, kurio Princas —
Kūdikis, žiaurus ir kaprizingas; bet kartais —
Toks švelnus ir toks be galo tyras. Miestas — ilgesys,
Kurs žudo *tavo* ilgesį. Paminklas
Brutalaus gyvybės principo jėgai ir grožiui,
Išplėstoms akims ir riksmui; paminklas
Žuvusiam pasauliui, kuris esam mes.

(Autoriaus pabraukimai)

Vis giliau skverbsis mūsų neištikimybės prigimčiai, nepajėgusiai nugalėti žmogaus sąmoningumo, supratimas (neištikimybės, mūsų sąmoningumą paverčiančios „šešėlio ašaromis"):

Aš taip galvodamas
Tapau neištikimas savo gamtai:
Mano gamta seniai jau mirė ir guli
Vaizduotės prieblandoje, sunkiam metaforų karste,

O aš esu kaip Hölderlinas, einantis
Atsiminimų mėnesienoje belapių ąžuolų alėja,

. . . ir niekas nesakys,
Kad Tau atidavėm permaža, Žeme,
Nežinančius mylėjusi labiau . . .

Bet mes
Nusigręžėme nuo Tavęs . . . ir pasirinkom
Pažinimo darganą ir liūtį.

Ištikimybė savo prigimčiai yra prigimties pareiga. Neištikimieji baudžiami jiems duotosios substancijos — viso to, ko jie patys savo veiksmais nesusikuria — praradimu.

Aš išdaviau tave! Seniai turėjau grįžti!
Prie tavo kūno aš turėjau savo gyslom prisirišti
Ir iki galo taip kovot su mirtimi.

Bet gal tai, kam negalėjome būti ištikimi, yra tik viena gamtos pergyvenimo ir prigimties suvokimo konvencija? Gal sąmoningai kentėdami šios neištikimybės mūsų *tradicijų prigimčiai* pasėkas mes tiksliausiai pajuntame *prigimties dvasios* — gamtos žmoguje rūpesčio ir džiaugsmo — pulsą savyje?

Prieš tikrą džiaugsmo momentą suklumpa nenumaldomasis sąmonės skeptiškumas: „Aš taip galvodamas tapau neištikimas sau:/ Aš neturėjau teisės džiaugtis":

Bet aš sėdėjau vienišas ant slenksčio
Ir, džiaugsmo apimtas, klausiausi tavo nuostabaus buvimo
Prie metalinio ežero su paukščių
Šešėliais, slystančiais ledu,
Su tavo veido, tavo žingsnių šaltu baltumu,
Kurį aš glosčiau eidamas ir svaigdamas
Dėmėta Mėlynos žolės gatve.

Per būties džiaugsmą ir rūpestį kalbės visuotinė žmogaus istorijoje, galinčio nuo visų jį valdančių automatizmų išsilaisvinti, tiesa — gamtos sąmoningumo veiksmas. Ir

išnykime, laiko ir žemės sankryžoje paliekamų žodžių reikšmės:

. . . vienintelė būtis turėti
Prasmę ir būti be prasmės,
Kaip *mirti už tėvynę ir išlikti*
Mirtim, nes žodis
Yra daugiau, nei kūnas, nes nėra
Daiktų, yra tik žodžiai:
Tik žodžiai — Dievas ir žmogus.

VI

Ir tai, kas mūsų, ir kas ne mūsų, natūraliais skirtingų būties formų ritmais paskęsta mūsų nepasiekiamoje, mus pasiekiančioje kosmoso tyloje (kurioje ir dievai ir skruzdės — lygūs):

„Į naktį telpa viskas:
Ir milžiniškas šviesos medis,
Ir maištas, kurs yra kaip medis:
Pavasarį — pražysta, rudenį — nuvysta;
Ir kirmino akių nematomas niekam mėlynumas,
Apankąs *ta pačia tamsa.*"

VII

Bet mes niekam (net tam, ko trokštame) nepriklausome. Mūsų sąmoningumo nepaperka nei tai, kas mes esame, nei tai, ko mums reikia. Mūsų egzistencijoje švyti jos supratimo aiškumas.

Grįžimai: amžinai namo. Iš laiko
Į save, į vienumą, kur saulės
Tekėjimai gesino nepasotintą Kolumbo
Troškulį.
. . . . . .
Bet mes negrįšim niekados.

7 Šios sąmoningumo struktūros žymių literatūroje galima užčiuopti jau nuo 1919 m., bet jos įsitvirtinimo ženklu laikytume *Keturių vėjų pranašo* pasirodymą 1922 m.

8 Tam tikrą reikšmę visuomenės moralinės kultūros vystymuisi (o gal ir jos smukimui) šiame periode turi jau anksčiau užsimezgusių politinių programų populiarinimas ir jų pritaikymas kintančiom visuomeninio gyvenimo aplinkybėm. Gal svarbiausias pakitimas, įvykstąs šio laikotarpio prieangyje, yra katalikiškos politinės programos laikinas suradikalėjimas daugiausia 1917 m. rusų revoliucijos (ir jos sukeltos bolševikų baimės) įtakoje. Šis žingsnis įgalino krikščionis demokratus ramia sąžine remti dvarininkų žemės dalinimą ją dirbantiesiems. Šis politinės programos pakitimas buvo jau anksčiau egzistavusių etinių doktrinų pritaikymas naujoms aplinkybėms, siekiant pragmatinių politinių tikslų: paskatinti savanorius stoti nepriklausomos Lietuvos kariuomenėn ir iškart susilpninti tiek radikaliųjų srovių patrauklumą Lietuvos kaime, tiek sulenkėjusių dvarininkų galią. „Kelias į žmonių širdis eina per pilvą", apie 1919-1922 m. sakydavo vyriausias žemės reformos pravedėjas kun. Mykolas Krupavičius. Žmonėms reikia duoti, ko jiems reikia, kad jie taptų mūsų šalininkais. Bet jiems reikia tik medžiaginės gerovės. Kaip toli šis pragmatinis materializmas, primenantis Dostojevskio Didįjį Inkvizitorių, nuo būsimo vyskupo Antano Baranausko 1859 m. savimi pasitikinčio dogmatizmo, kuriam užteko tik deklaruoti, kad kiti paklustų:

Tegul meldžias, vargsta ir vargdieniais miršta;
Tegul nieko taip neklauso, kaip Bažnyčios balso.

Gana radikali prieškarinė demokratė Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, pritarusi žemės reformos minčiai, jos praktinį pravedimą laikė turėjusiu kaime demoralizuojančių pasėkų, paskatinusiu vagystę ir pavydą. „Karas su okupacija doros nepakėlė, aišku; bet žemės reforma visa, kas tamsiausia, aikštėn išvilko, stūmė akiplėšiškai mindžioti visa, kas dar liko doresnio". Demoralizuojančia ji laikė ir nepriklausomoje Lietuvoje praktikuotą rinkimų agitaciją. Gal tai todėl, kad nepriklausomos Lietuvos

(kaip ir vėlesnės išeivijos) politikoje gyvesnė moralinė mintis, nesusieta su naudos savo grupei ieškojimu, apskritai turėjo maža reikšmės.

9 Būdingos ir Aisčio 1935 m. deklaracijos: „Mickevičiaus Gražina . . . išvedė pulkus prieš kryžiuočius, gindama tėvynę ir kunigaikštį. Paties atsitikimo mes neneigiame, bet pažymime, kad tai nebūdinga nei lietuvei, nei moteriai aplamai. Jot karan moteris gali, bet ten ji ne savame kaily. Tai ne moters sritis . . . Gražinos žygiui turėtų būti kitas, bet ne tėvynės vadavimo motyvas . . . Tokius dalykus geriau supranta vyrai . . . Moteris nori, kad vyras jai pataikautų. Už tai moteris ir kovoja". Apie kūrybinį bendravimą negali būti nė kalbos: „Daugumas gi mūsų žąsis ganiusių ponių negerbia ir nemėgsta savosios kultūros, o apsikrauna svetimais šilkais ir svetimomis įtakomis (bloga prasme) arba jų žodžiais ‚kultūra', bet ir ta kultūra toliau už marškinius, žinoma, nesiekia".

Nors Maceina moteris „aukština", o Aistis jas „žemina", abu autoritetingai žino, kas nėra moters sritis, abu paneigia moterims dvasinį veržlumą ir lygiateisio dalyvavimo kultūros kūryboje (ir net politikoje) galimybę. Gal neatsitiktinai palyginamoji moterų reikšmė nepriklausomos Lietuvos kultūrinio vyksmo esminėse pozicijose menkesnė negu šimtmečio pradžioje. Nei Žemaitės, nei Šatrijos Raganos reikšmės prozininkių, nei Sofijai Čiurlionienei atitinkančių kultūrinio sąjūdžio ideologių nepriklausomoje Lietuvoje nėra. Kultūriniam gyvenimui iš „laisvų žaidimų" virtus profesiniu, jo postus užpildė vyrai. Moterų pasitraukimo į kultūrinio gyvenimo infrastruktūrą priežasčių dar tenka ieškoti, iš vienos pusės, drąsių bajorių srovės lietuvių kultūroje išsekime, iš kitos pusės, nepakankamai radikalioje lietuvių kultūros pagrindinių prielaidų demokratizacijoje. Maceinos ir Aisčio išreikštas nuomones laikytume ne tiek kultūrinio proceso faktų registracija, kiek laikysena, gaminusia tuos faktus.

Kažin ar Aistis su Maceina turėjo daugiau tiesos, negu Salomėja Nėris, vyruose mačiusi per anksti prisijaukinusias vištas:

Ar žinai, kad sakalas . . . Tas sakalas, su kuriuo pasiekdavom aukščiausių kalnų viršūnes, su kuriuo perskrisdavom plačiausius ežerus ir mėlyniausias jūras — kad jis, mano sakalas, mano audringas maištingasis demonas, pasidarė jaukus naminis paukštis. Su juo nebepakilti daugiau į bežmogiškas aukštybes.

10 Paties Mykolaičio gyvenime nevisaip taip būta. Kanauninkas Tumas-Vaižgantas 1918.III.11 jam rašo: „ ‚Gero kunigo' sąvoką apibūdina katalikiškai suprantama moralybė, ypač celibato dalykuose. Moterų nepamilęs, neišvengsi . . . Ir to aš neskaitau blogybe; antraip, meilės kankynės tepadaro žmogų žmogumi, o ne suvytusia kerpe ar bejausmiu basliu, kokis buvo a.a. Baranauskas ir kiti jam lygūs beširdžiai sukepėliai. Tik kas kita mylėti ir prieteliauti, kas kita terštis . . . Jei taip pavyktų Tau įsivaizduoti savo likimą, metęs šalin ‚laikraštininko ir visuomeninko' dalykus, vėl savo noru, laisva nuo išsvajotųjų pareigų dvasia renkis laiku į dailės darbą . . . *kiekvienas mėginkime savaip būti laisvas,* kad ir sutanotas".

Pagrindinę savo laikyseną Tumas išsakė 1927 m. vaizdelyje „Aš — nebepriklausomas!":

Man gi vergija tebebuvo gyvas faktas: jis tebesireiškė tėvelio nejučiomis tebesilaikomo ir kitiems tebepatariamo dėsnio: lenkis, kad ir tau nekliūtų. Manęs tai nebeįtikino; manęs nebeėmė noras lenktis, ir aš paskui nebesilenkiau, daug kam galingesniam prieštaraudamas . . . Man buvo nebepakenčiami bet kurie pančiai, *ne tik išnykusi baudžiava.*

Tumas buvo ankstyvesnės kartos žmogus, su Daukantu ir Basanavičium formavę „nepriklausomo", tarp dešinės ir kairės, lietuvio tradiciją, bet pirmajame nepriklausomos Lietuvos dešimtmetyje jis išreiškė plačiai pajustą siekimą (greit susidūrusį su savųjų partijų, biurokratijų ir bažnyčių mechanizmais). Putino romane matome tos tradicijos „garo praradimą" antrajame nepriklausomybės dešimtmetyje.

11 Petras Juodelis jau 1929 m. rašė: „Europa stovi mirties angoje. Materija išbujojo ir pasidarė tokia galinga — *žmogus nusilpo ir suabejojo kovos ir pasiaukavimo prasmingumu.* Praėjusioji didžiųjų neigėjų — Dostojevskio, Ničės, Strindbergo — karta

pasikasė po žmogaus gyvenimo pagrindais ir išardė juos. Mes atėjome į jų padarytą baisią tuštumą ir *neturime nei tiek pajėgų, kad ją užpildyti, nei heroizmo* — pasirinkti mirti, kada gyvenimas nustojo prasmės". Juozas Keliuotis 1935 m. „griūvančiame, lūžtančiame" senajame pasaulyje atrado ir naują, gyvybiškų jėgų: „Šių dienų jaunieji nėra nei skeptikai, nei indiferentai, nei bailiai, nei ištižėliai . . . Kas nors kiek pažįsta dabarties gyvenimą, tas žino, *su kokiu herojizmu komunistinė, fašistinė ir nacijonalsocijalistinė jaunuomenė pakelia visas baisiąsias sunkenybes* ir kuria naują gyvenimą" atmesdami „seno liberalizmo" atstovus, „nes jie skeptikai, bailiai ir nepasiryžėliai, neturį *aistringo tikėjimo į absoliučias vertybes*". Jei šitaip galėjo rašyti įtakingas katalikų autorius, tai ko stebėtis ne vieno „posūkiu į kairę"? Nei vienų, nei kitų galvosena nebuvo tinkamas pasiruošimas moralinei rezistencijai prieš būsimąjį totalitarizmo antplūdį.

12 Poezijoje žmogaus atsakomybė istorinės destrukcijos atžvilgiu buvo suvokiama universaliau negu rezistenciniame sąjūdyje. Lietuviškoji antinacinė rezistencija, gindama lietuvių interesus, mažai kreipė dėmesio į Lietuvos žydų naikinimą (žydų gelbėjimas buvo palikta privačiai iniciatyvai), o tos rezistencijos dalyvis Stasys Yla savo paskutiniame pamoksle lietuvių buvusių politinių kalinių suvažiavime 1983 m. Chicagoje pasaulį išskirstė į dvi dalis: vienoj pusėje kilnūs, už savo tikėjimą visada švariomis rankomis kovoją lietuviai, kitoje pusėje — „žydų keršto moralė", Kristaus atmestas žydų principas, „kuris yra tapęs ir nacine, ir komunistine, ir visų gengsterių praktika". Tokios rezistencijos akivaizdoje dar sykį prisimintinas Algimanto Mackaus Jurekas. Algimantas Mackus į *visų* istorijos aukų šauksmą atsakė savo brolystės su nušautu Vilniaus ghetto berniuku išpažintimi.

Įkelsiu jo naivų kūną
į sidabrinį lietų,
į pušyno vėją:
tegul kartu su medžiais ir lietum,
kartu su sidabru ir žalia
ošia neapykantos neatpažinusi širdis.

Stasio Ylos pareiškimas įsirašo į galvojimo tradiciją, moderniojon lietuvių kalbon įvestą bene vyskupo Valančiaus. Jei Donelaitis XVIII a. vidury lygiai kritikavo visas svetimas tautas, išskirdamas iš jų lietuvius tik tuo, kad juos kritikavo daugiausia (nes sąžiningumas reikalauja visų pirma kreipti dėmesį į savųjų nedorybes), Valančius XIX a. vidury vieną tautinę-religinę grupę pristato privilegijuotu korupcijos šaltiniu: „Kručauti [vagiliauti, apgaudinėti] išmokė žemaičius žydai . . ." Šimtmečio pabaigoje prelatas Aleksandras Dambrauskas-Jakštas prieina logiškos išvados:

Išplėškit, suarkit,
Užsėkit, užtverkit
Tą jūsų keliuką
Į smarvę Maušiuką . . .

Tą pačią tradiciją tęsia iš kairės ir Vincas Kudirka: „Nuo žydo ir aukščiausias mokslas nenuvalo purvų, tinkančių žemiausiems žydijos laipsniams . . .", ir Jonas Šliūpas: „. . . Europoje kilusi karčioji, žydijos sukurstytoji karė" (t.y. Antrasis pasaulinis karas).

Nuo XX a. pradžios lietuvių sąmoningume egzistuoja ir priešinga, žydams normalaus žmogiško supratimo reikalaujanti ar jų likime visuotinės reikšmės patirčių ieškanti tradicija: Vincas Krėvė-Mickevičius, Tumas-Vaižgantas, Antanas Škėma, Icchokas Meras, Tomas Venclova. O šalia Algimanto Mackaus nuaidi Jurgio Blekaičio „Vilniaus veidai sniege":

Ir aukštas dangus, taip noriai bylojęs
Abraomui ir Mozei ir karalaičiui Kazimierui,
tyli tau, Jocheli, tyli man, tyli visai žemei.

13 Kiek vėlesnė, bet panašios struktūros moralinė vaizduotė nagrinėjama mano *Nužemintųjų generacijoje*. Bet su Algimantu Mackum praradimo ir išlikimo klausimas persikelia iš metafizinės į istorinę plotmę. Gamta ir net emocija pasitraukia, dėmesio centre palikdamos vien moralinę vaizduotę. Metafizinį būties peršvietimą pakeičia protestas prieš istorinę būklę. Egzilio pasaulėjauta susiaurėja, dar labiau suintensyvėja — ir užlūžta jokiam spontaniškam džiaugsmui nebepaliekančioje vietos

griežtai logiškoje gedulo giesmėje. Egzilas lieka pats sau apčiuopiamas vien kaip gedulo mechanizmas. Tokia išvada būtų atėmusi egzilio sąmoningumui galimybę žengti bet kur toliau, išskyrus į gedulą be gailesčio, t.y. absurdiškos egzistencijos aprašymus. Tai galbūt ir buvo autentiškiausia vėlesnės išeivijos literatūrinės kūrybos naujovė, bet ji suskilo į individualias pastangas, nesusikristalizuojančias į kolektyvinę, daugeliui bendrą sąmoningumo struktūrą. Didesnėje išeivijos literatūrinės kūrybos dalyje ilgainiui kartojimąsi pakeitė vis mažiau ir mažiau kilnus melas, ir tai pagaliau buvo apvainikuota šios krypties atstovą išrinkus Lietuvių Rašytojų Draugijos pirmininku.

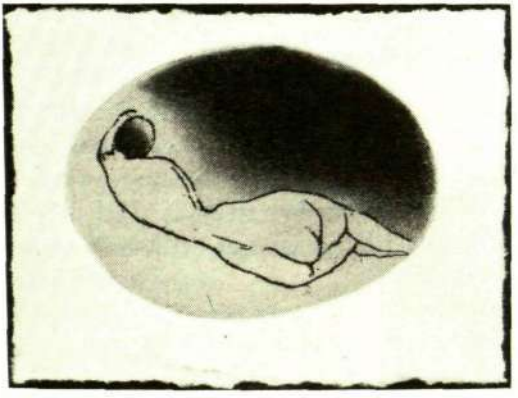

PUSĖ GYVENIMO

FRIEDRICH HÖLDERLIN

Su kriaušėm geltonom,
Pilna laukinių rožių, kybo
Šalis ežere,
O grakščios gulbės,
Nuo bučinių apsvaigę,
Jūs paneriate galvas
Šventai blaiviam jo vandeny.

Aiman! Iš kur aš imsiu
Gėlių, kai bus žiema, kur imsiu
Aš saulės spindulį
Ir žemišką šešėlį?
Sienos stūkso
Šaltos ir bežadės, vėjuj
Vėtrungės girgžda.

VIENIŠAS ŽVIRBLIS

GIACOMO LEOPARDI

Iš bokšto senojo viršūnės,
O žvirbli vienišas, dainuoji tu laukams
Tol, kol diena numiršta,
Ir slėny klaidžioja tavo darni giesmė.
Pavasaris aplinkui
Spindi ore ir džiūgauja laukuos:
Širdis, į jį bežiūrint, atsileidžia.
Girdi — galvijai baubia, avys bliauna;
Kiti laimingi paukščiai
Sukasi be atvangos laisvoj padangėj,
Geriausią savo laiką švęsdami.
Tu visa tai stebi iš tolo, susimąstęs;
Nei skrydžių, nei draugų;
Nenori linksmintis, vengi žaidimų;
Ir taip dainuojant peržydi gražiausios
Tavo gyvenimo ir metų gėlės.

Aiman! Kokios panašios
Tavo ir mano buitys! Pramogos ir juokas,
Mieli paauguolystės metų artimieji,
Ir tu, jaunystės pussesere, meile,
Kartūs atodūsiai vėlyvo amžiaus, —
Nejaudina manęs, ir nežinau kodėl,
Tik bėgu vis tolyn nuo jų;
Ir taip, beveik svetimšalis ir atsiskyrėlis
Savo gimtam kampe,
Gyvenimo pavasarį praleidžiu.
Ši vakarui bepasiduodanti diena
Mūsų miestely — šventė.
Skaidrioj padangėj skamba varpas;
Supoška šautuvai, aidu
Atsikartoją iš sodybos į sodybą.
Šventadieniškai pasirėdžius
Vietos jaunuomenė palieka
Namus ir išsisklaido po taves,
Kad pasirodytų ir pamatytų,
Laimingi širdyse. Tik aš toks vienišas,
Beeidamas į šį atokų lauko kampą,
Džiaugsmus ir pramogas visas
Atidedu kitiems laikams, ir mano žvilgsnis,
Klysdamas šviesia erdve, atsimuša į saulę,
Kuri anapus tolimų kalvų,
Praėjus giedriai dienai,
Krinta ir išnyksta, tuo primindama,
Kad ir palaiminta jaunystė taip praeina.

Paukšteli vienišas, kuomet ateis
Žvaigždžių tau skirto laiko vakaras,
Tikriausiai neraudosi,
Kad šitaip gyvenai, nes tavo
Lūkesčiai visi tėra tik vaisius prigimties.
Bet man, jeigu nebūtų skirta
Išvengti neapkenčiamo senatvės slenksčio,
Kurį praėjus, akys tampa
Nebylės kitoms širdims,
Kuomet pasaulis joms — tik tuštuma, ir ateitis
Už praeitį liūdnesnė, kaip tuomet
Atrodys mano norai?
Šie mano metai ir aš pats?
Deja, aš atgailosiu, žvelgdamas dažnai atgal,
Ir niekas nepajėgs manęs paguosti.

ANNABEL LEE

EDGAR ALLAN POE

Tai buvo prieš daugelį metų, seniai,
Karalijoj pajūrio šaly.
Ten gyveno mergaitė — tu galbūt ją žinai
Iš vardo jos — Annabel Lee.
Ir gyveno jinai tik viena mintimi:
Kad mylėtumės mes — aš ir ji.

Mes abu *tebebuvome tąsyk vaikai*
Karalijoj pajūrio šaly,
Bet mylėjomės taip, kaip dar niekas prieš tai, —
Aš ir ji, mano Annabel Lee, —
Tokia meile, kurios pavydėjo aukštai
Serafimai padangių pily.

Ir dėl to tik prieš daugelį metų, seniai,
Karalijoj pajūrio šaly
Papūtęs iš debesio vėjas sušaldė
Mano gražiąją Annabel Lee.
Atėjo tada jos kilnus giminė
Ir išsinešė ją ten toli,
Kad paslėptų karste nuo manęs amžinai
Karalijoj pajūrio šaly.

Nepatyrę nė pusės tiek laimės danguj,
Angelai pavydėjo šventi:
Taip! Tai vien tik dėl to (ir tai žino visi
Karalijoj pajūrio šaly)
Nakčia nusileido iš debesio vėjas
Ir nužudė man Annabel Lee.

Bet mylėjomės mes daug stipriau ten su ja
Už tuos, kur už mus vyresni,
Už tuos, kur išmintingesni, —
Ir niekas jau — nei angelai danguje,
Nei demonai jūros pikti
Neatplėš jau dabar, neatskirs niekados
Mano sielos nuo Annabel Lee,

Nes ir mėnuo skaistus vis man neša sapnus
Apie gražiąją Annabel Lee;
Žvaigždėse — vos sušvis — aš juntu jos akis,
Savo dieviškos Annabel Lee;
Naktimis visados aš guliu šalia jos,
Savo nuotakos, man kaip gyvybė brangios,
Jos karste toj pajūrio šaly,
Jos kape neramiam pamary.

ALBATROSAS

CHARLES BAUDELAIRE

Dažnai sau pramogai jūreiviai pasigauna
Albatrosùs, tuos didelius gelmių paukščius,
Kurie be rūpesčio su jų laivu keliauna,
Iš lėto slystančiu per vandenis plačius.

Bet vos ant denio grindinio lentų paleistas,
Žydrynių viešpats, toks suglumęs, nedarnus,
Gėdingai velka, nusižeminęs ir keistas,
Tarytum irklus, baltus, didelius sparnus.

Koks nerangus dabar tasai erdvių keleivis!
Dáili jo povyza — juokinga ir šlykšti!
Pypke jam snapą erzina kažkoks jūreivis,
Šleivumą eisenos pamėgdžioja kiti.

Dalia poeto — kaip šio skliautų kunigaikščio,
Kurs skrenda audroje ir niekina šaulius:
Išguitas žemėn, jis nebepajėgia vaikščiot,
Nes milžino sparnai jam pančioja žingsnius.

KARALIUS IR ARFININKAS

STEFAN GEORGE

Arfininkas:

Kuomet ant veido apsiaustą užtraukei,
Aš pamačiau, jog ašarą slėpei
Ir mostą, nepalankų man. Tu šiandien
Dar netarei nė žodžio savo tarnui:
Ko rūstauji? Nes juk tu pats liepei
Su dainomis jam niekur nesitraukti . . .
Vėl niurzgė nedėkinga tavo liaudis?
Išdidūs kunigai grasino?, Ne —
Žinau: dievai tau pergalės pavydi!

Karalius:

Kadangi tykojai tu mano gėdos,
Tai ir išgirsk dabar: labiau nei priešai,
Kuriuos man priminei, — aš juos visus
Atremsiu, — naikini mane tu pats
Neva iš meilės. Bet dabar ir tau
Reiks nešti savo dalį, tau, kurio —
Nekenčiamo — man reikia, kurs nežino,
Kad nuodija mane be paliovos.
Žaidi tu mano kardu ir skydu,
Dar tebelimpančiais skysčiu siaubingu,
Juos žvangindamas. Mėtai vandenin
Tu mano šaudmenis, paskirtus priešui,
Kad ratilus sukeltum, ir vaisius —
Ilgiausių vasarų ugningą triūsą —
Kreti, kad atvėsintum burną sočią.
Naktų manųjų kančios tau tik tam,
Kad jas dainom ir šnabždesiais švaistytum.
Šventas mintis, kurios mane taip graužia,
Spalvingais burbulais ore paleidi,
Ir tuščiame garsų žaisme tirpdai
Karališką ir kilnų mano skausmą.

NAKTĮ SUSTOJUSI KARIETA

O. V. DE LUBICZ-MIŁOSZ

Raktų laukdama, —
Be abejo, jisai jų ieško
Mirusios prieš trisdešimtį metų Teklės
Drabužiuose, —
Pasiklausykit, Ponia, seno ir kurtaus
Naktinio kuždesio alėjoj . . .
Tokią mažytę ir silpnutę, dukart įsupęs į apsiaustą,
Nunešiu aš tave per gervuogynus ir griuvėsių dilgėles
prie aukštų ir juodų
Pilies durų.
Tai šitaip kitados senolis grįžo
Su mirusiąja iš Vercelli.
Koks nebylus, koks nepasitikįs ir juodas
Namas mano kūdikiui!
Jūs jau žinot, Ponia, — tai liūdna istorija.
Jie miega išsisklaidę tolimuos kraštuos.
Jau šimtas metų
Laukia jiems skirta vieta
Kalvos širdy.

Su manimi užges jų giminė,
O šių griuvėsių Ponia!
Mes aplankysim gražųjį vaikystės kambarį: tenai
Antgamtinė tylos gelmė
Kalba pajuodusiųjų portretų balsu.
Susirietęs savo guoly, naktį,
Aš girdėdavau, tarytum šarvo tuštumoj,
Atodrėkio garsuos už sienos
Jų širdis plakant.
Koks laukinis mano kūdikiui baugščiam gimtasis kraštas!
Žibintas gęsta, mėnuo apsitraukė,
Pelėda šaukia savo dukteris giraitėn.
Raktų laukdama,
Užmikit trupučiėlį, Ponia. — Miegok, vargše mano kūdiki, miegok,
Visa išblyškusi ir galvą padėjusi man ant peties.
Tu pamatysi, kokia graži nerimastinga
Giria birželio nemigose, pasipuošus
Gėlėm, o mano kūdiki, tarsi beprotės karalienės
Mylimiausioji dukra.
Įsivyniokite į mano kelioninį apsiaustą:
Didžiulės rudens snaigės tirpsta jums ant veido,
Ir jus jau ima miegas.
(Žibinto spinduly jos sukasi, jos sukasi su vėju, —
Kaip mano kūdikystės sapnuose
Ta senė, — jūs juk žinot, — senė).
Ne, Ponia, nieko negirdžiu.
Jis toks nukaršęs
Ir galvoj jam pasimaišę:
Lažinuos, kad jis nuėjo išsigerti.

Mano kūdikiui baugščiam toks juodas namas!
Pačioj giliausioj Lietuvos gelmėj.
Ne, Ponia, nieko negirdžiu.
Namas tamsus, tamsus.
Užraktai surūdiję,
Vynuogienojai nudžiūvę,
Durys užsklęstos,
Langinės uždarytos;
Alėjose jau šimtmetis ant lapų lapai.
Išmirė visi tarnai.
Aš pats nebeturiu nė atminties.
Tokiam pasitikinčiam kūdikiui toks juodas namas!
Tebeatsimenu tik prosenelio šiltnamį
Ir jo teatrą:
Ten pelėdžiukai lesė man iš rankos.
Mėnulis žvelgė pro jazminus.
Tai buvo kitados.
Alėjos gilumoj girdžiu žingsnius.
Šešėlis. Štai ir Vytautas su raktais.

LAPKRIČIO SIMFONIJA

Ten viskas bus kaip šiam gyvenime. Tas pats kambarys.
— Taip, mano kūdiki, tas pats. Dienojant laiko
paukštis lapuose, blyškiuos
Tarsi numirėlė: tuomet ten keliasi tarnaitės,
Ir girdisi ledinis, šaltas viedrų žvangesys

Ties versme. O žiauri, žiauri jaunyste! O tuščia širdie!
Ten viskas bus kaip šiam gyvenime. Ten bus
Balsai vargingi, priemiesčių žiemos balsai:
Nutrūkstamai dainuojąs stiklius,

Sukiužusi senelė nešvariu kyku,
Šaukianti žuvų vardus, ir mėlyna prijuoste vyras,
Kurs, pasispjaudydamas į neštuvų rankenų suveltus
delnus,
Lyg Teismo angelas, kažin ką staugia.

Ten viskas bus kaip šiam gyvenime. Tas pats stalas,
Biblija ir Goethe, ir rašalinė, kvepianti laiku,
Popieris, baltoji moteris, išskaitanti mintis,
Portretas ir plunksna. Vaike, mano vaike!

Ten viskas bus kaip šiam gyvenime! — Tas pats sodas,
Gilus, gilus, ūksmingas ir tamsus. Į vidurį dienos jame
Suėję žmonės džiaugsis vien tik buvimu ten, žmonės,
Nesusitikę niekados prieš tai, težiną

Vieni apie kitus tik tai: kad reiks jiems pasipuošti,
Kaip šventei, ir išeiti
Į dingusiųjų naktį — be žiburio, be meilės.
Ten viskas bus kaip šiam gyvenime. Ta pati alėja,

Ir (popietėj rudens) jos vingy,
Ten, kur daili keliūtė baugščiai leidžiasi žemyn, kaip moteriškė
Einanti gyduolių rinkti, — klausyk, o mano kūdiki, —
Mes susitiksime, kaip šičia kitados;

Bet tu jau užmiršai anų dienų suknelės spalvą,
O man — taip maža laimės valandų patirti teko.
Tu ten dėvėsi blyškų sielvarto gražumo violetą,
Ir gėlės tavo skrybėlaitėje bus liūdnos ir mažytės,

Ir nežinosiu aš jų vardo: nes gyvenime žinojau
Vienos vienintelės mažytės ir liūdnos gėlės — neužmirštuolės — vardą,
Slėpynių krašto skardžių ir daubų miegalės,
Gėlės — našlaitės. Taip, gili širdie! Kaip šiam gyvenime.

Tenai bus ir tamsus takelis, drėgnas
Nuo krintančio vandens aidų. Aš tau kalbėsiu
Apie pakrančių miestą, Rabiną iš Bacharacho,
Apie Florencijos naktis. Ten bus taip pat

Žema, apgriuvus siena, ant kurios
Snausdavo senųjų liūčių kvapas, ir žolė, rauplėta,
Nutukus ir šalta, ten krės tuščiavidurius žiedus
Į nebylį upokšnį.

Vertė A. Nyka-Niliūnas

IŠ MŪSŲ PASAKOJIMO PIRMUOJU ASMENIU ISTORIJOS*

VIOLETA KELERTIENĖ

Mūsų prozoje pirmojo asmens perspektyva nėra apleista forma, tačiau ji nėra ir visiškai išnaudota. Šiai formai ypatingo žavumo gali suteikti jos privalumai — iš vienos pusės, subtilus ir gilus charakterio atskleidimas, iš kitos, galimybė pačiam skaitytojui įžvelgti ir iššifruoti charakterio vidines įtampas ir motyvacijas. Deja, dažnai pasitaiko, kad pirmojo asmens stebėjimo taškas pasilieka tik neutralus įrankis naratyvinės medžiagos pateikimui, įvykių ir veikėjo išgyvenimų išdėstymui. Susidaro įspūdis, jog veikalas nė kiek nebūtų nukentėjęs ar net nebūtų ypatingai pasikeitęs, jeigu kalbėjimo aktas būtų vykęs trečiojo asmens pasakotojo tekste.

Dažnai sakoma, kad visi pirmojo asmens pasakotojai (gyvenime ir literatūroje) yra melagiai. Kaip bebūtų paradoksalu, bet atrodo, kad mūsų prozoje per mažai melagių. Kartais pirmojo asmens pasakotojai tyčia bando apgauti skaitytoją, nudažyti save gražesnėmis spalvomis, negu jiems dera, o kartais jie nuoširdžiai įsitikinę savo veiksmų ir elgesio

* Pranešimas skaitytas Santaros-Šviesos 1983 m. suvažiavime ir dėl laiko apribojimo nepretenduoja į išsamią klausimo studiją.

dorumu, kilnumu, gerumu, tik neįstengia savęs objektyviai matyti. Tad pasakojimo teorija skiria pirmuosius, Wayne Booth terminijoje, „nepatikimus" pasakotojus nuo pastarųjų — „patikimųjų". Mūsų prozoje apstu patikimų, nesubtilių pirmojo asmens pasakotojų, kurie kalba kuo nuoširdžiausiai, nieko rimto neslepia ir patys nesikeičia/neauga veikalo eigoje. Tokios rūšies technikos pirmtakas būtų Šatrijos Raganos Viktutė, kuri dienoraščio forma atpasakoja savo gyvenimo įvykius, visur *ad nauseam* (bent šiuolaikiniam skaitytojui) pabrėždama savo kilnumą, skaistumą, patriotiškumą ir kitas dorybes. *Viktutė* (1901) — neblogas didaktinis traktatas jaunom merginom auklėti, bet grožinei literatūrai toks pagrindinės veikėjos charakteris pernelyg nesubtilus, plokščias (E. M. Forsterio koncepcijoje), net nuobodus.

Panašių, nors moderniškesnių, variantų pasitaiko dar ir šiandien. E. Cinzo romane *Raudonojo arklio vasara* (1975) Stanis Dogenis taip pat savo balsu pasakoja gana egzotiškus įvykius: LSD narkotiko sukeltus priepuolius, savo meilės trikampį su Daniele ir Mona, savo medicininę praktiką Ardenų kalnų miestelyje. Vis dėlto veikale vyrauja įvykiai, o ne Stanio išgyvenimai, perkošti per jo sąmonės filtrą, ir vienintelis protagonisto suvokimas — tai, kad raudonasis arklys (priepuoliai) jo tebetyko. Romanas neišnaudoja galimybių gilesnei Stanio autoanalizei, visos veikėjo įžvalgos sąlygotos įvykių įkarščio, psichologiškai jis pats mažai pasikeičia. Cinzo patirtis čia pailiustruoja, kad pirmojo asmens forma tinkamiausia charakterio — o ne įvykių — romanui plėtoti, ar bent turi būti išlaikyta charakterio ir fabulos svarbos pusiausvyra, kaip kai kuriuose nuotykiniuose romanuose. Tą pačią pamoką būtų galima išvesti ir iš daugelio ta forma parašytų J. Kralikausko veikalų *(Tautvila, Martynas Mažvydas Vilniuje).* Jie sukurti truputį novatoriškesnėmis priemonėmis, negu Cinzo, išoriškai naudojamos tam tikros konvencijos, kaip kalbiškai individualizuotas pasakotojas; diskursas sujungtas įvaizdžiais, tačiau ir

Kralikauskas nesugeba savo veikėjuose išvystyti tinkamos vidinės įtampos, kad ilgesniam laikui sudomintų skaitytoją. Neužtenka vien pagrindinį dėmesį skirti charakteriui, bet ir pats charakteris turi būti pakankamai įdomus, daugiabriaunis, rafinuotas, kaip savam laikui buvo anoniminis ispanų veikalas *Lazarillo de Tormes* (1554) arba anglų pirmasis romanas D. Defoe *Moll Flanders* (1722). Abu veikalai parašyti pirmojo asmens pasakojimo forma, bet jų pasakotojai apgaudinėja save ir skaitytoją tuo, ką jie sako, ir tuo, ką jie slepia savo gelmėse. Skaitytojas turi vikriai suktis, idant perprastų jų tikrąjį veidą.

Žvelgiant atgal į mūsų ankstyviausią prozą, matyti, kad tuo metu veikalo stebėjimo taškas nebuvo autoriaus apgalvotas. V. Pietario *Algimantas* (1904) parašytas, sakytum, trečiuoju asmeniu, tik vietomis staiga prabyla autorius savo balsu ir pastebėjęs, jog vienas jo veikėjų turi „nemalo-n(ių) maž(ų) kiauliškų akių žvilgsnį",*(1)* nei iš šio, nei iš to pradeda teisintis šitaip: „Bet čia, man rodos, reikia aptarti šitą žmonių palyginimą su žvėrimis. Pirmiausia turiu pasakyti, jog aš čia nemanau išvesti visos menažerijos. Antra, nenoriu sakyti, kaip tai daro kiti, kad kiekvienas žmogus panėši į kokį nors gyvį, ypač į žvėrį." Ir tokiu tonu autorius tęsia dar 9 eilutes, o paskui vėl pražūna, pats pasakojime toliau nedalyvaudamas.

I. Simonaitytė *Aukštųjų Šimonių likime* (1935) taip pat pradeda savo pasakojimą pirmuoju asmeniu ir po trumpo laiko šią pasakotoją apleidžia. Tačiau Simonaitytės technika jau motyvuota, nes ši pasakotoja dalyvauja tik romano įvadiniame rėme, kuris apgaubia pagrindinę fabulą, užfiksuojančią 200 metų Šimonių šeimos istoriją. Tokiu būdu atsiranda tam tikra laiko dimensija, kontrastas tarp dabarties ir praeities ir perspektyvų sluoksniavimas, kuris būdingas lietuvių prozai ir kituose laikotarpiuose, nors tai ir nėra lietuvių išradimas. Toks įvadinis rėmas — sena priemonė pasakojimo istorijoje.

Taip pat nenaujas (tai siekia bent Apulėjaus *Auksinį asilą*, 200 m. po Kr.) yra rašymas iš gyvulio taško, įterpiant jo mintis apie savo ar dažniau šeimininkų rūpesčius. Lietuviškoje šios perspektyvos atmainoje dažniausiai gyvuliai figūruoja tik kaip įtarpai tekste; čia nėra satyros, o tik visa užjaučiantis lyriškumas. Be to, pas mus mėgstama rašyti iš vaiko ar paauglio taško. Tai formai tikrai turime savų modelių; pvz., Irusė *Sename dvare* (1923) bei A. Vaičiulaičio „Tešlinis žmogutis" (1932). Kuriant pasakojimą iš vaiko perspektyvos, lengva panaudoti autobiografinius elementus, anekdotinį humorą bei nuautomatintą perspektyvą ir pristatyti medžiagą šviežiu kampu. Kartais, kaip J. Baltušio *Parduotų vasarų* (1957) piemeniukui formos sąlygojami ribotumai sudaro logistinių sunkumų, nes piemeniukas turi visur būti, viską matyti, turi perduoti tokią informaciją, kurios jis pats nesupranta, pvz., įvertinti suaugusiųjų klasinį sąmoningumą.

Kaip jau minėta, vaiko perspektyvos *formai* turime pavyzdžių savo tradicijoje. Paauglio *kalbos* literatūriniam įvedimui, atrodo, didelę įtaką turėjo J. D. Salingerio *Catcher in the Rye* (1951) vertimas į lietuvių kalbą, išėjęs 1966 m., pavadinimu *Rugiuose ties bedugne*. Po to pasirodė S. Šaltenio „Riešutų duona"(1972), M. Sluckio *Saulė vakarop* (1976), romanas, kuriame vienas veikėjų prabyla kaip lietuviškas Holden Caulfield, o paskutiniu metu R. Klimo „Ekspromptas vogtai gitarai" (1981).

Šaltenio „Riešutų duona" parašyta iš Andriaus Sato perspektyvos, gyvu paauglio žargonu. Dažnai panaudodamas nuautomatinimo efektą, Šaltenis visus įvykius ir suvokimus perleidžia per Andriaus sąmonę, užtat atsiranda staigūs loginiai šuoliai, pvz., kai Andriaus senelio mesta žiurkė „perskrido tris namus, paštą ir pro langą tėškėsi ant Kaminskų stalo — žinoma, į kopūstų sriubą".*(2)* Vaikas nežino ribos tarp fantazijos ir tikrovės, ir toks skridimas jo pasaulyje visai galimas. Pasilikdamas ištikimas vaiko

galvosenos logikai, Šaltenis taip pat nepraleidžia progos satyrai ir ironijai — ar užgriebdamas suaugusių meilės santykius ir problemas (Aliuko Šovinio ir mokytojos Meškutės santykiai bei Andriaus tėvų nesantaikos), ar pasitelkdamas socialinę stalinistinių laikų skurdo ir bado, pinigų nuvertinimo kritiką ir panašius momentus. Čia vieninga perspektyva tarnauja įvairiems autoriaus tikslams pasiekti, o neįprastas regėjimo būdas įtraukia skaitytoją į naują dalykų traktavimą ir jų įvertinimą, vertybių perkainojimą.

Jeigu Šaltenio žaidžiama skaitytojo jausmais kažkur ant absurdo ir ironijos ribos, tai Klimo „Ekspromptas vogtai gitarai" krypsta į kitą kraštutinumą — humoro ir patoso. Jo herojė — 17 metų dažytoja — išlaiko save ir savo draugą Valentiną, veltėdį, spekuliantą amerikietiškomis plokštelėmis. Iš merginos pirmojo asmens perspektyvos atsiskleidžia jos abejonės dėl Valentino gyvenimo būdo, dėl jo iš mokyklos pavogtos gitaros (mat jo gyvenimo tikslas — sukurti savo rock ansamblį, tik nėra instrumentų), dvejonės ar gimdyti Valentino vaiką, kuris dar tik „adatos galvelė, aguonos grūdas" joje. Jos tekste nuskamba bravūra: vaikai — tik parazitai, jinai pasidarys abortą, jinai ir toliau bus Valentino meno „mecenatė", kaip jis ją vadina. Tačiau lygiagrečiai vystomi ir kiti pirmojo asmens tekstai, jos praminti „Neparašyti laiškai mylimai mamytei", iš kurių paaiškėja, kad ji nėra tokia tvirta, kaip ji sau ir kitiems rodosi, ji nežino, „ar gali pakelti ranką prieš savo būsimą vaiką". Jos iliuzijos dėl Valentino dūžta, kai jis bando turguje parduoti savo mylimą gitarą, kuri taip ilgai buvo judviejų egzistencijos *raison d'être:* labai įtikinamai perteikiamas septyniolikmetės pasimetimas, susidūrus su karčia tikrove. Bene labiausiai skaitytoją Šaltenio ir Klimo kūriniuose imponuoja tam tikras nuoširdumas, neišdavimas savo herojų teisybės, nesileidimas į jokius kompromisus su jų tikrove. Jų sukurtos pasaulėjautos yra visiškai nuoseklios.

Galima kelti klausimą, kodėl šios smulkios formos lietuvių literatūroje taip puikiai apvaldytos ir pasisekusios, kai platesnio *amplua* veikalai ne taip meistriškai išdirbti? Mano nuomone, taip įvyksta todėl, kad šiais atvejais kryžmai apvaisinamos dvi tradicijos: savoji, kuri eina per minėtus ankstesnius modelius, Šatrijos Raganą, Vaičiulaitį ir kitus; ir svetimoji, paremta Salingeriu, V. Aksionovu ir kitais. Kur lietuviai dar tik konstruoja savo tradiciją, jiems ne taip gerai sekasi. Be to, reikia pažymėti, kad čia aptartos dvi ypatingai vykusios apysakos, o pirmojo asmens pasakojimo reikalavimus lengviau išlaikyti trumpesnėje formoje, negu ilgesnėje, t.y. romano formoje.

Dar vienas galimas pasakojimo variantas, kai pasakotojas yra suaugęs „aš" ir fabulos eigoje, vaizduodamas visišką nuoširdumą, skaitytojui atskleidžia savo tikrąjį veidą perdėtai lėtu tempu. Tokiais atvejais dažnai tarp pasakotojo vyresniojo — „aš" ir jo jaunesniojo — „aš" būna įtampa. Vyresnysis iš laiko perspektyvos teisia jaunąjį, mato, kiek anas turėjo iliuzijų, kurios žuvo gyvenimo verpetuose. Skaitymo įdomumą sudaro skaitytojo pranašumas prieš veikėją, nes skaitytojas greičiau permato veikėją, nors pastarasis lyg ir turi „pilną" informaciją apie save, pažįsta save nuodugniai. Tokio pasakojimo sutrauktas pavyzdys, kuriame distancija tarp tų dviejų „aš" labai maža (o taip dažnai prozoje būna), būtų J. Savickio novelė „Raudoni batukai" (1951). Joje senas širdžių ėdikas išplėsto anekdoto forma pasakoja apie savo išvyką į užsienį tarnybiniais reikalais. Pamatęs raudonus batukus viešbučio koridoriuje, jis susižavi jais ir dalinasi savo svajonėmis apie jų savininkę, kurią jis įsivaizduoja japone. Sau ir mums vaizduodamas ištikimą, žmonai atsidavusį vyrą, kiekviename žingsnyje jis išsiduoda, kad yra prityręs moterų medžiotojas, ir, dar tik įpusėjus novelei, skaitytojas jau suvokia, kad pasakotojas muilina akis sau ir kitiems. Beje, panašiu principu parašyta ir A. Landsbergio novelė „Dainos gimimas" (1979) apie saugumietį, palydėjusį chorą iš Lietuvos į Velsą.

Ten taip pat skaitytojo žinojimas viršija charakterio tariamas įžvalgas į savo motyvaciją.

Alf. Bieliauskas *Kauno romane* (1966) bandė išplėsti šį žaidimą, palaikydamas nepastovia distanciją tarp iliuzijos ir savikritikos, tarp apgaulės ir žinojimo. Biurokratas Sigitas Sėlis prarado savo jaunystės tikrąją meilę Gedą, kai ši, globojama savo dėdės smetonininko, galimas daiktas, partizanų vado, buvo ištremta į Sibirą. Tuo metu neprisipažindamas, bet iš tiesų gelbėdamas savo karjerą, Sėlis vedė įtakingo čekisto dukrą iš CK ir žengė komforto keliu. Dabar po 13 ar 15 metų (taip nurodoma ir nenurodoma į Stalino mirties metus ir pasikeitimus, kurie sekė šį įvykį), jisai pasiųstas į Kauną atlikti nelabai švarų reikalą, kuris išteisintų jo viršininką ir jo sėbrus. Ši byla ir prieš mėnesį įvykusi jo 6 metų dukters Giedrės mirtis sukrečia jį taip, kad jis priverstas iš naujo išgyventi senus įvykius ir peržvelgti savo elgesio priežastis. Priešingai negu Cinzo pirmojo asmens romanuose, veiksmas čia perduodamas sąmonės srautu, jis vyksta esamajame laike (ne būtajame, kaip pas Cinzą), ir tai skaitytojui suteikia betarpiškumo iliuziją, priverčia jį intymiau dalyvauti Sėlio sprendimuose. Bieliauskas išlaiko savo pasirinktos formos dėsningumus: Sėlio vyresnysis „aš" teisia ir smerkia savo jaunesnį „aš", sąmonės srautas sujungtas leitmotyvais ir pasikartojančiais įvaizdžiais, pvz., „Tavo tėvas bus žmogus, Giedre", taip pat kartojasi kadrai ir muzika iš filmo „Kasablanka", Sėlis pastoviai jaučia šleikštulį burnoje, lauke miglos dygsniai jam duoda per veidą. Taip pat išlaikytas lėtas informacijos pateikimo tempas, skaitytojas įsimena momentą, kai Sėlis išduoda Gedą ir jo prisiektą jai meilę, skaitytojas žino, kodėl jis veda čekisto dukrą Dargužaitę anksčiau, negu Sėlis pradeda tai nujausti. Ir vis dėlto, nors iš esmės lengviau rašyti apie nesimpatiškus charakterius, kaip ir apie nelaimingas meiles ir nelaimingas šeimas — ką jau Tolstojus yra pastebėjęs, *Kauno romanui* kažko trūksta.

Savo laiku Bieliausko romano kritikoje buvo užsimenama apie Joyce'o ir Prousto įtakas. Lietuvos spaudoje rašyta ir apie Bieliausko ir A. Robbe-Grillet pažintį „tautų draugystės" rėmuose. Žodžiu, prancūzų *nouveau roman* turbūt Bieliauskui — nesvetimas. O tačiau *Kauno romane* galima atsekti panašumų ne tiek su Robbe-Grillet, kiek su jo bendru M. Butor ir jo romanais *L'emploi du temps* (1956) ir *La modification* (1957). Pas abu rašytojus randama tas pats veikėjo išgyvenamas karštligiškas įvykių ir suvokimų tempas, sąlygotas esamojo laiko vartojimo; klimato ir miesto atmosferos įtaka į charakterio savijautą, miglota motyvacijų pynė ir pan. Tačiau Butoro romanai semantiškai tirštesni. Pvz., *L'emploi du temps* dar turi ir mitologinę dimensiją (Tezėjaus mitą), kurią Bieliausko „Kasablankos" intertekstualumas neatstoja. Be to, pas Butorą yra kriminalinio romano įtampa ir keli galimi tikrovės teisybės variantai, kurie faktiškai neišaiškinami. Taigi Butoro romanas turtingesnis, susideda iš daugiau sluoksnių, reikalauja daugiau pastangų jį iššifruoti. Potencialiai Bieliausko herojus Sėlis yra įdomesnis charakteris, negu Butoro Jacques Revel, bet vis dėlto akivaizdu, kad Sėliui trūksta subtilumo, gilumo, daugiasluoksniškumo, nemeluotos ironijos dozės ir paprasto nuoširdumo (ką Šalteniui ir Klimui, rašantiems apie jaunuolius, pasisekė integruoti). Nuoširdumo stoka gal ir ne vien Bieliausko kaltė, socrealizmo reikalavimai faktiškai nebūtų leidę aukštam pareigūnui Sėliui atverti daugiau savo širdies. Užtat jis — lėkštas, sunku patikėti jo pažadu, duotu mirusiai dukrai Giedrei, kad dabar jau jis bus žmogumi. Kas be ko, jis taip pat ir lieka biurokratu, jam trūksta minties polėkio ir kalbos elegancijos (ko Joyce'o Molly Bloom apsčiai turėjo), šiuo aspektu kaltė jau krinta pačiam autoriui. Nežiūrint akivaizdžių trūkumų, savo intencijomis *Kauno romanas* vienas iš tų lietuviškų veikalų, kuriems sėkmingiausiai pavyko panaudoti pirmojo asmens formą.

Jau buvo minėta, kad ši forma tam tikra prasme apriboja

autorių. Užtat dažnai vengiama naudoti pirmojo asmens perspektyvą ištisai per visą veikalą, o pasiduodama norui, užsilikusiam dar iš objektyviųjų lietuviško realizmo laikų, piešti veikėjus ir įvykius kuo pilniausiai. Mūsuose nepasitikima subjektyvumu, nors A. Bučio ir kitų kritikų pabrėžtas lietuviško lyrizmo bruožas kaip tik sugestijuotų, kad lietuviai turėtų rašyti forma, kuri savy slepia lyriškumo galimybes, betarpišką išgyvenimų išpasakojimą ir pan. Nors dabar kritikoje iš Lietuvos dažnai kalbama apie išaugusią skaitytojo kultūrą, literatūroje tik visai neseniai, pasirodžius V. Martinkaus, S. T. Kondroto ir R. Klimo veikalams, pastebimas tikras pasitikėjimas ta skaitytojo kultūra. Anksčiau autoriai vis bandydavo per daug nesubtiliai viską išaiškinti.

Lietuviškam objektyvumui *įgyvendinti* mūsų prozoje paplitęs fragmentuotas pirmojo asmens pasakojimas arba ir pirmojo asmens pasakojimas fragmentuose. Toks teksto sluoksniavimas pasirodė jau Valančiaus „Palangos Juzėje" (1869), kur trečiojo asmens pasakotojas savo išoriniu tekstu perteikia foną ir biografinius, sociologinius duomenis, o pats siuvėjas Juzė savo „Vakarų" aprašymuose jau kalba pirmuoju asmeniu ir atpasakoja savo nuotykius, matytas vietas bei papročius. Faktiškai, tai dar viduramžiuose išrasta priemonė, kaip išrutuliuoti pasakojimą (tik prisiminkime Boccaccio *Dekameroną).*

Šatrijos Ragana *Sename dvare* irgi kontrapunktu įveda dvi viena kita papildančias perspektyvas: Irutė žiūri iš vaiko naivios, ribotos pirmojo asmens perspektyvos (ji idealizuoja motiną ir praėjusį laiką), o Mamatė savo „Užrašuose", jau iš suaugusio žmogaus taško, paliečia opesnius klausimus, parodydama savo abejingumą ir nepasitenkinimą vyru ir vedybinio gyvenimo apribojimais apskritai, tad ji savaip koreguoja Irutės pateikiamą informaciją.*(3)* Šatrijos Ragana susilaiko nuo savo paaiškinimų ir nuomonių tiesioginio išsakymo ir leidžia šioms dviems lygiavertėms, nepriklauso-

moms perspektyvoms pačioms prabilti (kodėl mūsų autoriai taip ilgai nepasekė jos pavyzdžiu?). Tad Irutė ir Mamatė yra fragmentuotos pirmojo asmens pasakotojos (viena vyresnioji, kita jaunesnioji versija), kurias reikia „sulipdyti" į vieną, kad aprėptume veikalo turinį.

Kai kurie vėlesni romanai naudoja pirmojo asmens pasakojimo techniką tik fragmentuose. Nors A. Škėmos *Balta drobulė* (1951-54) iš esmės parašyta trečiuoju asmeniu — Garšvos vidiniu monologu ir užtat nepasinaudoja pirmojo asmens prieinama vidine įtampa (Škėmai to ir nereikia, nes Garšva kur kas giliau ir dramatiškiau pergyvena dabartį, negu praeitį), tačiau kaip ir *Sename dvare* yra pirmuoju asmeniu parašyti „Antano Garšvos užrašai". Laiko perspektyvoje jie yra Garšvos gyvenimo ankstyviausias sluoksnis. Jie aprašo vaikystę, tipišką vakarą su tėvais, tėvų nesantaiką ir neištikimybes, tėvą mušantį motiną, epizodą su Jone, ir kaip jis, jaunasis Garšva, nuviliojo sergančią motiną į psichiatrinę ligoninę. Šių užrašų medžiaga galėtų būti perteikta rakursais į praeitį, čia nenaudojama jokio sąmonės srauto ar vidinio monologo. Kita vertus, kadangi Garšva juose sako „aš", jis lyg sugestijuoja, kad čia yra tas tikrasis, nesugadintas jo „aš"; t.y. čia perspektyva turi ir prasminį krūvį. Romano pasaulyje tas laikotarpis, nors ir skaudus, jau nusistovėjęs, užbaigtas ir išbaigtas, užfiksuotas ir užrašytas, nedalyvauja dabartinėje maišatyje, vykstančioje Garšvos sąmonėje, impresionistiškoje jo minčių mišrainėje. Taigi, tas pirmojo asmens sluoksnis yra kontrastas sujauktam išeiviško gyvenimo susvetimėjimui, nors jaunystės kaltės irgi daro savo. Tad „Antano Garšvos užrašai" papildo kitas romano perspektyvas, atlieka svarbią funkciją tekste, savo konvencionalia forma ir stiliumi prisideda prie pilnesnio charakterio vaizdo, kurį skaitytojas susikuria.

V. Martinkaus romanas *Akmenys* (1972) vietomis parašytas gana tradiciškai, irgi pasakojant trečiuoju asmeniu, vietomis vidiniu monologu, bet kai norima leistis gilyn į

veikėjo sąmonės sluoksnius retkarčiais pereinama į personažo pasakojimą pirmuoju asmeniu. Tai — greičiau priemonė įsiskverbti į motyvacines painiavas, kaip ir kituose sluoksniuotuose veikaluose, būdas pasiekti pilnesnį veikėjo supratimą, o ne savarankiški pirmuoju asmeniu perteikti tekstai, kurių tikslas nuslėpti nuo skaitytojo informaciją, kad jis būtų priverstas pats ją susikurti iš užuominų ir nutylėjimų.

Dar vieną atmainą randame M. Sluckio romane *Saulė vakarop* (1976), kuriame pasakotojas trečiuoju asmeniu nušviečia tai dr. Narimantą, tai jo pacientą Kaziukėną, tai Danguolę, Narimanto žmoną. Tačiau įterptas tarp šių dėmesio centrų yra ir Narimantų sūnus Rigas, vartojantis šiuolaikinį jaunimo žargoną ir kalbantis savo balsu. Kodėl Sluckiui prisireikė tokios priemonės kaip tik jaunuolio Rigo galvosenai išreikšti? Mat, Rigas, gerokai susvetimėjęs, toks lietuviškas hipis, nueina labai jau nesocialistiniais šunkeliais ir galų gale net nusižudo, kas tarybiniame rojuje griežtai draudžiama, laikoma beveik disidentizmo žyme. Romano pradžioje autorius identifikuojasi tik su trečiojo asmens neutraliu pasakotoju, kadangi tai jam vėliau padeda dar vienu perspektyvos fokusu atsiriboti nuo kenksmingo elemento, jaunuolio Rigo, kuris smerkia tėvų gyvenimo būdą ir visą sovietinės tikrovės socialinę (aišku, ne politinę) santvarką.

Buvo laikas, kai Sovietijoje apskritai buvo pavojinga prozoje tarti „aš", kalbėti savo balsu. Tą baimę jautė Rytų Vokietijos rašytoja Christa Wolf, parašiusi romaną *Nachdenken ueber Christa T.*, nes tarti „aš", rašyti romaną pirmuoju asmeniu, reiškė, kad tokie pareigūnai, kaip Johannes Becher, berods, tuometinis kultūros ministras, galėjo rašytoją smerkti už jos sukurtos pasakotojos jausmus ir mintis, nors pati rašytoja pratarmėje tvirtino, kad bet kokie panašumai tarp jos veikėjų ir gyvų žmonių — atsitiktiniai. *Nachdenken ueber Christa T.* praktiškai pasirodė tik Vakarų Vokietijoje,*(4)* ir eventualiai Christa Wolf

Amnesty International žiniomis, atrodo, už kitas nuodėmes, buvo pašalinta iš VDR Rašytojų sąjungos. Romane savo herojės balsu ji dažnai svarsto, kaip sunku yra tarti „aš".

Gal tokiais „apsaugos kiauto" sumetimais paskutiniuoju metu keli Lietuvos rašytojai, kurdami pirmojo asmens pasakotojus, padaro juos moterimis. Ta pati moters perspektyva ir gana radikalios jų mintys tęsiasi per visus jų veikalus. Martinkaus naujas romanas „Medžioklė draustinyje" (*Pergalė*, 1983) pasakojamas ištisai iš Marės perspektyvos. Jinai dirba audimo fabrike Blakytyje generalinio direktoriaus Balio Titnago sekretore. Martinkaus vėliausiuose veikaluose mikrokosmas visados atstovauja makrokosmą, užtat visą romaną galima skaityti perkeltine prasme apie Lietuvą ir jos problemas, ateinančias kartu su industrine pažanga. Titnagui rūpi jo cecho sumoderninimas ir darbo našumo kėlimas. Užtat kai Marės pastūmėtas Titnagas priima jos sužadėtinį Spiną Kavolių fabriko sociologu, jis labai patenkintas, kad Spinas jam padeda vykdyti jų abiejų grandiozinius užmojus. Žodžiu, sociologas pakinkomas dirbti industrinei socialistinei pažangai, o kad jo metodai yra pagrįsti jo sukurta „sociumo" teorija, pagal kurią darbo našumas kyla kaip ant mielių, o darbininkų gyvenimai ir jėgos eina velniop — niekam nerūpi. Marė, deja, stereotipine moteriška nuojauta (nors Martinkui tokios jos reikia) nusivilia ir Titnagu (jos buvusiu meilužiu) ir Spinu (jos dabartiniu meilužiu), sužinojusi aplinkiniais keliais, kad kadaise Titnagas padėjo išsiųsti jos neteisėtai apkaltintą tėvą į Sibirą ir kad Spinas savo sociumu kenkia žmonėms. Negana to, jinai pastoja nuo Spino, o jis, jau užmiršęs ją, susideda su Titnagiene. Tuo tarpu abu vyrai tebėra akli sistemos (buvusios, išeitų stalinistinės, ir dabartinės) negerovėms. Tiktai Marė viena, vedama teisingumo ir nuojautos, atmeta juos abu ir jų kūrinius, gyvus ir negyvus. Savo implikacijomis ši knyga puola nežmogiškus socializmo pamatus. Tačiau Marės charakteris, nors yra pačiame

pasakojimo centre, parodytas bejėgis, visų stumdomas. Jos asmeniškos iliuzijos apie Spiną, sociumą, Blakyčio netolimą ateitį dūžta, kaip ir pridera pirmojo asmens pasakotojai. Gal neišvengiamas knygos trūkumas yra tas, kad, nesuvokiant potekstės, kuri nelengvai iššifruojama, knyga — nuobodoka. Iš dalies kaltas gana lėkšto moters charakterio pasirinkimas, nes vien nuojauta šiais laikais netoli nukeliausi.

Klimo „Eksprompte vogtai gitarai" irgi randame vyro rašytojo sukurtą moterį pasakotoją. Kadangi jos svarstomos moralinės problemos apie galimą abortą, Valentino vagystę, jos santykius su jo tėvais, kai jie bando ją papirkti prieš Valentino teismą, apie vedybinio gyvenimo būdą (jos draugė netekėjusi augina vaiką, kitas draugas, palikęs merginą, su jo vaiku, grįžta pas šitą savo „šeimą" — apysakoje yra visokių santuokinio ir nesantuokinio gyvenimo variantų) — visos šitos problemos liečia ją pačią, veikalas užtat atrodo įtikinamesnis. Pasakotoja ir jos medžiaga geriau sutampa, ir paauglė nesudaro įspūdžio, kad ji — vien tik pretekstas autoriui tam tikrus šalutinius klausimus ar rūpesčius išryškinti.

Martinkaus ir Klimo kūrinius galima palyginti su Cinzo *Mona* (1981). *Raudonojo arklio vasaroje,* kaip jau minėta, Stanis Dogenis kankinasi su LSD sukeltais priepuoliais. Cinzas aprašo padėtį; knygoje mažai veiksmo, mažai charakterio išvystymo. Apskritai Cinzo didžiausia problema yra ištęstų „case histories" rašymas. Tai jau buvo akivaizdu jo pirmojoje knygoje *Brolio Mykolo gatvė.* Naujausiame romane tikroji Stanio meilė Mona, trejus metus bandžiusi jį užmiršti, grįžta savaitgaliui į namus ir pirmojo asmens forma išgyvena daug sukrėtimų ir įžvalgų. Ji ima pripažinti, kad jos tėvas silpnas ir net blogas žmogus, kad jis išnaudoja savo lentpjūvių darbininkus (kas eina prieš jos socialistinius įsitikinimus), ji suvokia savo lesbijietiškus polinkius vienai moteriai savo darbovietėje, sužino apie Stanio ligą, ryžtasi jo nebepalikti, nors jis apsimeta, kad jam jos nereikia. Viskas būtų įdomu ir neblogai, bet, duodamas balsą Monai, Cinzas

nepasitiki ja ir, mano manymu, per mažai leidžia mums įžvelgti į jos mąstyseną, neleidžia jos charakteriui savaime rutuliuotis, įveda per daug dialogų, per daug pašalinių veikėjų. Cinzas pasiduoda pagundai nusakyti, kas jo veikėjus kamuoja, net kunigo (!) lūpomis jis pateikia psichoanalitinę Monos psichikos interpretaciją. Tą interpretaciją D. Valiukėnaitė visai teisingai pavadino „primityvia".*(5)* Neva Mona dėl įvairių priežasčių nekenčia savo tėvo, užtat jaučia neapykantą ir visiems vyrams (todėl tiek metų bėgo nuo Stanio, o ne dėl to, kad jis sulaužė savo pažadą jai) ir todėl yra pavojus, kad ji nukreips savo libido į moterį.*(6)* Čia, sakyčiau, skaitytojas galėtų net įsižeisti. Juk visą tai buvo galima parodyti Monos pačios išgyvenimais ir jausmais; to net reikalauja pati pasakojimo pirmuoju asmeniu forma. Tad kodėl ją rinktis, jeigu nepasinaudojama jos privalumais? Žodžiu, Cinzas nori rašyti ta forma, bet bijo jos pasėkmių — bijo prarasti autorinę kontrolę ir leisti skaitytojui pačiam suvokti charakterio teisybę.

Vertinant trijų vyrų rašytojų pastangas intymiausiu būdu — pirmuoju asmeniu — sukurti tris moteris herojes, įdomu pasekti, kaip jiems pavyko perduoti moters pasaulėjautą ir galvoseną. Visi trys, Martinkus, Klimas ir Cinzas, pradžioje stengiasi kokiu nors būdu įteisinti savo pasakotojų moteriškumą. Pvz., Martinkaus Marė ypatingai jautri kitų moterų aprangai, pastebi tokius dalykus, kaip kitos moters kulnų aukštis, kuriuos, atseit, tik moteris pastebėtų.*(7)* Arba bandoma kurti palyginimus iš moteriško pasaulio, pavyzdžiui, medžio lapai kaip mezginiai. Klimas jautriai nusako, kaip moteris jaučia gyvybę savyje, kai ta gyvybė kol kas tik „adatos galvutė, aguonos grūdas". Cinzas giliai ir įtikinamai perduoda, kaip Mona suvokia vaiko jausmus:

> Berniukas žiūrėjo į juos ir kažką mąstė. Staiga suvokė, kad glamonės ir pabučiavimai nėra skirti vien jam, ir nuliūdo. Jautėsi nustumtas nuo saulėtos aukštumos, išmestas iš centro,

apie kurį sukosi viskas, ką jis matė, o ten, nuošalyje, prasidėjo varginanti nežinia, nesuprantamas kitų buvimas.

Jame pabudo nuskriausto žvėriuko geismas kovoti, atgauti tai, ką prarado, ir jis piktai sugniaužė kumštelius. Aš nusišypsojau ir ištiesiau rankas į jį. Jis atbėgo prie fotelio ir prisiglaudė. Užsikėliau jį ant kelių. Berniukas pajuto mano krūtis, pasiklausė širdies ir paslapčia apuostė. Tačiau atstūmė pabučiavimui prisilenkusį veidą: aš buvau tik laikinas prieglobstis, kurį jis paliks, kai motina atsiskirs nuo to, kuris kėsinosi į ją.*(8)*

Jau Virginia Woolf teigė, kad geriausi rašytojai yra dvilyčiai — androgeniški, t.y. jie savyje turi ne abiejų lyčių hormonus, bet savo pasaulėjauta nujaučia, kaip gyvenimas ir tikrovė gali atrodyti ir vienos, ir kitos lyties žmogui. Mūsų trys rašytojai turi dalį šio talento, bet kažin ar jį pilnai išnaudoja. Atrodo, jie dažnai primiršta, kad jų pasakotojos yra moterys. Vieną sykį nustačius jų moteriškumą, jie dažnai toliau jo nebepabrėžia. Pradėjus jų veikalus skaityti nuo vidurio ir pakeitus vardus, įvardžius bei atlikus kitas būtinas gramatines pataisas, kažin ar besusidarytų vaizdas, kad čia kalba moterys. O reikėtų ir toliau tęsti to moteriško pasaulio apraiškas (kaip Cinzas taip meistriškai pradėjo), nes kitaip atrodo, kad tik išoriniai faktai (kaip Marės ir Valentino draugės nėštumas, arba Marės ir Monos nepasitikėjimas savo išmone) apsprendžia jų moterišką būtybę. Pasigendama vidinio ir ypač kalbinio įrodymo, kad moterys pasakoja.

Grįžtant prie lietuviško pasakojimo pirmuoju asmeniu, reikia konstatuoti, kad tą mūsų formą tebekamuoja tam tikras nesubtilumas, nepasitikėjimas skaitytojo nuovoka. Laukiama sudėtingesnių charakterių, ar jie būtų vyrai ar moterys. Reikėtų kreipti daugiau dėmesio į psichologiją ir veikėjo savistabos ir brendimo išsirutuliavimą. Ligi šiol mūsų pirmojo asmens pasakojimas dažnai buvo neapvaldytas, per dažnai charakteriai išvystomi pagal pasakojimo trečiuoju asmeniu taisykles, užtat ši metodologija nedavė tiek gilumo,

ironijos, satyros ir žaismingumo, kiek būtų buvę galima tikėtis iš jos ne taip reto panaudojimo.

PANAUDOTOS LITERATŪROS SĄRAŠAS:*

Baltušis, Juozas, *Parduotos vasaros,* Vilnius, 1977.

Bieliauskas, Alfonsas, *Kauno romanas,* Vilnius, 1969.

Cinzas, Eduardas, *Raudonojo arklio vasara,* Chicago, 1975.

Cinzas, Eduardas, *Mona,* Chicago, 1981.

Klimas, Ramūnas, „Ekspromptas vogtai gitarai" iš rink. *Gintė ir jos žmogus,* Vilnius, 1981.

Kralikauskas, Juozas, *Tautvila,* Chicago, 1973.

Kralikauskas, Juozas, *Martynas Mažvydas Vilniuje,* Chicago, 1976.

Landsbergis, Algirdas, „Dainos gimimas" iš rink. *Muzika įžengiant į neregėtus miestus,* Southfield, 1979.

Martinkus, Vytautas, *Akmenys,* Vilnius, 1972.

Martinkus, Vytautas, „Medžioklė draustinyje", *Pergalė* Nr. 3, 4, 5, 6, Vilnius, 1983.

Pietaris, Vincas, *Algimantas,* Chicago, 1978.

Savickis, Jurgis, „Raudoni batukai" iš rink. *Raudoni batukai,* JAV, 1951.

Simonaitytė, Ieva, *Aukštujų Šimonių likimas,* Vilnius, 1976.

Sluckis, Mykolas, *Saulė vakarop,* Vilnius, 1976.

Šaltenis, Saulius, „Riešutų duona" iš rink. *Riešutų duona,* Vilnius, 1972.

Šatrijos Ragana, *Viktutė,* London, 1964.

Šatrijos Ragana, *Sename dvare,* Toronto, 1951.

Škėma, Antanas, „Balta drobulė" iš *Raštai,* t. 1, Chicago, 1967.

Vaičiulaitis, Antanas, „Tešlinis žmogutis" iš rink. *Pasakojimai,* Noerdlingen, 1955.

Valančius, Motiejus, „Palangos Juzė" iš *Raštai,* t. 1, Vilnius, 1972.

* Straipsnyje pateikiamos pirmos publikacijos datos, užtat kai kurių leidimų datos neatitinka sąrašo datoms.

IŠNAŠOS

1 Pietaris, *Algimantas,* Chicago, 1978, p. 16.
2 Šaltenis, „Riešutų duona", p. 19.
3 Gilesnė romano perspektyvų analizė buvo pateikta Birutės Ciplijauskaitės straipsnyje „Šatrijos Ragana lietuvių pasakojimo raidos perspektyvoje", *Lituanistikos Instituto 1977 metų suvažiavimo darbai,* Chicago, 1979, p. 107-118, ir jos minčių čia nesutraukiu. Šio veikalo tematiniai aspektai buvo plačiau gvildenti kolkas nespausdintoje mano studijoje „Moteris moterų prozoje II d.", skaitytoje Santaros-Šviesos suvažiavime 1980 m.
4 *Nachdenken ueber Christa T.* dvejus metus buvo uždrausta publikuoti Rytų Vokietijoje, o 1968 m. pasirodė ribotu tiražu, kuris plačiosios visuomenės nepasiekė. 1970 m. su dideliu pasisekimu knyga buvo išleista Vakarų Vokietijoje.
5 Žr. D. Valiukėnaitės recenziją, *World Literature Today,* Spring, 1982, p. 381.
6 Cinzas, *Mona,* p. 168.
7 Martinkus, „Medžioklė draustinyje", *Pergalė,* Nr. 3, p. 16.
8 Cinzas, op. cit., p. 33.

METMENŲ ŠIMTININKAI:
98) Romas Misiūnas
99) Dr. Edvardas Kaminskas
100) Dr. Marija Arštikaitis-Uleckienė
101) Vincas Trumpa
102) Angelė Šimaitytė

ROMAS BARTUŠKA

gimė 1932 m. Kaune. Studijavo University of Illinois ir Roosevelt University gaudamas BS ir MBA laipsnius. Fotografuoti pradėjo 1970 m. Dalyvavo parodose Čiurlionio Galerijoje, Chicago; South Shields International Exhibition, Anglijoje; Illinois Photographers 78, Springfield, Il. ir kitose parodose. Čia spausdinamos nuotraukos paimtos iš neseniai darytos spalvotos foto serijos įvairia tematika.

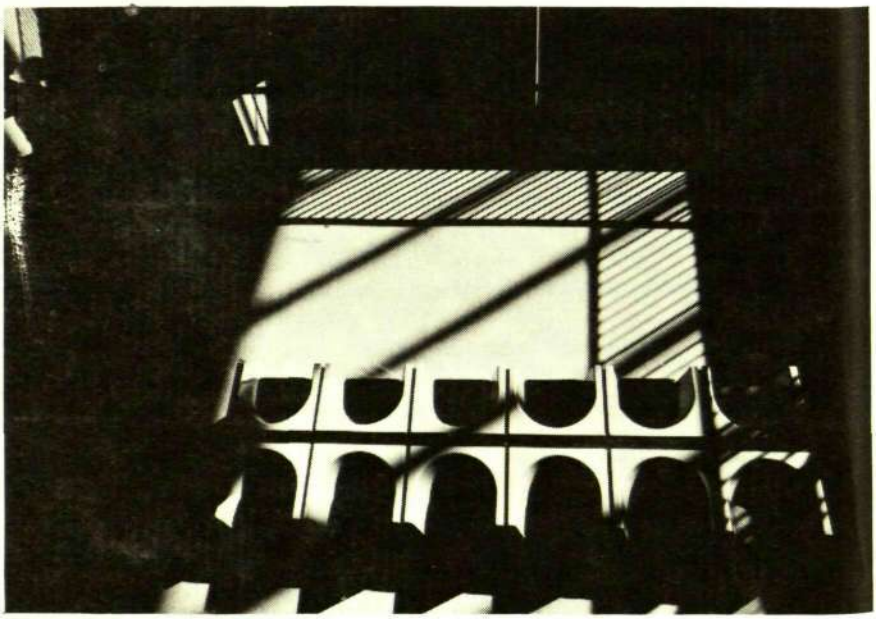

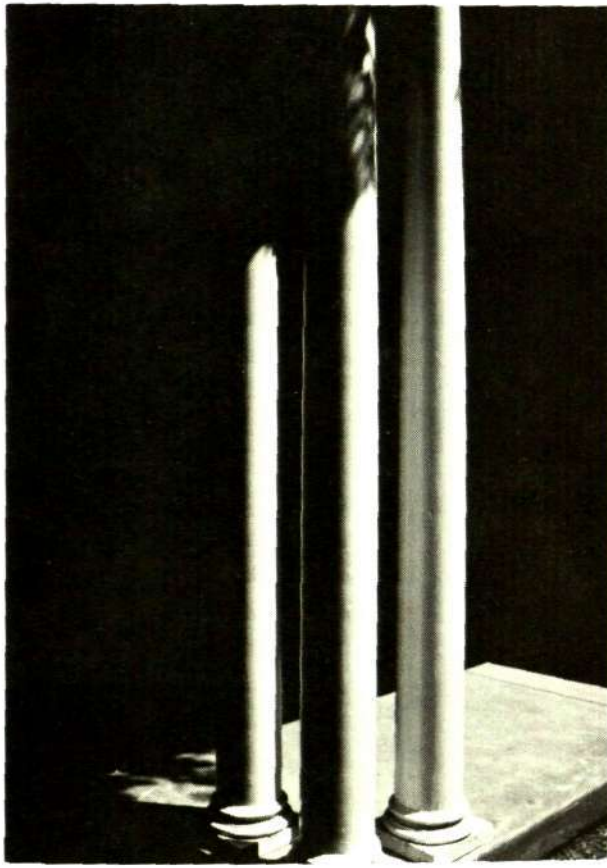

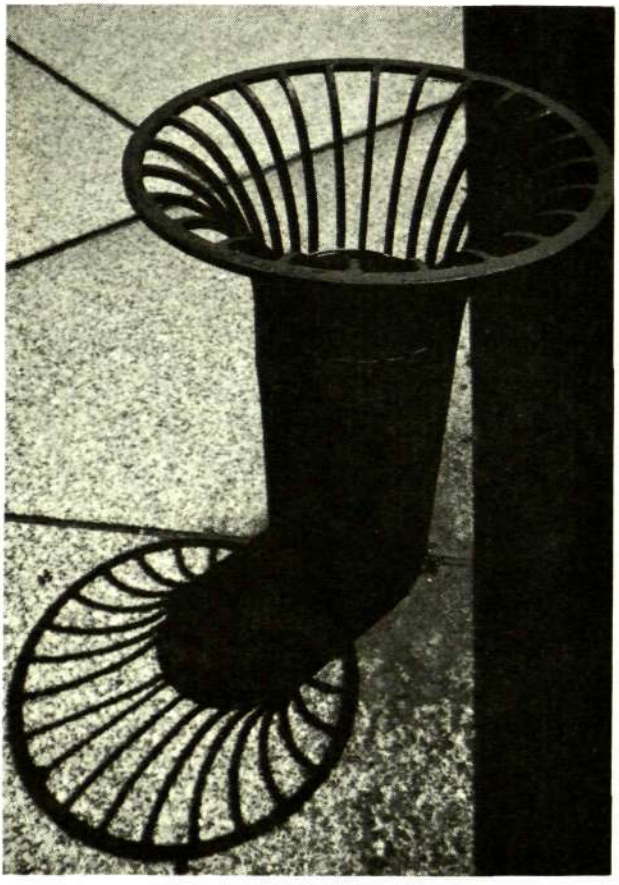

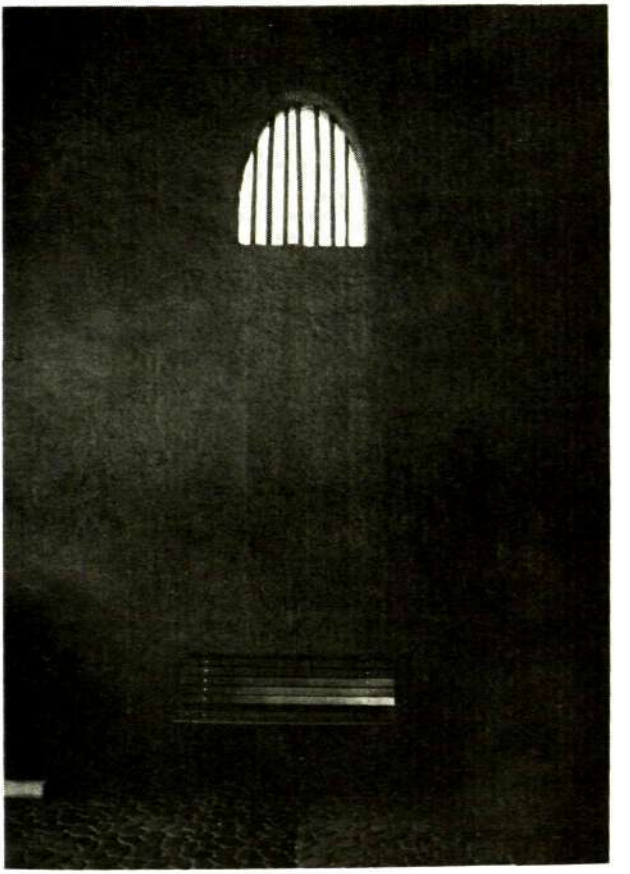

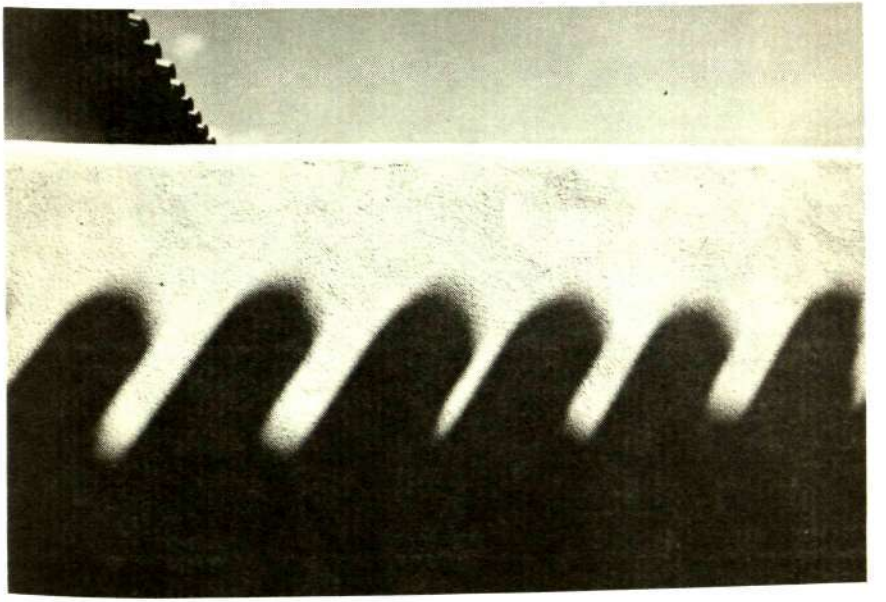

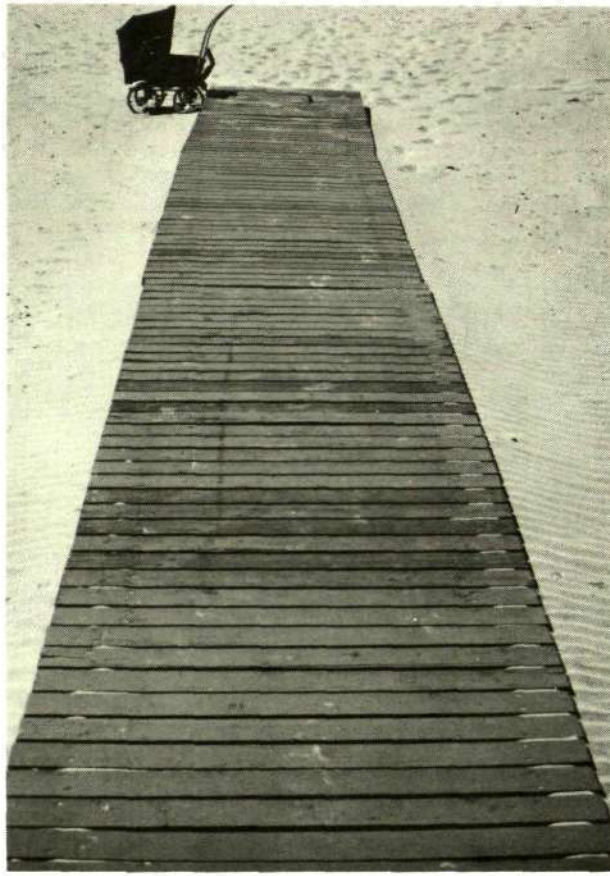

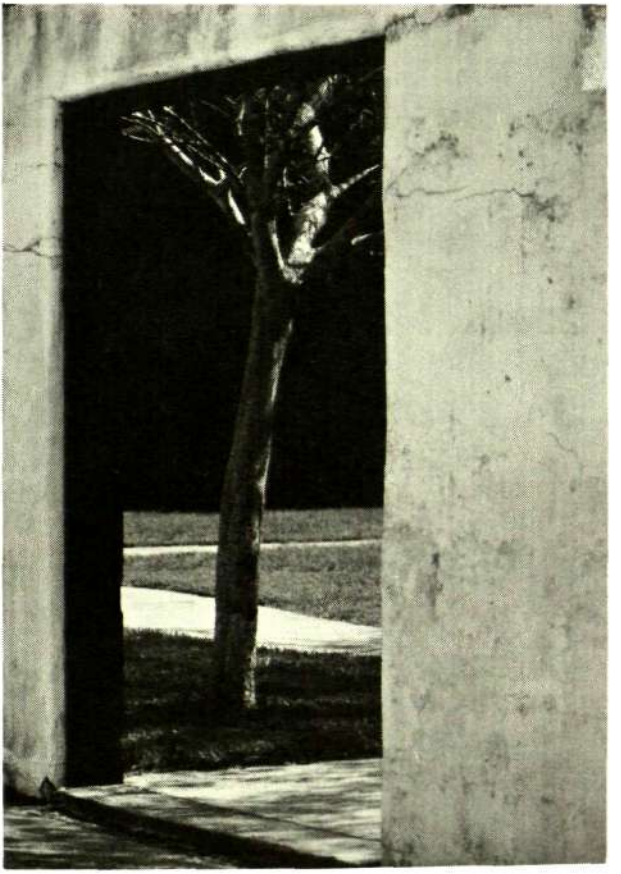

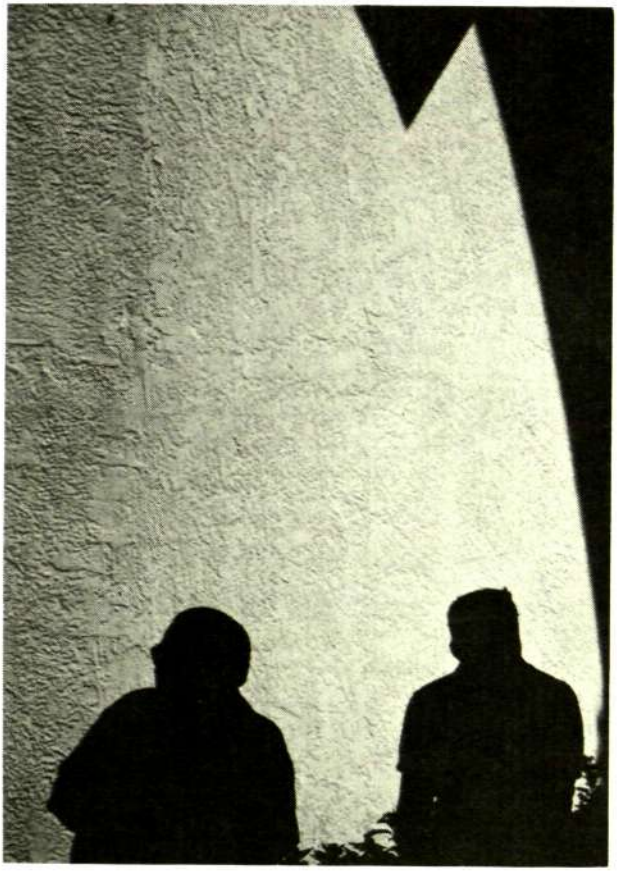

ČIA

LEONAS LĖTAS

Žaismingas vakaras
Žaliai
Mėtiniu ledų taurės šokoladu
Pliuškenasi
Pilnam laivų
Ripuliuojančių vandenų
Uoste.
Abu
Du
Sekame žuvėdras, jų
Keraminiai baikščių sparnų
Aikčiojimą
Mėlynam dangaus ežere: jos, čia,
Pasteliniai
Krykštauja jūros skiauturių skara
Įdabinta
Vasara, ir jos
Vėsiųjų
Lūpų
Žemuogėm
Įsaldinta esme!

VIVALDI

Skalsios
Skaldos
Pabyra
Stygomis: suakmenėjo
Medis,
Sietynų ugnimi gyvi
Baltai
Įkaitusios
Liepsnos
Liežuviai
Piccicato
Žaižaruoja
Lengva,
Žaria,
Žavia
Palengva bundančių angelų
Rococco
Gimtimi.

MEDŪZOS

Medūzos,
Medūzos,
Medūzos!

Andante

Džiūsta
Dūksta
Ir
Dūsta

Medūzos.

Largo:

Vienišu
Vėju
Saldžios

Ir
Godžios, rūsčios
Ir
Gūščiojančios
Ir
Tuščią
Veją

Apgužę

Allegro

(Allegro
Tampa
Andante!)

Smulkūs
Ir virpą
Debesys

Krenta
Medžių
Viršūnėmis

Mėnesienos
Mediena.

TOKATA

Tu savo ranką man ant peties padėk —
Mes einame gyvenimo ratu
Į ten, kur, matę,
Subtiliu
Sepia
Šešėliu
Išrėžia laimės amforas
Ir
Gundančiais gulbių kaklais baltuojančią
Beržų pakrantę. Sunertos rankos,
Švilpynių
Švilpavimu,
Tokata,
Eina
Šio
Žalio
Ežero
Krantu pabirusia mėlyna, vėlei įdegta,
Alstančiu kaspinu perrišta
Kvepiančių čiobrelių
Geltonų
Kvėpavimų
Pilna
Diena:
Ant tavo rankos savąją dedu, ant tavo rankų
Saulė
Pasilieja
Amžinybės pažadu.

DEJA

Deja! —
Šita vejá
Vėja
Vien

Vėjo padraikas! . . .

FIRENZE

ALDONA VEŠČIŪNAITĖ

Skambioj aikštėj,
virš miesto,
aukso debesys
plauko

Arno srovėj
aukso veidrodžiai,
laibi bokštai,
medžių puokštės,
kalvos žaibų
peršviestos.

Kuriais takais
Leonardo
vaikščiojo?
Kuriuos glostė
pastatus?
Paskui tapė.
Rašė sparnuotai
ateičiai.
O migloj
paauksuotoj
maudėsi kalvos.
Tiltų arkos.

Tamsieji amžiai
įspaudė gatvių
akmenis. Gesino
miesto šypseną.
Bokštus laužė.

Potvyniais
sukilo gatvės.
Aukštumos.
Išlaikęs šimtmečius
Ponte Vecchio
spalvom nušvito,
atsivėrė
brangakmenių
krautuvės.

Keliais
nuo Adrijos ir
Tirėnų
gegužės mėnesiui
išsidabinę
mergaitės ilgaplaukės
plaukia
vaikinai neša
šimtus saulių.

ŽEMĖS MUZIKA

Praskleidusi
medžių šakas
žvelgi:

sulijusi Najadė
glaudžiasi
prie lapų
apsiausto
nustebusi
kad saulė vakar
nesilaikė
pažado
ir nenušvito
įlankoj perlinėj

o klostėse
dar žiba rasos
vaivorykštės
žaidžia
fontanuose,
laukinių rožių
medis
dainuojančius
paukščius
žavi

kardais
nusagstęs žemę
uoloje ilsisi
dievaitis Eridanas,
žaliuojančius
ramius
šlaitus
ir upės tekmę
saugo

laukiniais profiliais
laukiniai
žvėrys tolumas
nekantriai seka
rytoj
į aukštupius išplauks
į dienų pradžią.

KALĖJIMAS KAIP KOMUNIKACIJOS REIŠKINYS

Iš spaudai parengtos knygos Tekstai apie tekstus

TOMAS VENCLOVA

„Galimas daiktas, mūsų šimtmetis be ko kito yra kacetų ir kalinių šimtmetis; žmogus, kuris niekada nebuvo įkalintas — vis vien, ar jis didžiuojasi savo sėkme ar drovisi savo nesėkmės — galbūt išvengė *svarbiausiojo* mūsų amžiaus potyrio; ar, kitaip pažvelgus į reikalą, tas potyris jam išsprūdo".*(1)* Šiandien žodis „Gulagas" virto vienu iš reikšmingiausiųjų mūsų kalbos simbolių. Mūsų sąmonėje jis užima daugmaž tą pačią vietą, kaip žodis „Bastilija" prieš du šimtus metų; ir jis sveria tikrai ne mažiau už žodį „Osvencimas", jau vien dėl tos paprastos priežasties, kad Osvencimo nebėra, o Gulagas liko tikrovės dalimi. Didžiulis „Gulago literatūros" srautas liečia pačią mūsų civilizacijos esmę, jos tamsiąją šerdį. Verta pastebėti, jog „Gulago literatūra" yra, taip sakant, atvirkščiai proporcinga savo objektui. Stalino laikais Gulagas buvo persunkęs viską — ir drauge tai buvo nulis, tuštuma, spraga; niekas nekalbėjo apie konclagerius; areštuotas asmuo dingdavo, nepalikdamas pėdsakų; kalėjimas slypėjo kiekvienoje visuomenės ląstelėje, bet jo nebuvo tekstuose, netgi rašomuose slaptai, „į stalčių" (Annos Achmatovos *Requiem* yra viena iš nedaugelio

išimčių). *Kalėjimo tekstas* — vakuumas ir tyla — neigė ir naikino *tekstus apie kalėjimą*. To negalima paaiškinti baime — šiaip ar taip, baimė čia nebuvo vienintelė priežastis. Atrodė, — kai kam ir dabar tebeatrodo, — jog neįmanoma rasti kalbos, tiksliai perteikiančios naująją patirtį. Amžinieji toposai, pritaikyti moderniam standartizuotam masiniam kalėjimui, darydavosi įstabiai menki ir netikri; ir buvo manoma, kad joks rašytojas neįstengs peržengti tų toposų. Vis dėlto nauja kalba buvo rasta: pirmasis ją rado Solženicinas. Šiandien *tekstai apie Gulagą* pradeda naikinti *Gulago tekstą:* nors Gulagas tebėra mirtinai pavojingas kaip ir seniau, jis jau nebėra metafizinė tuštuma, neaprašoma „juodoji skylė" mūsų visatoje. *Kalbėti* ir *rašyti* — tas pat, kas *peržengti* ir *įveikti.* Šitaip Solženicinas įveikė savo egzistencinę situaciją, išspausdinęs savo svarbiausius tekstus Vakaruose — net jei sutiksime su nuomone, kad jis perkėlė savąjį kalėjimą drauge su savimi į Vermontą. Jo raštų išleidimas — tokia pat įdomi istorija, kaip Benvenuto Cellini pabėgimas iš Castel Sant' Angelo; ir jo žygdarbį jau pakartojo dešimtys ar net šimtai žmonių.

Šiandien jau galima pabandyti tai, kas dar neseniai atrodė šventvagiška: sulyginti naujuosius kalėjimo tekstus su tradiciniais, ieškant archetipų bei modelių, kurie lydi žmoniją nuo seniausių laikų, bet paprastai yra transformuoti naujosios patirties.*(2)* Ta užduotis juo lengvesnė, nes „Gulago literatūra" jau susikūrė savo retoriką ir madas, savo sensacingas menines priemones ir „lengvuosius žanrus". Esama įvairaus lygmens „Gulago tekstų" — netgi nuotykinių, humoristinių ir erotinių. Neretai vietoje dokumento mums pateikiami tradiciniai ir visai banalūs rašiniai. Bet šioje vietoje mūsų nedomina tos parazitinės atliekos: juk vis dėlto yra tekstų, tikrai sakančių kažką naujo ir svarbaus. Tuos tekstus sukūrė Solženicinas, Šalamovas, Siniavskis, Dombrovskis, Bukovskis ir ne tiek išgarsėję Rytų Europos autoriai — lenkai, jugoslavai, čekai, ukrainiečiai, lietuviai.

Romantiškasis kalėjimas skiriasi nuo naujojo kalėjimo (kuriam knieti pasiūlyti terminą „siurromantiškas" pagal analogiją su terminu „siurrealistiškas") pirmiausia vienu atžvilgiu: šiandien nebėra aiškių ribų tarp kalėjimo ir likusios erdvės. Aišku, kalėjimas yra uždaras ir apstatytas sargybiniais, bet anapus jo tvyro „didžioji zona", aprėpianti visą šalį, taipogi uždara ir gerai saugoma. Bastilija, Chillon ar Spielberg būdavo tik izoliuota ir ne per didžiausia erdvės dalis: tvirtovė, bloškianti šešėlį ant miesto, pilis uolynuose, požemis, o kartais bokštas, kuriame dera ir patogu medituoti. Gulagas yra pirmiausia labirintas plokštumoje, iš lauko beveik nepastebimas, susiliejąs su lyguma. „Kalėjimo" ir „laisvės" priešprieša lieka gana stipri: kalinys, išsėdėjęs savo terminą, patekdamas į „didžiąją zoną" pergyvena ekstatiško džiaugsmo paroksizmą, nors ta „zona" ir yra šlykšti (šį motyvą plėtoja įspūdingas Šalamovo apsakymas). Panašiai kalba ir Siniavskis: „Žmogus kalėjime labiausiai atitinka žmogaus sąvoką. Jis yra, taip sakant, natūraliausias žmogus — žmogus pirmykštėje būsenoje. Dėl tos paprastos priežasties, kad jis kalėjime paženklintas, atskirtas nuo kitų. Bet anapus, už grotų, laisvė . . ."*(3)* Vis dėlto Gulagas yra veikiau ne mikrokosmas, kuriame veikia skirtingi dėsniai, o tik centras, kurio link gravituoja makrokosmas. Makrokosmo dėsniai jame tiesiog aiškiausiai regimi. Beje, riba tarp laisvės ir kalėjimo yra išblukusi ne vien erdvėje, bet ir laike. Žmogus paprastai patenka į kalėjimą netikėtai, dar kaip reikiant nesuvokęs savo tikrosios padėties. Jis, jei galima taip išsireikšti, **„atsibunda Lubiankoje"**, kaip Esenino-Volpino populiaraus eilėraščio herojus arba Solženicino *Pirmojo rato* personažas — valstybės patarėjas Volodinas. Arba Kafkos Gregor Samsa, kuris atsibudo ir pamatė, jog virto vabzdžiu.

Kalėjimas suvokiamas kaip kažkas mechaniško, kaip *mašina*. Bet miestas, fabrikas, biurokratinė įstaiga, ligoninė, ryšių centras, standartiniai tarybiniai namai ar standartinė tarybinė šeima taipogi turi mašiniškų savybių. Kalėjime

išnyksta laiko tėkmė, lieka tik nuolatinis tų pačių gestų bei situacijų atsikartojimas; bet laiko, gali sakyti, nejunti ir laisvėje. Koncentracijos stovykla yra visuomenės *koncentratas* — vienu ir tuo pačiu metu visuomenės ašigalis ir jos banalumo, nuobodybės bei nykumo geriausioji išraiška.*(4)* Darbas kalėjime nelabai skiriasi nuo darbo už kalėjimo ribų. Abiejose sferose jis neteikia džiaugsmo; abiejose darbą lydi kvailos „pedagoginės priemonės". Kalėjimo alkis, šaltis ir nuovargis — tiktai sustiprintas „didžiosios zonos" alkis, šaltis ir nuovargis. Kalėjimo socialinė hierarchija parodijuoja *oficialiąją hierarchiją ir drauge ją nejaukiai primena.* Archipelagas susilieja su šalimi, nors ir lieka „tuščia erdve"; beje, ta tuščia erdvė linkusi plėstis — *Pirmojo rato* kaliniai fonoskopijos priemonėmis gamina naujus kalinius.

Atsitiktinai atvertę tipišką „Gulago tekstą", kartais neįstengiame nusakyti veiksmo vietos: nežinia, ar tai kalėjimas, ar laisvė. Taigi kalėjimas darosi kristališkai tobulas; konclageris ir šalis atspindi kits kitą nelyginant veidrodžiai; regime seriją kalėjimų, praktiškai neatskiriamų, tik įstatytų vienas į kitą. „Sakyk, *ką* jie iš tikrųjų atėmė iš mūsų?" klausia jaunas kalinys Rostislavas Doroninas. „Teisę dalyvauti mitinguose? Politvalandėlėse? Pirkti obligacijas?"*(5)* Dantės ratų metaforą, kurią vartoja Solženicinas, lengva išplėsti: *viskas* totalitarinėje visuomenėje yra tie siaurėjantys ratai, ir jų sunaikinimas pagal Gulago rašytojų mitologiją tolygus apokaliptiniam pasaulio atpirkimui.

Bet kartu į akis krinta kitas Gulago universumo bruožas: nors ratai yra beveik tapatūs, tarp jų stinga ryšio. Pasaulis padalytas į uždaras ir hermetiškas sekcijas. „Pirmojo rato" kaliniai mažokai žino apie kitų ratų kalinius: „kitų" gyvenimas priklauso mito sferai, kol pats nesi patekęs į jų lygmenį (o patenki tenai visada netikėtai ir be aiškios priežasties). Laisvėje nedera žinoti apie kalėjimo papročius — ir atvirkščiai. Informaciją stabdo cenzūra (majoro Myšino įstaiga *Pirmajame rate):* jos užduotis ironiška ir absurdiška,

nes sąlygos „tenai" ir „čia" neypatingai skiriasi. Patį diktatorių kalina jo aplinka, jo sargybiniai, jo neprašaunami langai ir jo abstrakčios negyvos idėjos; jis nieko nežino apie šalį, kurią neva valdo, nors gyvena panašiame į ją kalėjime. Poetas ir mąstytojas, per klaidą likęs gyvųjų tarpe, neužmiršta, jog jo profesija — komunikacija — mirtinai pavojinga: šioje visatoje „oras dvelkia mirtimi: atversi langą — lyg atvertum veną".*(6)*

Tos dvi „naujojo" totalitarinio kalėjimo ypatybės (aiškių ribų stoka ir paskirstymas į ratus, tarp kurių beveik nėra ar visai nėra komunikacinio ryšio) tarytum prieštarauja viena kitai ir vis dėlto yra labai būdingos. Prisideda trečioji ypatybė: tradicinė romantiškoji topologija apvirsta. Gulago literatūroje galima rasti romantiškųjų toposų: pavyzdžiui, Siniavskio ar Dombrovskio knygose kalėjimas gretinamas su vienuolyno cele, religinės ar poetinės meditacijos vieta (ypač todėl, kad religingas asmuo totalitarinėje ateistinėje valstybėje visai natūraliai virsta kaliniu). Atsidūręs anapus laiko, kalinys įgyja pavydėtiną individuacijos galimybę, įstengia rasti save, pereiti nuo fenomenų prie *numen'o*. Solženicinas vadina kamerą „pirmąja meile", maždaug kaip Hugo ar Byron. Jis taip pat naudoja „bokšto", „aukštumos" motyvą, simbolizuojantį dvasingumą, nutolimą nuo profaniškųjų rūpesčių (kalinio tapytojo Kondrašovo-Ivanovo studija yra *aukštai,* trečiajame aukšte, ir jis tapo *aukštą* Šv. Graalio pilį *kalno keteroje.(7)* Bet žymiai dažniau tradicinis toposas pateikiamas atvirkščiai. *Viršų* pavaduoja *apačia.* Laisvai pasirinktas Neržino, Volodino ar Doronino griuvimas į prarają tolygus jų dvasiniam augimui ir kilimui.*(8)* Šis griuvimas neturi nieko bendro su teomachiniu maištu, kurį demonstruoja, tarkime, Jean Genet; mat, maištingieji Liuciferis ir Prometėjus — romantiškųjų kalėjimų gyventojai — dabar yra užėmę Dievo vietą ir parodę savo tikrąją „smulkių kipšų" prigimtį. Kaip tik todėl pasaulis yra apvirtęs, ir leidimasis iš rato į ratą artina prie Dievo.

„Apačios" motyvą iš dalies taip pat paaiškina Bachtino aprašytoji karnavalo struktūra. Apačia *praryja,* bet ir *atnaujina.* Totalitarinis kalėjimas primena mitinę mirties bei iniciacijos karalystę. *Inokentijus* Volodinas, patekęs į Lubianką, simboliškai išprievartaujamas, praranda nekaltybę *(innocentia),* bet tuo būdu paradoksiškai įžengia į suaugusiųjų bendruomenę, kurioje patiriamas vidinės laisvės ir atsakomybės jausmas. Tasai, kuris išvengė kalėjimo — kaip rašantysis šiuos žodžius — gėdijasi ne tik todėl, kad nėra dalijęsis kančia su kitais, bet ir todėl, kad nėra perėjęs iniciacijos ritualo — atseit, lieka nevisiškai suaugęs, tarp jaunesniųjų.

Visaapimantis kalėjimas įgauna fantasmagoriškas ir metafizines dimensijas. Beje, daugeliu atžvilgių jis yra kalbos reiškinys. Oficialiai yra leidžiama tik viena kalba — Rusanovo, Myšino, Stalino kalba; ir ta kalba hermetiškai *uždara,* jos negalima kritikuoti. Niekam nesuteikta teisė vertinti ją „iš lauko", lyginti su ekstralingvistine realybe (kitų kalbų realybe), kilti į metalingvistinį lygmenį. *Žingsnis į šalį laikomas mėginimu pabėgti.* Ta vienintelė ženklų sistema, pretenduodama į universalumą, įkalina visus. Ji apverčia vertybes ir reikšmes, tarsi juodųjų mišių ritualas. Ivano Denisovičiaus darbovietė vadinasi „Socmiestelis": „O tasai Socmiestelis — plikas laukas, pusnynai ir tiek".*(9)* Drąsa tolygi bailumui, dora ir išdavystė apsikeičia vietomis, gyvenimas virsta mirtimi. Atsiranda stebėtinai painus konvencijų ir stereotipų universumas; žmogus, nesusipažinęs su tomis konvencijomis ar ne iš karto prisitaikęs, visai automatiškai priskiriamas prie sistemos priešų. Tveritinovą *(Atsitikimas Krečetovkos stotyje)* pražudo vienas netikslus žodis, vietovardis. Gali pražudyti viena raidė, korektūros klaida (plg. Tarkovskio filmo *Veidrodis* geriausiąją sceną). Be to, vienintelis leistasis kodas nuolat ir įnoringai kitėja. Tasai, kuris sėkmingai iššifruoja valdžios ženklus, ilgainiui

gali pagerinti savo padėtį; o tasai, kuris nesugeba, geriausiuoju atveju gali išlikti atsitiktinai.

Sistema redukuoja žmogų palaipsniui, bet negailestingai. Visuomenės mašina verčia į tikrovės kalbą garsiąją Stalino metaforą: kiekvienas asmuo tolygus „sraigtui", mechanizmo detalei. Solženicinas pabrėžia šitą ideologinę redukciją įvairiais būdais. Jo personažas Rubinas pats save suvokia kaip įrankį, „Damasko kalaviją".*(10)* Asmuo virsta *kūnu,* atliekančiu primityviausias fiziologines funkcijas; užrašytu *balsu;* pagaliau *ženklu* ir *numeriu.* Tie ženklai sinonimiški ir gali būti sukeisti: jei kalinys pabėga, sargybinis užima jo vietą. Redukcija pasibaigia logiškai: įrankis sunaikinamas, balsas sukarpomas, ženklas nutrinamas, kūnas suviršinamas. Išgarsėjusi finalinė *Pirmojo rato* scena, kurioje kalinius veža sunkvežimis su užrašu „Mjaso-Viande-Fleisch-Meat", semiotiniu požiūriu yra gana paini, nes *signifiant* ir *signifié* čia yra padauginti ir drauge paneigti. Keturios skirtingos — ir sujungtos į vieną — raidžių sekvencijos tuo pat metu meluoja ir sako tiesą: sunkvežimis *nepristato* mėsos, ir vis dėlto žmonės jame *yra* mėsa, kanibališkos valstybės maistas. Absurdas neatskiriamai suauga su realybe. „Tokios sąvokos kaip „asmens orumas", „neliečiamybė" ir t.t. man atrodo it volapiukas, visų priimtas, praktiškai naudingas, patogus žargonas ar kodas, maždaug kaip šūktelėjimai „ką jūs sakote", „po šimts pypkių", kuriuos vartodamas gali maloniai kalbėtis, bet jokiu būdu negali jų suprasti ir traktuoti rimtai".*(11)* „Suprasti — išprotėti".*(12)*

Dehumanizuojanti ir pati save naikinanti Valstybės Kalba verčia Solženiciną — ir daug kitų Rytų Europos rašytojų — su nepasitikėjimu žvelgti į ženklą ir kodą kaip tokį. Pagal seną ankstyvosios krikščionybės, kai kurių Rytų kultūrų ir, žinoma, Levo Tolstojaus tradiciją Solženicinas laiko ženklą blogio šaltiniu. Anot jo, paviršutinis tekstualumas ir „taisyklingumas" mirtinai pavojingi.*(13)* Civilizacija — siaubingų klaidų šaltinis; jei nori išvengti tų klaidų, privalai

atmesti visus ženklus, pasirinkti tylą ir netarpišką Tiesos kontempliaciją.*(14)* Bet čia iškyla įdomus paradoksas: eidamas už kalbos ribų, grįžti į kalbą.*(15)* Tiksliau, į kalbas.

Gulago universume *nežmogiška kalba įkalina;* ir atvirkščiai — *žmonių kalbos yra įkalintos.* Kiekvienas rimtas Gulago tekstas stebina polifoniškumu. Tai liečia ne tiktai Siniavskio *Balsą iš choro,* kuriame polifonija, taip sakant, girdima tuoj pat, nes ją išreiškia kompozicinė sandara, „atvira pabaiga", net knygos tipografinė struktūra. Kiti veikalai apie Gulagą irgi sklidini dialogų, polilogų, pašnekesio nuotrupų, atitrauktų nuo konteksto posakių, istorijų, dainų, folklorinių išsireiškimų, pravardžių, juokų ir keiksmažodžių. Romantizmo literatūroje kalėjimas prilygsta vienatvei ir izoliacijai, kuri leidžia kaliniui pasinerti *į savo sielos gelmes;* Gulago kalinys nuolat įsiterpia į realias komunikacines situacijas, yra pasinėręs į *svetimus balsus.* Juo labiau ribota ir suvaržyta komunikacija totalitariniame vienintelės ženklų sistemos universume, juo ji gyvesnė ir originalesnė žemutiniuose ratuose, konclageryje (to universumo gravitaciniame centre). Čia susiduria ir randa kažką bendra skirtingų tautų, socialinių sluoksnių, kultūrų, ideologijų žmonės. Etninės kalbos bei socialiniai *argot* susikerta ir perkoduoja kits kitą. Pasekmės kartais būna gan keistos, kaip tam Siniavskio aprašytam estui, kuris „palaikė rusiškus keiksmus kalbos norma".*(16)* Atsiranda labai savita kultūra su savo papročiais, legendomis, hierarchijomis, stiliumi ir gestais, su savo etiketu, kartais — nors nevisada — tauresniu ir žmogiškesniu už oficialųjį. Rytų Europos pogrindžio kultūroje, paremtoje Gulago patirtimi, viena iš svarbių sąvokų yra *perekličkа* — dalijimasis žodžiu. Rašytojai atidžiai stebi šią gyvą, netaisyklingą, negramatišką kalbą, kuri priešinasi totalinei Įstatymo ir Pergalingos Revoliucijos kalbai. Į literatūrą įsiveržia niekad anksčiau nevartoti leksiniai sluoksniai: kartais rašytojas domisi groteskinėmis ir luošomis formomis, nelogiškumais, absurdiškais mėginimais kalbėti

„kultūringai"; kartais — archaiškos liaudies kalbos liekanomis; tolydžio jungiami mūsų akivaizdoje gimstantys šnekos registrai ir nykstantys kalbėsenos būdai. Romantišką toposą — *įrašą* kalėjimo sienoje — atstoja naujas *nugirstos istorijos* toposas; tai, kas *pasakyta,* laikoma tiesa, tai, kas *parašyta* — melu. Literatūrinis tekstas turi kažkaip susitapatinti su šnekamuoju. Gulago knygos labai dažnai primena etnografinius aprašus. Kaip jau pastebėjome, anapus tos etnografijos ryškėja ir mitologija: kalėjimas suvokiamas kaip savotiškas karnavalas — be abejo, neregėtai niūrus ir žiaurus, bet potencialiai galįs atgaivinti žmogų, prikelti iš mirusiųjų. Visiškos dehumanizacijos vakuume žemiausias taškas yra tasai taškas, kur reikšmė iš naujo susijungia su ženklu ir tyla įveikia save.

Privati kalėjimo kalba leidžia perteikti slaptus „pragariškus" konceptus, kurių nepajėgia išreikšti įprastieji kodai.*(17)* Beje, ta privati kalba dažnai yra *kūno kalba.* Redukuotas asmuo virsta kūnu, mėsa; bet tas alkanas, kenčiąs kūnas įgyja universalias dimensijas; kūno mikrokosmas — lygiai kaip mistinėse mąstymo sistemose — atspindi makrokosmą ir jam prilygsta. Adomas tolygus Edemui — sako Siniavskiui senas kalinys sektantas.*(18)*

Žodis „Edemas" tikriausiai skamba šventvagiškai Gulago anti-Edeme. Gulago kalba dažnai yra visiškos nevilties, aklavietės, sielos žlugimo kalba. Tai, pavyzdžiui, tatuiruotės kalba, išreiškianti, anot Siniavskio, „žmogaus schemą";*(19)* be to, dar esti savęs žalojimo ir savižudybės kalbos. Nusikaltėlių *argot* yra uždaras, neteikiąs jokių vilčių; nors atviras, ironiškas, vienu svarbiu atžvilgiu jis primena oficialiąją ženklų sistemą — jis irgi neturi metalygmens, neleidžia savęs kritikuoti ir peržengti. Bet esama ir kitokių kalbų — pavyzdžiui, esti Ivano Denisovičiaus kūno kalba. Jo laikysena ir gestai ženklina jo nepažeidžiamą orumą. Jis pats pasirenka tam tikrus ritualus ir juos atlikdamas solidarizuojasi su kitais — iš esmės laisvais — žmonėmis. Gulago chore

galima išgirsti amžinai abejojančio proto balsą, išmintingos pašaipos balsą, liaudies priežodžio ir dainos balsą, didžios poezijos balsą. Jame nestinga literatūros balsų: beveik visi „Gulago tekstai" pilni citatų. Siniavskio knyga yra pusiau citata, ji primena senovinį centono žanrą — rašytojas naudoja japoniškus, airiškus, lietuviškus, čečėniškus tekstus, nusikaltėlių folklorą ir t.t. Bet ir Solženicinas nuolat cituoja — žinomus ir nežinomus autorius, tiesiogiai ir netiesiogiai: jo knygose gali rasti įvairiausių rašytojų nuo Epikuro ligi Merzliakovo, ir net knygų pavadinimai siejasi su Hugo bei Dante. Kad ir kaip Solženicinas vertintų religinę tylą, kad ir ką mes galvotume apie jo politines pažiūras — jo didieji kūriniai yra triukšmingas, demokratiškas, pliuralistiškas „balsų parlamentas".

Gulago knygos kai kada panašios į Joyce'o, Elioto ir Poundo collage'us. Bet citatų gausybė Vakarų Europos ir Amerikos avangardo veikaluose ženklina krizę bei tradicinių vertybių suirimą. Gulago literatūra yra post-krizės literatūra, ji neardo visatos, ji kuria naują kultūrą iš buvusiųjų kultūrų liekanų. Kalbų maišatis čia yra ne Babelio bokštas, o Sekminės.

Taigi konclageris tampa didžiuliu prasmės ir laisvės rezervuaru. „Vienas daiktas katorginiame lageryje geras — laisvės kiek nori, nors sprok . . . Gali rėkti nuo viršutinio gulto, kas tik į galvą ateina . . ."*(20)* Tai liūdni, ironiški žodžiai, bet kitas rašytojas pasako ir daugiau: „Ne įkalinti, o nugramzdinti . . . Ne žmonės — šuliniai. Prasmės ežerai".*(21)* Pačiame dugne išnyksta baimė. Nelyginant romėnų saturnalijose, laisvasis virsta vergu, bet vergas paradoksaliai išsilaisvina. Kolektyvus solidarumas neneigia asmeninės laisvės — šie dalykai sutampa, nors Markso ir net Sartre'o sistemose jie negali sutapti. Žmogus, pasidalijęs likimu „su minia ir banda", kaip dalijosi Mandelštamas, gali virsti Solženicinu ar Bukovskiu — žinoma, jeigu jam pavyks išlikti gyvam. Visa šalis buvo įkalinta, siekiant mitinio totalitarinio „atsinaujinimo"; ir pagaliau ji iš tikrųjų atsinaujino, prisikėlė

iš dvasinio kapo. Tai svarbiausioji Gulago literatūros daroma išvada. Kiek čia mitologijos — ne mums spręsti. Visi autentiški Rytų Europos rašytojai šiandien yra perėję kalėjimą ar bent buvę arti kalėjimo, ir tatai gal patvirtina didžiulį kalėjimo poveikį dvasiniam atgimimui. „Bet anapus, už grotų, laisvė . . ."

IŠNAŠOS

1 Heinrich Böll, "The Imprisoned World of Solzhenitsyn's *The First Circle*", in *Aleksandr Solzhenitsyn: Critical Essays and Documentary Materials*, John B. Dunlop, Richard Haugh, Alexis Klimoff, eds., New York-London, 1975, p. 227.

2 Esu ypač skolingas knygai: Victor Brombert, *The Romantic Prison*, Princeton, 1978. Plg. dar Michel Heller, *Le monde concentrationnaire et la littérature sovietique*, Paris, 1974.

3 Abram Terc [Andrej Sinjavskij], *Golos iz xora*, London, 1973, p. 273.

4 Plg. Stephen Carter, *The Politics of Solzhenitsyn*, New York, 1977, p. 15-23.

5 Aleksandr Solženicyn, *Sobranie sočinenij*, t. 1, Vermont-Pariž, 1978, p. 95.

6 Boriso Pasternako žodžiai.

7 Aleksandr Solženicyn, *Sobranie sočinenij*, t. 1, p. 359-371.

8 „Viršus" ir „apačia" nėra labai tikslūs terminai; gal veikiau derėtų kalbėti atitinkamai apie „išcentrinę" ir „įcentrinę" tendencijas.

9 Aleksandr Solženicyn, *Sobranie sočinenij*, t. 3, 1978, p. 8.

10 Aleksandr Solženicyn, *Sobranie sočinenij*, t. 2, 1978, p. 171.

11 Abram Terc, *Golos iz xora*, p. 279.

12 Ibid., p. 74.

13 Plg. Krystyna Pomorska, „The Overcoded World of Solzhenitsyn", in: *Fiction and Drama in Eastern and Southeastern Europe*, Henrik Birnbaum, Thomas Eekman, eds., Columbus, 1980, p. 327-335.

14 Čia nenagrinėjame rusų klasikinės „kalėjimo literatūros" (Dostojevskio, Čechovo ir kt.). Tos literatūros ir Gulago tekstų paraleles nurodo daug autorių, ypač G. Herling-Grudziński. Beje, religinė vertybių sistema, kurią teigia Solženicinas, nėra vienintelė „rusiška" sistema. Bukovskis siūlo skirtingą, vakarietišką vertybių sistemą, primenančią Camus.

15 Plg. labai sudėtingą ir originalią Solženicino istorinių romanų kalbą.

16 Abram Terc, *Golos iz xora,* p. 117.

17 Plg. Georges Nivat, „Slovo i vzgljad u Solženicyna", *Kontinent,* No. 18 (1978), p. 311.

18 Abram Terc, *Golos iz xora,* p. 97.

19 Ibid., p. 43.

20 Aleksandr Solženicyn, *Sobranie sočinenij,* t. 3, p. 105.

21 Abram Terc, *Golos iz xora,* p. 24.

MOKSLAI IR IDĖJOS

INSTITUCIJOS IR IŠLAISVINIMAS

Modernizmas, iš kurio išsivystė politinė ir mokslinė apšvietos, yra šiandien kovos lauke tarp dviejų politinių srovių: *demokratinių institucijų gynimo ir „išlaisvinimo"* sąjūdžių, paplitusių daugybėje „trečiojo pasaulio" šalių ir, kai kurių nuomone, jau išsipildžiusių „antrajame pasaulyje", kaip Rusijoje ir jos „išlaisvintoje" rytų Europoje, Kinijoje ir gal net Vietname. Kadangi demokratinės institucijos ir „išlaisvinimo" sąjūdžiai remiasi Vakarų pasaulio moderniąja sąmone, čia sieksime išvystyti vieną iš pagrindinių modernizmo ontologijų, kurios rėmuose bus galima suprasti šiandienines politines „kovas".

Ribosimės moderniosios *ontologinės sąmonės* rėmais, iš kurių kyla politinės apšvietos liberalizmas su demokratinėmis institucijomis ir mokslinis apšvietimas, iš kurio išsivysto „išlaisvinimo" sąjūdžiai, reikalaują išsilaisvinti nuo institucijų. Be abejo, tarp šių dviejų „Apšvietos" krypčių yra įvairių laipsnių santykių ir išsiskyrimų. Jie visi įdomūs ir sudaro pagrindus daugybei sociologinių, ekonominių ir politinių krypčių, kontroversijų ir nuomonių. Šios kontroversijos plačiai išsivystę Jungtinėse Valstybėse sociologinių, ekonominių, politinių ir kartais psichologinių mokslų plotmėse. Bet vakarų Europoje jos pasirodo ontologinių pagrindų nagrinėjime. Šios diskusijos pagrindinesnės ir aštresnės, principiškai platesnės. Reikia paminėti, kad „ontologinė diskusija" vakarų Europoje yra įtraukusi ne vien filosofiją, bet taip pat juristinius, politinius, sociologinius ir net kultūrinius mokslus. Kaip Bernhard Waldenfels savo keturių tomų darbe *Phaenomenologie und Marxismus* teigia, šios diskusijos pagrįstos K. H. Volkmann-Schlucko, E. Finko ir L. Landgrebes darbais.*(1)* Nors šio straipsnio tikslas yra išvystyti vieną iš pagrindinių modernizmo ontologijos krypčių, jis tuo pačiu supažindins skaitytoją su šiandieniniais šios krypties nagrinėjimais vakarų Europoje.

Politinės apšvietos ontologiniai pagrindai

Nagrinėdamas modernaus žmogaus sąmonę, jo sampratas ir jo pasaulį, Eugen Fink prieina išvados, kad šis žmogus ir jo pasaulis esą sukurti „lyg iš nieko", lyg neturintys jokio masto, kurio pagalba modernus žmogus rastų jam priklausomą vietą ir stovį visatoje, lyg jis būtų magiškai užburtame savo jėgos kėlimo rate.*(2)* Nors pirmu žvilgsniu šis teigimas atrodo perdėtas, jis pasirodo per švelnus peržiūrėjus kai kurių modernios sąmonės bruožų išsivystymą. Moderni sąmonė iškilo staigiu ir revoliuciniu būdu.*(3)* Ši revoliucija buvo nukreipta prieš visa, kas buvo išvystyta viduramžiuose ir tuo pačiu prieš graikų „kosminės tvarkos" sampratą.*(4)* Vienas iš pagrindinių šio išsivystymo bruožų, anot Horst Richterio, yra „dieviškasis kompleksas".*(5)* Pastarasis susideda iš sąmonės, kuri atmeta žmogaus priklausomybę gamtai ir ją valdančioms dievybėms, ir siekia visagalio žmogaus stovio. Šio siekimo pagrindų samprata sudaro moderniosios ontologijos sąmonę.

Pirmasis ontologinis bruožas, sudaręs politinės apšvietos pagrindus, yra įvertinimas žmogaus ir nuvertinimas ne vien išorinės, bet taip pat žmogui „prigimtos" gamtos. Atmetimas žmogui prigimtos gamtos reiškia paneigimą žmogaus priklausomybės gamtai, atmetimą jam gamtoje tinkamos vietos ir tuo pačiu paskelbimas žmogaus laisvės. Šios naujos ontologijos gaida prabilo Pico della Mirandolos žodžiais, aprašančiais žmogaus sukūrimą. Keldamas žmogaus garbę, Pico perrašo Senąjį Testamentą, kur žmogus pasirodo kaip *„magnum miraculum"*. Anot jo, po pasaulio sukūrimo ir visų kūrybinių mastų išeikvojimo, dievybė nutarė sukurti „naująjį sūnų". Kadangi visi kūrybiniai mastai buvo jau sunaudoti, dievybė nebeturėjo masto, pagal kurį sukurti žmogaus specifinę prigimtį. Nesukurtas pagal jokį mastą, neturėdamas jam paskirtos vietos, žmogus turi egzistuoti be masto ir ribų. Todėl žmogus turi pats nustatyti savo mastus, savo formą, vietą ir gabumus pagal savo norus, arba Sartro žodžiais, pagal savo „projektus". Žmogus nesąs nei dangiškas nei žemiškas, nei mirtingas nei nemirtingas. Visa tai priklauso žmogaus valiai. Anot šio Picos „Testamento", žmogus gali tapti, kuo jis tik nori.*(6)*

Neturėdamas prigimtos „formos", nustatytos gamtoje, privalomos vietos ir gamtinių ribų, žmogus neturi masto nei dievybėje, nei

gamtoje, nei savo prigimtyje. Žmogus visiškai laisvas kurti visus mastus, kurti savo „prigimtį" ir būti autonomišku. Nors atsiranda įvairios modernios žmogaus autonomijos išraiškos, siekiančios nuo Pico per Kantą iki Sartro, Pico yra vienas iš pirmųjų, kuris šią autonomiją išreiškė jos ontologinėje plotmėje. Šioje plotmėje žmogaus autonomija nereiškia, kad žmogus turi laisvą valią pasirinkti tarp dviejų žmogų patraukiančių gamtinių vidinių ar išorinių stovių. Kiekvienas toks pasirinkimas dar pririša žmogų prie gamtinių formų ir prileidžia, kad žmogus turi „įgimtus" norus. Būti taip pririštam reiškia būti gamtos ir „prigimties" vergijoje, dar nebūti laisvam. Moderni autonomijos ontologija reiškia priešingai: neturėdamas nei danguje, nei gamtoje bei savyje jokių mastų, žmogus yra autonomiškas tik todėl, kad jis pats sukuria mastus ir įstatymus ir seka juos nepaisydamas gamtinių įtakų. Pagrindinė moderni autonomijos sąmonė yra žmogaus galia būti mastų ir įstatymų šaltiniu. Būti mastų ir įstatymų davėju sau be jokių „protėvių" reiškia būti kūrėju savęs „lyg iš nieko". Žmogaus ontologinės esmės kaip savęs kūrėjo sąmonė yra lygi žmogaus sudievinimo sąmonei. Tik dievai tegali būti „sui generis", savęs kūrėjais.

Žmogaus „sudievinimas", jo pakėlimas į absoliutų įstatymų šaltinį, pagrindžia modernią žmogaus laisvės, vertės, garbės, teisių ir lygybės sampratą. Žmogus tampa aukščiausia būtybe, turinčia savo pagrindą tik savo autonomijoje. Politinė apšvieta, pasirėmusi šiuo pagrindu, tegali būti esmiškai tik „išlaisvinimo" politika. Kiekvienam žmogui esant mastų bei įstatymų šaltiniu, gimsta sąmonė, kad kiekvienas žmogus turi teisę išreikšti savo autonomiją ir atmesti visas tradicijas ir jose rastus papročius. Iš autonomijos seka visų lygybė ir vieno arba grupės dominavimo paneigimas. Šioje sąmonėje lygybė turi kitus pagrindus negu klasikinėje graikų ir krikščioniškoje viduramžių filosofijose. Ten lygybė plaukė iš visų žmonių, turinčių vienodą „prigimties esmę", nustatančią žmogaus ribas ir gamtinę vietą. Bet modernioje ontologijoje visi lygūs, nes kiekvienas yra besąlyginis mastų ir įstatymų ir tuo pačiu savęs kūrėjas. Nei vienas negali būti aukštesnis, vertesnis arba laisvesnis už kitus, ir nei vienas neturi teisės kitų valdyti.

Esant šiam stoviui, politinėje plotmėje telieka viena išeitis: valdymas sutartais įstatymais ir institucijomis, kurios garantuotų

kiekvieno žmogaus autonomiją, vertę, garbę ir lygias teises. Autonomiškų individų laisvai sukurtos institucijos paneigia galimybę žmogui valdyti kitus, atimti laisvę, lygias teises, paneigti kitų nuomonių ir jų išraiškų toleranciją ir atimti laisvo apsisprendimo teisę. Norėdami dar stipriau garantuoti žmogaus autonomiją, politinės apšvietos galvotojai perskyrė valdžios galias į tris sferas ir tuo būdu uždarė kelią pagundai bet kam perimti valdžią ir dominuoti institucijas. Institucijos negali tapti instrumentais individo arba grupių, siekiančių savo privačių interesų bei jėgos kėlimo. Anot Martin Kriele, be valdžios jėgų išskirstymo demokratija nėra garantuota. Tik toks išskirstymas leidžia demokratišką įstatymų pakeitimą, garantuoja vienodą įstatymų pritaikymą visiems, neišskyrus nei valdžios atstovų, ir kad institucijos būtų viešos ir visiems prieinamos.*(7)* Bet Kriele taip pat teigia, kad demokratinės politinės institucijos negali būti paremtos nei privačiais gamtiniais interesais, nei politinių grupių jėga.*(8)* Jo aštrūs argumentai prieš interesus ir jėgą įtikina, kad demokratinės institucijos kyla iš moderniosios ontologinės žmogaus autonomijos sąmonės, kuria remiasi žmogaus vertė, garbė ir lygybė.*(9)*

Moderni žmogaus autonomijos sąmonė yra išreikšta ne vien politinėje apšvietoje, bet ir daugybėje kitų sričių. Ontologinė samprata, kad žmogus yra mastų, įstatymų ir savęs kūrėjas, kad jis yra „dieviška pradžia", tęsiasi nuo renesanso per romantizmo žmogaus kaip originalaus kūrėjo, kaip „dieviško genijaus"*(10)* įvertinimą ir per egocentrišką ir narcisistišką žmogaus savęs garbinimą ir Nietzschės viršžmogio siekimą, kuris savo jėga laisvai sukuria ir nušluoja dievus.*(11)* Net ir Marksas neatsisako tos ontologijos. Anot jo, žmogus, sukurdamas medžiagines sąlygas savo gyvenimui, sukuria ir save. Istorinis žmogaus tikslas — sukurti medžiagines sąlygas, kurios ne tik bus gamtos ir žmogaus sužmoginimas, bet taip pat „išlaisvins" žmogų nuo medžiaginių prisirišimų ir leis jam kurti save, kaip jis tik panorės.

Mokslinės apšvietos gamtos ontologija

Prieš moderniąją revoliuciją ir žmogaus „sudievinimą" gamta turėjo grožį, gėrį ir vertę. Jei žmogus ko nors troško, jo troškimas buvo nukreiptas į ką nors dėl to, kad gamtinis dalykas turėjo savyje

gėrį. Po moderniosios revoliucijos, kas nors turi gėrį, vertę ir reikšmę bei grožį vien dėl to, kad žmogus ko nors trokšta. Visa, kas reikšminga, gera, gražu ir verta, priklauso žmogui. Gamta tampa „numaskuota" ir pasirodo savo vidinėje bevertėje, bereikšmėje medžiaginėje nuogybėje. Kaip Buffon paskelbia, brutali gamta yra begrožė. Aš, vien tik aš, padarau gamtą patrauklią ir gyvą. Visa keičiasi vien tik per mane, ir nauja gamta kyla iš žmogaus rankos.*(12)*

Nors šis žmogaus išaukštinimas ir gamtos pažeminimas remiasi ontologine žmogaus autonomijos sąmone, ši sąmonė nėra užtenkama garantuoti žmogaus autonomijos gamtoje. Žmogus egzistuoja gamtoje, kuri yra už žmogų pajėgesnė ir sudaro klišių visiškai žmogaus autonomijai. Norint visiškos autonomijos, žmogus turi tapti gamtos valdovu, būti įstatymų ir mastų davėju ne tik sau ir susitarus su kitais bendruomenei, bet taip pat gamtai. Kad supratus tokią visuotinę žmogaus autonomiją, reikalinga pažvelgti į žmogaus „sudievinimą", iškilusį iš „mokslinės apšvietos". Nekalbant apie Condillacą, Rousseau, Dekartą arba Newtoną, šis sudievinimas jau pasirodo Galilėjaus ir Bacono darbuose. Galilėjus teigia, kad visata yra medžiaginė ir veikia pagal matematinius įstatymus. Kadangi žmogus pajėgia tuos įstatymus pilnai suprasti, jo gamtos samprata nesiskiria nuo dieviškos sampratos. Žinodamas matematiškus medžiagos dėsnius, žmogus turi lygią išmintį su dievybe.*(13)* Jeigu visi medžiaginiai įvykiai ir jų eigos yra žmogaus žinomi iš „dieviško taško", žmogaus žinojimas apima medžiaginę visatą. Šiuo atveju, anot Schaberto, ir žmogaus garbė bei reikšmė lygi dievybei.*(14)* Galilėjaus žodžiais, žmogus toks didingas, kad jis net turi pavydėti sau.*(15)*

Žmogaus „dieviška išmintis", jo medžiagos dėsnių supratimas duoda žmogui įrankį pakeisti medžiagos veiklą pagal jo norus. Anot Schaberto, medžiagos eigos pakeitimas pagal žmogaus norus yra vienas iš pagrindinių moderniosios žmogaus ontologinės autonomijos sąmonės motyvų. Baconas siekia suprasti medžiagą ne dėl „mokslinio pasitenkinimo", bet pirmoje eilėje todėl, kad įgautų galią valdyti gamtą. Juk Bacono pagrindinio darbo antraštė yra *De Regno Hominis* (žmogaus viešpatavimas).*(16)* Viešpatavimas reikalauja visiško medžiagos eigų žinojimo, nes kitaip žmogus neturėtų savo rankoje galimybės medžiagos eigas kontroliuoti. Jeigu gamtoje

kas nors prasmunka pro žmogaus supratimą ir jėgą, žmogus palieka vis dar „mažavertėje" padėtyje palyginus su gamta. Dar jis nėra visiškas gamtos valdovas. Kada visos paslaptys bus žinomos ir žmogaus valdomos, žmogus bus visai autonomiškas ir visa, kas yra jo aplinkoje ir jame pačiame, bus perdirbta pagal jo nustatytus mastus ir norus.*(17)* Anot Schaberto, ne vien naujieji mokslininkai, bet taip pat modernūs filosofai, kaip Dekartas, turėjo tą pačią intenciją: naujųjų mokslų tikslas yra tapti gamtos pajungimo žmogaus valdžiai įrankiais.*(18)*

Pajungdamas gamtos eigas savo valdžiai žmogus stiprina savo viešpatavimo jėgas. Bet jėgos stiprinimas paremtas technologiniu visatos supratimu ir tuo pačiu sumedžiaginimu. Suprastinimas gamtos į „medžiagą" leidžia visatą keisti pagal žmogaus norus, įjungiant vis pajėgesnius techninius įrankius. Mokslinės apšvietos „išlaisvinimas" atskleidžia ontologinę sąmonę, kurioje kiekvienas medžiagos stovis gali būti žmogaus apskaičiuojamas ir iš šio stovio galima pramatyti ateities medžiaginius rezultatus. Bet taip pat galima medžiaginį stovį perdirbti arba fiziškai pakeisti technologiniu būdu pagal žmogaus apskaičiavimus ir iš tokio perdirbimo apskaičiuoti iš jo kylančius rezultatus. Šis perdirbimas reikalauja ne vien technologinių įrankių, bet pirmoje eilėje jų jėgos plėtimosi. Šiuo būdu visata pradeda veikti ne „iš savęs", bet pagal žmogaus norus.*(19)* Šios „gamtos ontologijos" pasekmė yra ta, kad žmogus nebežiūri į gamtą, kaip ji yra, bet kaip į medžiaginę „sąlygą", kuri gali būti perdirbta pagal žmogaus apskaičiavimus ir norimus rezultatus. Šioje sąmonėje išsivysto „jeigu-tada" medžiaginė logika. Jeigu žmogus nori medžiaginių rezultatų, tada reikia apskaičiuoti ir perdirbti medžiagą, sudarančią sąlygas, iš kurių gautųsi norimi rezultatai.

Iš šios ontologijos kyla modernioji „progreso" sąmonė. Progresas nėra vien įgavimas daugiau žinių, bet stiprinimas technologinės galios perdirbti medžiagą pagal žmogaus norus. Kaip Hans Jonas teigia, modernus žmogus yra įsitikinęs, kad kiekvienas technologinis pritaikymas veda į kitus išradimus ir pritaikymus be jokių ribų. Kiekvienas medžiagos perdirbimas techniniu būdu duoda vis daugiau galimybių ir jėgos perdirbti medžiagą pagal žmogaus norus. Ši eiga ir sudaro moderniosios progreso sąmonės esmę.*(20)* Žmogaus jėgos iškėlimas virš gamtos sudaro žmogaus „išsilaisvini-

mo" iš savo ir aplinkos gamtinių reikalavimų progresą, žmogaus autonomijos išvystymą. Anot Robert Spaemanno, moderni ontologija susideda iš „gamtos valdymo" ir žmogaus „išsilaisvinimo", žmogaus visiškos autonomijos išpildymo.*(21)*

Kaip jau minėta, moderni autonomijos ontologija neleidžia žmogui turėti „gamtinę vietą bei stovį". Jis pats yra archimedinis taškas „virš" gamtos ir, anot Dekarto, tas taškas yra „Aš", kuris sukuria pasauliui geometrines koordinates ir tuo pačiu sukuria sau centrinę vietą. Šis centras yra pradžia, iš kurios išsivysto „philosophie practique" ir „naujoji gamta". Naujoji gamta turi žmogaus galvosenos, norų ir technologinių jėgų pavidalą. Sumedžiaginta gamta gali būti perdirbta pagal žmogaus norus ir mastus ir todėl seka žmogaus mastus ir planus. Žmogus sukuria iš savęs ne vien tai, kuo jis nori būti, bet taip pat ir gamtą pagal savo mastus ir „įstatymus". Būti sumedžiagintos gamtos įstatymų kūrėju ir perdirbti gamtinę medžiagą pagal šiuos įstatymus yra būti gamtos viešpačiu ir šiuo būdu „išsilaisvinti" visiškai autonomijai.

Šios sąmonės išsivystymo gale jau randame garsius galvotojus, nuo Hegelio iki Markso ir jų įpėdinių, tvirtinančius žmogaus dievišką pranašumą virš gamtos. Kaip Fichte paskelbia, gamta — žmogaus tarnas. Visa turi sutapti su žmogaus galvosena ir valia. Valia yra pagrindas, neturįs nieko už save aukštesnio, ir dominuoja žmogaus vidinę prigimtį, per kurią žmogus sukurią savo aplinką ir pasaulį. Visos žmogaus jėgos pasirengę įsijungti į gamtos užvaldymą. Žmogus saugus ir autonomiškas, tik pavergęs savo mastams, įstatymams ir jėgai visą gamtą. Žmogus — visagalis.*(23)* Kaip Schellingas išsireiškia, jeigu esi būtybė „iš savęs", jokia jėga negali apriboti tavo laisvės. Veržkis pasiekti tokį laisvės stovį, kad pajungtum kiekvieną skirtingą jėgą savo autonomijai, ir per ją išplėsk savo laisvę į absoliučią ir neribotą jėgą. Šiuo būdu žmogus yra „ens realisimus", o gamta pasidaro žmogaus autonominio išsivystymo liudijimas.*(24)*

Aišku, galima priešintis, kad Hegelis, Fichte ir Schellingas yra idealistai, bet jų „idealizmas" tegali būti suprantamas kaip viena moderniosios žmogaus ontologinės autonomijos ir gamtos sumedžiaginimo sąmonės išraiška. Nors marksizmas laikomas „materialistiniu", jis turi tuos pačius moderniosios ontologijos pagrindus. Pasiekimas utopinės istorijos stadijos, kur žmogus pasidarys visiškai

autonomišku žmogumi, savęs kūrėju, reikalauja technologinio aplinkos ir pasaulio valdymo. Kada visa bus pajungta žmogaus valiai ir jo norams, žmogus bus „išlaisvintas" nuo medžiaginių poreikių. Istorijos eiga sudaro žmogaus vidinės ir išorinės medžiagos sužmoginimo progresą. Sužmoginimas reiškia, kad žmogus bus stovyje, kuriame galės savo įstatymais, mastais ir norais viešpatauti gamtai. Visata pasidarys žmogaus valios ir norų bei jėgos atspindys, ir žmogus bus visiškai autonomiškas. Tada prasidės „tikroji" žmogaus istorija. Žmogus bus dievybė. Kas glūdi „idealizme" ir marksistiniame „materializme", yra žmogaus ontologinė sąmonė, kad žmogus yra autonomiška būtybė, kuri sukuria mastus sau ir visatai, ir todėl žmogus yra savęs kūrėjas be jokių kliūčių vartoti visatą kaip medžiagą šiai kūrybai. Šio galvojimo pagrindas yra visagališkumo sąmonė, kuri, anot Landgrebes, technologijos pagalba pastato žmogų į dievišką stovį: jis gali tarti „tebūnie" ir paspaudus mygtuką, o gal artimoje ateityje vien tik pagalvojus, medžiaginės eigos veikia pagal žmogaus norus.*(25)*

Politinės ir mokslinės apšvietos išlaisvinimai

Šiandieniniai politiniai priešingumai tarp remiančiųjų demokratines institucijas ir jų opozicijos, skatinančias „išlaisvinimo" sąjūdžius, yra pagrįsti priešingumu, kuris išsivystė tarp politinės apšvietos liberalizmo ir mokslinės apšvietos technokratinės sampratos. Laikantis grynų pastarosios principų, visa turi būti suprastinta į medžiagą, kuri perdirbama į medžiagines sąlygas ir iš jų kylančius rezultatus. Šioje technokratinėje logikoje žmogus taip pat turi būti suprastintas į medžiaginę eigą. Pasirėmus ontologija, kad jis neturi specifinės gamtinės formos, kad jis gali padaryti iš savęs, ką jis tik nori, lengva išvesti pažiūras, kad medžiaginėje plotmėje žmogus taip pat gali būti „sukurtas" norimu pavidalu. Šiuo būdu, sekant technokratinę ontologiją, žmogus pasidaro „darbo jėga", kuri naudojama pasiekimui medžiaginių rezultatų. Būdamas medžiaga be specifinės formos, žmogus turi būti neišvengiamai laikomas medžiaginių sąlygų rezultatu. Šiuo atveju galima žmogų „kontroliuoti" medžiaginėmis sąlygomis. Norint turėti specifinį žmogaus pavidalą, reikalinga apskaičiuoti ir perdirbti medžiagines sąlygas, iš kurių toks specifinis pavidalas kiltų kaip rezultatas.

Čia jau randamės marksizmo ir jo pasekėjų sąmonėje, kurių tikslas sukurti „mokslinį socializmą". Pastarasis remiasi tikėjimu, kad medžiaginės sąlygos ir technologinė galia pajėgs sukurti „naują" žmogų, ir tuo pačiu galės išpildyti visus žmogaus medžiaginius poreikius. Tik tada žmogus bus visiškai autonomiškas. Bet kas šią „autonomiją" skiria nuo politinės apšvietos liberalinės autonomijos, yra pirmosios „moksliškumas". Kad supratus šio „moksliškumo" išvadas, reikia apžvelgti tris *modernaus politinio galvojimo stadijas*. Pirmoji — apšvietos liberalizmas, kuris remiasi žmogaus autonomijos ontologija ir iš jos kylančiom žmogaus vertėm, laisvėm ir teisėm. Visa tai garantuojama demokratinių institucijų. Šios institucijos užtikrina pliuralizmą ir nuomonių, politinių krypčių, religijų, moralių bei skirtingų tikslų ir įrankių jų pasiekimui toleranciją. Tos garantijos paaštrintos valstybės jėgų perskyrimu į įstatymines, juristines ir vykdomąsias šakas.*(26)* Tokioje demokratinėje valstybėje žmogus neturi tik vienos teisės: panaikinti institucijas, nes toks veiksmas prieštarautų jo paties autonomijai ir teisėms. Institucijų panaikinimas sudarytų sąlygas, kur žmogus nebūtų valdomas *bendrai sutartų įstatymų, bet kitų žmonių arba grupių, turinčių* pakankamai jėgos.

Antroji stadija, stipriai persunkusi dabartinę politinę sąmonę, vadinama „relatyviu liberalizmu". Šio liberalizmo požiūriu galima teigti tezes: (i) Žmogaus autonomija, garbė, teisės ir lygybė yra istoriškai relatyvios įvairiai išsivysčiusių kultūrų išraiškos. Kituose laikuose, kitose kultūrose žmogaus autonomijos sąmonė nebuvo iškilusi, taigi moderni sąmonė neturi visuotino reikalingumo. (ii) Remiantis moderniosios ontologijos sąmone, kad žmogus gali sukurti iš savęs, ką jis nori ir šiuo būdu išpildyti savo interesus, galima teigti, kad institucijos iškyla kaip laikinų interesų išraiškos. *Keičiantis interesams vienos institucijos gali visai dingti.* (iii) Žmogus suprastinamas į psichologinių ir medžiaginių interesų sumą ir, žinant šią sumą, galima tiesiogiai išvesti institucijas, remiančias šiuos interesus. Šiuo atveju institucijos yra ne virš žmogaus, bet laikinų interesų valdomos ir keičiamos.

Bet, klausia Martin Kriele, ar šis liberalus relatyvizmas neprieštarauja sau. Relatyvistiniu pagrindu nėra įmanoma ginti institucines laisves, teises ir kitų pažiūrų toleranciją, nes tos pažiūros yra taip pat relatyvios laikinų interesų išraiškos. Iš esmės šis

klausimas kreipiasi į teisę arba valdžiai arba piliečiams savo daugumos balsu negrįžtamai panaikinti institucijas, garantuojančias laisves, teises ir toleranciją. Relatyvus liberalizmas turėtų šį panaikinimą priimti, bet tuo pačiu jis prieštarautų savo teigimui, kad reikia toleruoti kitų politines pažiūras. Jis leistų panaikinti institucijas, kurios garantuoja laisvę ir kitų pažiūrų toleranciją. Kitaip sakant, jeigu kiekviena politinė kryptis, neišskyrus krypties, kuri panaikina demokratines institucijas, turi lygią vertę, tada ši politinė kryptis, pasirėmusi interesų relatyvumo teze, turi teisę panaikinti laisves ir jas garantuojančias institucijas. Reikią toleruoti ir despotines politines sistemas. Visa yra „vidaus reikalas", į kurį negalima kištis. Despotizmas yra išsivystęs iš interesų ir jis turi būti toleruojamas. Kodėl netoleruoti nacių valdžios?*(27)*

Relatyvus liberalizmas atidaro duris į technokratinį progresyvizmą. Pastarasis yra glaudžiai susijęs su moderniosios mokslo apšvietos ontologija. Nors pastarosios pirmoji intencija buvo padaryti žmogų viešpačiu virš gamtos, jos principai suprastina žmogų į medžiagą. Jos rėmuose žmogus yra arba medžiaginė sąlyga pasiekti medžiaginių rezultatų, arba kitų medžiaginių sąlygų rezultatas. Pirmoji intencija „išsilaisvinti" žmogų iš gamtinių prievolių pergyvena perversmą. Vietoje išlaisvinimo randasi sąmonė, kad žmogus yra medžiaginių sąlygų rezultatas ir tuo būdu nelaisvas. Anot Skinnerio, net ir laisvės sąmonė yra aplinkos sąlygų rezultatas. Prisidengęs šia moksline ontologija, technokratinis progresistas gali teigti, kad ir demokratinės institucijos yra medžiaginių bei techninių sąlygų išraiškos. Šiuo atveju nėra reikalingumo jų toleruoti.

Šis progresyvizmas kovoja prieš demokratines institucijas, norėdamas parodyti, kad pastarosios yra medžiaginių sąlygų ir iš tų sąlygų kylančių interesų ideologiškos išraiškos. Šiuo atveju institucijos trukdo „mokslinį-technologinį planavimą" sukurti „mokslinį socializmą". Markso teigimu, nors politinės apšvietos liberalizmas išlaisvino žmogų religijos nuomonės, moralės ir teisių srityse, jis neišlaisvino žmogaus nuo religijos, moralės ir institucijų viešpatavimo. Toks „išlaisvinimas" galimas tik moksliniu planavimu medžiaginių bei techniškų sąlygų, kurios privers žmogų pasidaryti laisvu nuo institucijų.*(28)*

Technokratinio progresisto tikslas — „išlaisvinti" žmones sukuriant ir valdant medžiagines-technologines sąlygas ir pajungti

žmogų toms sąlygoms. „Išlaisvinimas" pirmoje eilėje yra išlaisvinimas nuo „ideologijų" ir rezultate nuo institucijų, sukurtų politinės apšvietos liberalizmo. Šios institucijos istoriškai nebegaliojančios; jos esančios konservatyvios ir reakcionieriškos, stabdančios „progresą" sukurti ateitį pagal „mokslinę" sąmonę, pagal medžiaginį ir techninį nustatymą sąlygų, turinčių galią išvystyti „naują" žmogų. Šioje sąmonėje technokratinis progresistas yra virš institucijų vardan ateityje būsimos medžiaginės utopijos, kurioje gyvens „naujas" žmogus, valdomas ne laisvai sukurtų ir laisvę garantuojančių institucijų, bet „mokslinės apšvietos".

Ši mokslinio išlaisvinimo sąmonė turi drastiškas pasekmes. Kadangi žmogus suprastinamas į medžiagą, jis gali būti formuojamas moksliniu-technologiniu būdu. Dabartinis žmogus, kuris, anot šios sąmonės, yra medžiaginių sąlygų rezultatas, gali būti vartojamas kaip performuojama medžiaga pagal moksliškai išvystytas „norimas" sąlygas. Technokratinis progresistas laiko save žinančiu, kokios sąlygos žmogui reikalingos, norint jį pakeisti į „naują" žmogų. Kadangi dauguma žmonių neturi „mokslinio" supratimo, kaip juos ir jų institucijas suformavo medžiaginės sąlygos ir kaip juos tos institucijos „pavergė", jie turi būti „išlaisvinti", vedami „moksliškai" apsišvietusių politinių elitų bei technokratų. Bet „moksliškai apsišvietęs išlaisvintojas" reikalauja teisės paneigti institucijas ir pasikelti save virš jų, kad galėtų netrukdomas planuoti bei keisti sąlygas ateities utopijos ir „naujo žmogaus" sukūrimui.*(29)*

Toks progresistas yra iš pagrindų politinis technokratas, kurio tikslas — įgauti jėgą, paneigti visas demokratines institucijas ir pasidaryti valdovu tokiu būdu, kad jis arba jų grupė galėtų jėga vesti istoriją ir žmones į „moksliškai" planuojamą gyvenimą. Anot jų, visi „išlaisvinimo" sąjūdžiai turi būti remiami. Nors tie sąjūdžiai panaikina demokratines institucijas, jie vis dėlto „progresyvūs", nes jų tikslas netrukdomai kurti naujas sąlygas žmonių „gerovei". Tai leidžia pateisinti teisių panaikinimą, nes tos teisės yra pasenusi „ideologija", kuri nebėra reikalinga naujos bendruomenės kūrimui. Anot Landgrebes, ši sąmonė išaiškina perversmą nuo Hegelio į marksizmą. Pagal Hegelį, tik dievybė žino istorijos kryptį ir jos „progresą". Bet sąmonėje, kurioje žmogus laikomas gamtos valdovu, tie, kurie žino medžiaginių-technologinių sąlygų eigas ir

kaip jų pagalba žmogus esąs valdomas, atsiranda dieviškame stovyje. Politinė technokratija perima dievybės rolę.*(30)*

Kadangi laisves, teises ir tolerancijas garantuojančios institucijos yra atmestos kaip istoriškai „reakcionieriškos" ir nebegaliojančios, trukdančios medžiaginį progresą, žmogus atsiranda stovyje, kuriame jis valdomas save pasiskelbusių „laisvintojais" politinių technokratų. Esant žinovų stovyje, jiems nereikia klausyti jokių įstatymų; visi įstatymai kyla iš jų, ir tik jų nuomonė tegali būti teisinga ir toleruojama. Technologiniai progresistai pateisina laisvos nuomonės išraiškų panaikinimą. Laisva nuomonė yra bereikalingas „liuksusas" akivaizdoje politinių technokratų, kurie tik vieni turi „teisingą nuomonę" ir todėl tik jų nuomonė turi galioti. Iškyla reikalavimas valdyti spaudą ir formuoti žmonių nuomones progresyvios technokratijos sąmonėje. Kaip Kriele sako, kur tik yra įsigaliojusi progresyvi technokratija su savo „moksliniu socializmu", kur tik atsiranda „laisvinimo" sąjūdžiai, ten pirmoje eilėje rūpinamasi žmogaus sąmonės ir dvasinės laisvės pavergimu.*(31)*

Politinės technokratijos „išlaisvinimo" sąjūdžiai turi esminę ypatybę, susidedančią iš glaudžiai susietų sampratų. Kadangi „laisvintojai" apsiginklavę moksliniu apšvietimu ir laiko save pajėgiais išspręsti istorijos eigą, jie yra virš visų moralinių varžtų ir turi teisę paaukoti dabartines kartas, paaukoti žmonių laisvės „iliuzijas" ir net žmonių gyvybes vardan neaiškiai apibūdintos ateities. Panaikinus žmogaus apsaugą demokratinėmis institucijomis, politiniai technokratai atsiranda valdovų rolėje ir perima galią elgtis su žmonėmis kaip su perdirbama medžiaga „naujo" ir jų suplanuoto bei valdomo žmogaus sukūrimui. Suprastinimas į medžiaginį reikmenį visko, neišskyrus žmogaus, yra modernios mokslinės apšvietos ontologijos sąmonės pasekmė. Jos rėmuose žmogus praranda bent kokią privilegiją; jis laikomas medžiaginių sąlygų rezultatu. Politinė technokratija turi neišvengiamai sutikti su Lenino laisvės apibūdinimu: laisvė yra reikalingumo pažinimas.

Esant tokiai „išlaisvinimo" sąjūdžių sąmonei, kyla klausimas, koks yra pagrindinis „laisvintojų" motyvas. Žodis „motyvas" šiuose rėmuose neturi nieko bendro su „psichologine" to žodžio prasme. Motyvo reikia ieškoti moderniosios kultūros išvystytoje ontologinėje sąmonėje. Kaip jau minėta, Richterio moderniosios sąmonės nagrinėjimas randa joje pagrindinius „dieviškojo komplekso"

bruožus. Šis kompleksas turi svarbų ryšį su „moksline apšvieta", kurios pagrindinis tikslas — padaryti žmogų besąlyginiu gamtos valdovu ir tuo būdu išvystyti visišką jo autonomiją. Buvimas valdovu reikalauja stiprinti technologijos jėgas ir pajungti gamtą žmogaus technologinei valdžiai, gamtą visiškai „sutechnologinti". Kaip jau Richter teigė, dieviškasis kompleksas įjungia žmogaus troškimą būti „visagaliu". Tik toks valdymas leidžia žmogui būti ne vien įstatymų, bet taip pat ir tų įstatymų medžiaginio išpildymo davėju. Kadangi tik politiniai technokratai drįsta teigti, kad jie šį valdymą supranta, jie perima „dievybės teises" visa perdirbti pagal savo technokratinę sąmonę. Viena tik tebetrukdo pasiekti šio politinių technokratų „visagalio" stovio: demokratinės institucijos, neleidžiančios žmogui valdyti kitų žmonių. Todėl progresyvūs technokratai, jau nuo Lenino laikų iki dabar, įnirtę puola demokratines institucijas. Tos institucijos yra paskutinė kliūtis išpildyti pažadą pasidaryti visagaliais.*(32)*

Modernizmo krizė

Savo pagrinduose modernizmo sąmonė išgyvena principinę krizę, kuri pasirodo, anot Schaberto, skirtume tarp to, ką jis vadina Istorija I ir Istorija II. Nors skirtingose plotmėse, abi istorijos vystėsi kartu. Istorija I susideda iš žmogaus ontologinės sąmonės, savęs suvokimo kaip dieviškai autonomiškos būtybės, galinčios sukurti save ir, suprastinus gamtą į medžiagą, kurti medžiaginę aplinką pagal žmogaus nustatytus mastus ir įstatymus. Istorija II realizuojasi konkrečiuose pasikėsinimuose išpildyti Istoriją I. Šie pasikėsinimai glūdi technologijos „progrese", kuris augina žmogaus jėgą viešpatauti virš gamtos. Kadangi šis viešpatavimas dar nėra konkrečiai išpildytas, jis nukeliamas į ateities utopiją. Utopijos kūrimas reikalauja augančių medžiaginių sąlygų ir kylančios technologinės jėgos. Kadangi pastarieji paremti moksline apšvieta, utopijos siekimas turi būti diriguojamas politinių technokratų ir jų neribotos galios vartoti visa, neišskyrus šiandieninių kartų, kaip medžiagą modernaus žmogaus sąmonės būti dievybe pasiekimui. Skirtumas tarp Istorijos I ir Istorijos II sudaro įtampą tarp demokratinių institucijų ir „išlaisvintojų" sąjūdžių. Pasirėmę „moksline" apšvieta, pastarųjų politiniai technokratai siekia visų

institucijų panaikinimo ir ateities vardan reikalauja neribotos valdymo jėgos modernaus „pažado" išpildymui.

Šis pažadas yra krizėje: pastebimas plačiai pasklidęs nepasitikėjimas technologiniais žmogaus problemų sprendimais, ypač kada sprendimai medžiaginėje plotmėje turi nepramatomas negatyvias pasekmes.*(35)* Bet politinės technokratijos galvojime technokratų viešpatavimas turi kilti vis daugėjančių problemų išsprendimui. Iš šio technokratijos augimo kyla „ciniška sąmonė", nes dabartyje jau pramatoma, kad technokratų viešpatavimas ir jėga vis auga, ir kad pasaulio šalyse, kuriose jie viešpatauja kaip politiniai elitai, jie valdžią vis daugiau koncentruoja į savo rankas ir per smarkiai kylančią technologinę jėgą kelia savo viešpatavimo galią. Kaip Sloterdijkas savo veikale *Kritik der zynischen Vernunft,* rašo, modernaus žmogaus jėgos auginimas turi pasekmes, kuriose net politiniai technokratai, „laisvintojai" išvysto cinišką sąmonę ir žino, kad jie valdo pasirėmę vien jėga. Visi kiti jų teigimai sudaro „blogą sąmonę".*(36)* Nenuostabu, kad vienintelė išeitis yra remti demokratines institucijas, kurios neleidžia politinei technokratijai perimti dievybės galios.

Algis Mickūnas

IŠNAŠOS

1 B. Waldenfels, *Phaenomenologie und Marxismus,* Bd. I (Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1977), p. 9.
2 E. Fink, *Traktat ueber die Gewalt des Menschen* (Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1974), p. 40ff.
3 T. Schabert, *Gewalt und Humanitaet* (Muenchen: Verlag Karl Alber, 1978), p. 50.
4 Ibid., p. 94f.
5 H. E. Richter, *Der Gotteskomplex* (Hamburg: Rowohlt, 1982), p. 21.
6 Schabert, op. cit., p. 168-170.
7 M. Kriele, *Befreiung und politische Aufklaerung* (Freiburg: Verlag Herder, 1980), p. 42.
8 Ibid., p. 172.
9 Ibid., p. 76.
10 Schabert, op. cit., p. 244.

11 Richter, op. cit., p. 55ff.
12 Schabert, op. cit., p. 207.
13 Ibid., p. 140.
14 Ibid., p. 141.
15 Ibid., p. 142.
16 Ibid., p. 39.
17 Ibid., p. 195.
18 Ibid., p. 201
19 A. Mickunas, "Essence of the Technological World," in *Essays in Memory of Aron Gurwitsch,* L. Embree, ed. (Washington, D.C., University of America Press), 1984.
20 H. Jonas, "Philosophisches zur modernen Technologie", in *Fortschritt ohne Mass,* R. Loew, ed. (Muenchen: Piper Verlag, 1981), p. 81.
21 Spaemann, R. "Unter welchen Umstaenden kann mann noch von Fortschritt sprechen?" in *Fortschritt ohne Mass,* op. cit., p. 106.
22 R. Descartes, *Oeuvres philosophiques,* II (Paris, 1967), p. 414.
23 Schabert, op. cit., p. 216.
24 Ibid., p. 217.
25 L. Landgrebe, *Faktizitaet und Individuation* (Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1982), p. 141.
26 Kriele, op. cit., p. 42 ff.
27 Ibid., p. 190.
28 Ibid., p. 200.
29 Ibid., p. 204ff.
30 L. Landgrebe, *Phaenomenologie und Geschichte* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968), p. 132ff.
31 Kriele, op. cit., p. 111.
32 Ibid., p. 106.
33 Schabert, op. cit., p. 225.
34 Kriele, op. cit., p. 18.
35 L. Gilkey, "The Religious Dilemmas of a Scientific Culture: The Interface of Technology, History and Religion", in *Being Human in a Technological Age,* Borchert-Stewart, eds. (Athens: Ohio University Press, 1979), p. 74.
36 P. Sloterdijk, *Kritik der zynischen Vernunft,* I (Frankfurt am Main: (Suhrkamp, 1983), p. 37ff.

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania 17013

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Živilė Bilaišytė, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Violeta Kelertienė, Algirdas Landsbergis, Ilona Gražytė Maziliauskienė, Icchokas Meras, Algis Mickūnas, Romas Misiūnas, Kostas Ostrauskas, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Birutė Lintakienė, Julius Lintakas, Vladas Maželis, Lina Paškevičiūtė, Marija Paškevičienė, Vytautas Vepštas, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys, Eglė Žygaitė.

Administracija: Marija Paškevičienė
3308 West 62nd Place
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — $5.00. Prenumerata metams — $10.00. Garbės prenumerata — $20.00. Kanados ir užsienio prenumeratoriai prašomi siųsti čekius JAV valiutoje.

Leidžiami AM & M Publications nuo 1959 m. dukart per metus.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois.

Published by AM & M Publications, Non-profit Organization.

5,-

ALp(LKA)1742
1984, Nr.47

L.arch.

88.291.93